

TWEEDE HOOFDSTUK

OP ZOEK NAAR HET STAMLAND VAN HET AFRIKAANS

1. De diftongering van de Oudgermaanse *i*

We hebben hier te doen met een proces, dat niet alleen het Nederlands maar ook het Hoogduits en het Engels heeft aangetast. Wel te verstaan de „hogere” standaard-vorm van die drie talen, want in Nederlandse, Duitse en Britse dialecten is de *i* nog over grote uitgestrektheden bewaard. De Oudgerm. *i* gaat trouwens meestal gelijk op met de Oudgerm. *û*; is de ene lange vocaal gediftongeed dan meestal ook de andere. Het is een zo karakteristiek en veelomvattend verschijnsel, dat men, waar sprake is van „de” diftongering meestal denkt aan die van *i* en *û*. Opmerkelijk is, dat de diftongering, zowel in Duitsland als in de Nederlanden, in het zuiden is begonnen en van daaruit geleidelijk is opgedrongen. Voor het opsporen van de bakermat der Afrikaanse taalverschijnselen is het van belang te weten dat de diftongering over het algemeen, noch vanuit het westen noch vanuit het zuiden, over de Nederduitse taalgrens is doorgedrongen.

We beschouwen allereerst de diftongering van *i* aan de hand van het ‘ijs’-kaartje, dat hierbij wordt afgedrukt.

Voor het Duitse gebied werd de kaart van de Nieuwhoogduitse diftongering uit K. WAGNER, Deutsche Sprachlandschaften (Marburg 1927) als grondslag gekozen, daar de ontwerper meedeelt dat de SA-kaart ‘Eis’ (in manuscript te Marburg) hieraan ten grondslag ligt. Een andere authentieke Duitse ‘ijs’-kaart is er bij mijn weten niet. W.’s kaart bevredigt n.l. niet geheel, omdat het Westfaalse diftongeringsgebied niet is aangegeven. Weliswaar wordt op blz. 36 terloops medegedeeld, dat de Westfaalse diftongering als „gesonderte Entwicklung” „abzutrennen ist”, maar op de kaart wordt heel Westfalen als *i*-gebied aangegeven. Dezelfde lacune heeft ANNELIESE BRETSCHNEIDER

op haar kaartje van de „Gliederung der deutschen Mundarten” (LÜDTKE-MACKENSEN, Deutscher Kulturatlas Bd V nr 453), waar uit niets blijkt dat er op Nederduits gebied ook nog andere dan monofongische uitspraak voorkomt. Dezelfde leemte hebben ook de kaartjes bij BACH, Deutsche Mundartforschung 77 en Geschichte der deutschen Sprache 123 (ten onrechte worden zij ‘Haus’-kaartjes genoemd, daar zij immers berusten op ‘Eis’-materiaal).

Daarentegen heeft BROCKHAUS een ‘ijs’-kaartje, waar aan het Nederduitse diftongeringsgebied wèl aandacht is besteed, al ontbreekt alle mededeling omtrent authenticiteit of herkomst van het materiaal. Teruggrijpen op WREDE AfdA XVIII (1892), 410 (waar de niet-gepubliceerde Marburgse ‘ijs’-kaart wordt beschreven) bleek voor mij het enig mogelijke om een geografische voorstelling van dit gebied te krijgen. WREDE merkt terecht op dat hier sprake is van „eine verwirrende vielgestaltigkeit”. Ik moest dus nog de — wèl-gepubliceerde — ‘bijten’-kaart (DSA 6) te hulp roepen. Men kan zich daar overtuigen, hoe weinig homogeen dit Nederduitse diftongeringsgebied is. Er blijkt tevens, dat het niet aan het Hoogduitse diftongeringsgebied vastzit, maar door een hier smalle, daar wat bredere, *bit-* (*bitt-*, *bit-*)strook ervan is gescheiden. Zo heb ik dan ten slotte de kaart toch nog provisorisch met het (op de kaart gepunteerde) Nederduitse diftongeringsgebied kunnen aanvullen: globale aanduiding van een op zich zelf zeer heterogeen gebied met grote rijkdom van klankschakeringen. Een en ander is geschied par acquit de ma conscience en omdat ik een principiële afkeer heb van kaartjes, die uit ander materiaal zijn „opgebouwd” dan in de legende is gesuggereerd. Voor ons eigenlijke doel was het niet nodig geweest zo lang bij dit gebied stil te staan. Het staat immers vast, dat er tussen deze Westfaalse diftongering en de Hoogduitse of Nederlandse generlei verwantschap bestaat. Volgens WREDE is hier sprake van een *j o n g* proces dat zelfs nog „im werden begriffen” is: „alle denkbaren schattierungen von *ii*, *ei*, *ai*, *öi*, *üi*, *oi*, *ui* erscheinen in buntem durcheinander, dazwischen noch oft der alte intacte monophthong *i*, und nur in einzeln partien des gebietes zeigt sich eine deutlichere einheitlichkeit des lautes und zwar als *ui*”.

De *ik/ich*-lijn op het ‘ijs’-kaartje is getrokken volgens de authentieke kaart 3 van de DSA. Zij is een scheidslijn van de eerste orde, die met het oog op de boven blz. 11 behandelde kwestie Hoogduits/Nederduits voor ons doel van belang is. WREDE zegt (DSA Text I, 19): „Die ‘ich’-Linie ist in ihrem ganzen Verlauf vom Niederrhein an bis ins Polnische hinein eingezeichnet. Sie ist heute wohl als die jetzige Kardinalgrenze zwischen Nord und Süd anerkannt”. Met uitzondering dan van het uiterste westen, waar de dialect-scheidende functie

door de *maken/machen*-lijn is overgenomen, terwijl de *ik/ich*-lijn slechts als curiositeit een gebied doorsnijdt, dat overigens als Nederfrankische eenheid is te beschouwen (zie WREDE, DSA Text 9, 251).

De diftongeringslijnen in het Nederlandse taalgebied berusten, voor zover het Noord-Nederland betreft, op eigen onderzoek. Evenals voor het Duitse taalgebied heeft men steeds stilzwijgend aangenomen, dat er ook in het Nederlandse taalgebied een zeker parallelisme bestond tussen het gedrag van *i*- en *û*-woorden (zie reeds de boven blz. 42 geconstateerde gelijkstelling en verwisseling van 'huis'- en 'ijs'-kaart). Dat wordt ook door mijn ervaring bevestigd. Maar toch moet men op bizondere gevallen verdacht zijn. Men zie b.v. het gecompileerde 'muis'-, 'huis'- en 'ijs'-kaartje van VAN GINNEKEN in *De Regenboogkleuren van Nederlands Taal*, 2de druk (1931). Wanneer niet reeds uit anderen hoofde kon worden aangetoond, dat dit kaartje niet op eigen materiaal-onderzoek berust, dan zou reeds de rode stippeling van Enkhuizen het bijeengeknutselde karakter ervan demonstreren. Een *ies*-vorm wordt te Enkhuizen nu eenmaal niet gebruikt, al zegt men wel *huus* voor 'huis'.

De omvang van het Westvlaamse gebied met monoftong moet wel ongeveer zijn als op mijn 'ijs'-kaartje aangegeven. Men zou in analogie met het *heus*-gebied in Frans-Vlaanderen een min of meer open uitspraak der lange *i* verwachten. Uit de literatuur kon ik voor deze veronderstelling geen bevestiging verkrijgen (in de lijst van BLANQUAERT-PÉE komt het woord 'ijs' niet voor)⁵⁸. Daar deze kwestie trouwens voor ons doel van geen belang is meende ik voor het kleine westelijke monoftong-gebied wel met één vlak tintje te kunnen volstaan.

Het 'ijs'-kaartje geeft een eerste houvast aan de taalgeograaf, die op zoek is naar de bakermat van het Afrikaans. Het lijkt immers geen twijfel, dat de Nederlandse dialecten, die worden gesproken in het ongekleurde gebied tussen de Waalse taalgrens (in het zuiden) en de punt van Noord-Holland⁵⁹ (in het noorden) door hun habitus verraden, dat zij van alle Europese dialecten het naast verwant zijn met het Afrikaans.

⁵⁸ Intussen heeft Prof. PÉE er mij op attent gemaakt dat het (*h*)*eus*-gebied in werkelijkheid niet zó scherp naar voren treedt als op mijn kaartje is aangegeven. De *uu* wordt in Frans-Vlaanderen wel iets opener uitgesproken, maar het scheen PÉE onmogelijk om hier een scherpe grens aan te geven. Als ik het goed heb begrepen, hechte hij aan deze „isoglosse” weinig waarde. Een reden te meer om Frans-Vlaanderen voorlopig ook maar over een kam te scheren met het *ies*-gebied.

⁵⁹ Ten gerieve van Afrikaanse lezers heb ik op de 'huis'-kaart (zie beneden bij blz. 48) de namen der Nederlandse provinciën aangebracht.

Of er sprake is van een oorspronkelijk lange *i* blijkt uit de tegenwoordige Nederlandse schrijfwijze met het teken *ij*⁶⁰ (*bijten, rijden, wijd*). De Engelsen schrijven tot op de huidige dag nog een *i* (*to bite, to ride, wide*) al spreken ze een *ai*.

De voorraad woorden met vroegere⁶¹ *i*, die nog in het Afrikaans leeft, is tamelijk groot en komt overeen met de voorraad gediftongeerde woorden, die wij in het bovengenoemde ongekleurde gedeelte van het Nederlandse taalgebied plegen aan te treffen. Ik moge hier een uitvoerige (zij het ook niet volledige) lijst laten volgen⁶²:

afgrysluk, bely, bly (glad), *bly* (to stay), *blyk, bry* (to speak with a burr), *byster, byt, gryns, hyg, kry, kryg* (war), *kryns, kwyn, kyf, kyk, ly, lyf, lyk* (to seem), *lyk* (corpse), *lym, lyn, lys* (list), *my, mymer, nyg, oorlyde, ry* (row), *ry* (to ride), *ry (g), ryk, rym, ryp, rys* (to rise), *slyk, slym, slyp, slyt, spyker, spys, styg, swym, swyn, sy* (side), *twyfel, twyng, ty* (tide), *tyd, vly* (to arrange), *vrydag, vy* (fig), *vyand, vyl, wy* (to devote), *wyd, wyf, wyk* (to give way), *wyk* (quarter), *wyl, wyn, wys* (to show), *wys* (manner), *wys* (wise), *wysig, wyt* (to blame).

Bovendien zijn er nog een reeks Franse leenwoorden met *y* die via het Hollands in het Afrikaans zijn gekomen:

anys, asyn, bybel, dosyn, fyn, gordyn, harlekyn, hermelyn, karmosyn, konfynt, konyn, kosyn, kwynt, magasyn, mandaryn, medisyne, myn, Parys, patrys, polys, praktyk, profynt, prys, radys, robyn, rys (rice), *satyn, spyt, styl, syfer, tapyt, termyn, terpentyn, verbrysel, vysel, vywer* en de vele woorden op *-y(e), -ny, -ery* als *party, voogdy, Bulgarye, Turkye, lekkerny, slawerny, boekery, ruitery, vissery* enz.

In het Nederlands storen een twintigtal *i*-woorden zich niet aan de diftongering, 'tzij doordat zij als zogenaamde „relicten" op het

⁶⁰ Uitgezonderd zijn slechts *bij* (subst.), *dij* en *lij*, waarvoor men in het Nederlands eigenlijk *bie, die* en *lie* zou moeten verwachten. Met deze woorden te vergelijken zijn het Afrikaanse (en het in Holland vroeger verspreide maar nu zeldzame) *ijder* en *ijderen* voor 'ieder' en 'iederen'. „Ook schijnt men vroeger [in Katwijk] *ieder* als *ijder* te hebben gesproken" (OVERDIEP, De volkstaal van Katwijk 85). Ook SCHUTZ geeft *yder* (Ts LVII (1938), 232). Voor Afrika is belangrijk dat ook de Statenbijbel *yder* spelt (HEINSIUS 33). Uit de oudere citaten van WNT s.v. *ieder* valt trouwens op te maken dat de vorm *yder* in het stamland reeds aanwezig was. De spelling *ydere* vindt men reeds in Kaetsspel (ed. ROBERT FREDERIKSE) 15, 14.

⁶¹ Hierbij inbegrepen de oude Latijnse leenwoorden met *i*. Verder gaat de Nl. *ij* van *ijken, krijt, mijt, pijn, prij, spijs, vlijm* en *zijde* (silk) op een Latijnse *ē* (*ae* of *oe*) terug, die zich echter in de Germaanse talen als *i* gedraagt. Van verschillende herkomst is de vocaal in Nl. *bij* (praep.), *cijns, hij, hijsen, kastijden, mij, mijter, Nijl, Rijn, vijf*, al gedraagt hij zich (ook in het Afr.) als oude *i*.

⁶² Het opmaken van een werkelijk volledige inventaris is dunkt me beter toevertrouwd aan een Afrikaans taalgeleerde.

oude *i*-standpunt zijn blijven staan, 'tzij doordat ze zijn overgenomen uit niet-diftongerende dialecten; in de meeste gevallen is de eerste opvatting het waarschijnlijkst. Een deel dezer „relicten” — meest intieme huiswoorden — is niet in de Afrikaanse taalschat (tenminste zoals wij die in de woordenboeken vinden) opgenomen, maar de woorden *griesel*, *kiem*, *knies*, *piel*, *piep*, *gerief*, *vies* en *wierook* (die eigenlijk *y* moesten hebben) zijn Nederlands en Afrikaans ⁶³. Hierdoor wordt als het ware nog eens onderstreept, dat de hele diftongeringsgroep — relicten inclus — in Afrika als Nederlands erfgoed moet worden beschouwd. In het grootste deel van het vasteland van Holland moet de diftongering in de 17de eeuw definitief haar beslag hebben gekregen (voorzover de meningen nog afwijken tenderen ze naar een vroeger begin der diftongering). A. C. BOUMAN heeft indertijd de mogelijkheid overwogen (NTg XXII (1928), 37—41) of de groep naar Afrika kan zijn overgebracht toen het diftongeringsproces in Holland nog in volle gang was. Hij wijst op de Afrik. woorden *tier* (luipaard), *stiebeuel* (stijgbeugel), *miet*, *olienhout*, die inderdaad op een uitslaan van de balans naar de *ie*-kant zouden kunnen wijzen, terwijl in Holland de ontwikkeling naar de *ij*-kant heeft plaats gehad. Een tiental jaren later kwam echter door een puur toeval aan het licht, dat de vorm *stiefbeugel* in de achttiende eeuw nog tot de „Haagse” volkstaal behoorde; vgl. mijn artikel „Haagse volkstaal uit de achttiende eeuw” (Ts LVII (1938) 30). Sindsdien tekende ik het woord ook nog uit de levende dialecten op. Zo voor Lexmond (*stiefbeugel*), Hoog-Blokland (*stiegebeugel*), Nieuwpoort (*stiebeugel*). Een bewijs te meer dat de diftongeringgroep „met huid en haar” (d.w.z. zowel de woorden, waarin de diftongering haar beslag had gekregen, als de „relicten”) van Holland naar Afrika is overgeplant. Ook voor 'tigger' vinden we in de 17de-eeuwse geschriften herhaaldelijk *tiger* gespeld. Zie thans in WNT s.v. *tigger* o.a. een citaat van VONDEL. Mogelijk is de *i* nog in de hand gewerkt door de vroeger zeer gebruikelijke samenstelling *tijgerdier*, *tigerdier*, vgl. de citaten in het WNT. Men moet er nu eenmaal rekening mee houden, dat de diftongering niet over geheel Holland tot in alle onderdelen uniform haar beslag heeft gekregen. Bij de *olijf*-citaten van WNT X (voltooid 1893!) vond ik geen spellingen met *ie*, maar dit zal aan onvolledigheid van het materiaal liggen. Want in de Herbarius van P. VAN AENGELEN (Amst. 1663), blz. 237 vindt men *Olievenhout*. Men kan hiertegenover niet doen gelden, dat v. A. geen geboren Hollander was. De taal van zijn boekje is Hollands

⁶³ Men kan er *iewerig* nog bijvoegen. Talrijke *iever*-citaten in WNT (vgl. nog SCHUTZ in Ts LVII (1938), 232). Over *iewerig* verder beneden blz. 292.

(*aakers* = eikels, *boeckenboom* = beuk, *goutsblom*, *butter*, *verse kaes*). Hij is trouwens predikant geweest te Edam, Monnikendam, Purmerend, Alkmaar (zie LOOSJES, Naamlijst v. predikanten enz.).

Wanneer bij het passeren der revue in het Afrikaans ten slotte de woorden (*hooi*)*mied* 'hooimijt', *miet* (Eng. mite) en *tiemie* 'tijn' nog onze aandacht vragen, dan moet men dus rekening houden met het feit, dat onze kennis van de Hollandse dialecten nog steeds gebrekkig is. Maar natuurlijk kan *mied* ook leenwoord uit een *ie*-dialect (b.v. dat van Zeeland of het Zuidhollandse Goeree-Overflakkee) zijn. Die ontlening kan in de hand zijn gewerkt door homoniemenvrees, daar immers *meid* (met dezelfde uitspraak als *mijt*) gebezigd wordt voor 'kaffervrouw', terwijl het Afrik. woord nog bovendien — door onbekende oorzaken — een onklankwettige *d* heeft gekregen (mv. *miede* of *miedens* naast *miete*). Het relictschap van *miet* (Eng. mite) staat trouwens voor Holland vast. Zie o.a. WNT s.v. *mijt* het citaat uit de *Ned. Spect.* : „De agting die ik voor den Nederlandsen Spectator overhielt kon gemakkelijck (zo groot was ze nog) op een *miet* te paard ryan”. Het woord schijnt echter „uitgeweken” te zijn, enerzijds naar de sfeer van *mijt* (muntstuk) in de uitdrukking : *niet een mijt* (maar niet alle citaten van het WNT wijzen ondubbelzinnig op de munt) en anderzijds naar die van *geen mieter* en *geen biet*. Ik zou durven gissen, dat we vooral de laatste uitdrukking (niet vermeld in WNT) als verkapt *geen miet* mogen beschouwen. Men vgl. *geen zier* waarin *zier* oorspr. betekent „een soort diertje, mijtje, kleinigheid” (Fr.-v. W.).

Ten aanzien van de vorm *tiemie* opperde mevr. I. KREUNEN MEES mondeling tegenover mij dat hij zou zijn ontstaan uit *herba thymi*. Hiermede zou ook de tweede *ie* aannemelijk zijn verklaard. Het lijkt mij inderdaad niet onwaarschijnlijk dat dit woord dus aan de pharmacopoea te danken is, waarin *herba thymi* en *extractum thymi* steeds een eervolle plaats hebben ingenomen.

Ten slotte dient nog de vorm *stief* vermeld, die RADEMEYER 51 bij de Rohoboth-basters constateerde als „'n heel gewone woord vir *baie, volop*”, waarvoor men echter geen Duitse herkomst hoeft te overwegen zoals R. doet. Het zou dan weer een van die befaamde (maar nimmer bewezen) „Nederduitse” invloeden moeten zijn, anders had het immers *staif* moeten zijn. Maar *stijf* komt in deze betekenis in Nederland veel voor (zie overvloedige citaten in WNT XV, 1612 vv. en vgl. v. RIEBEECK beneden blz. 307). Het zou mij niet verwonderen, als van dit woord (evenals dat het geval was bij *stie* (*g*)*beugel*, *iewerig*, *tieger*, *olievenhout* en *miet*) te eniger tijd nog een Hollandse vorm met „relict”-*ie* te voorschijn kwam.

De *i*-diftongering, zoals wij die tot dusver hebben besproken, is dus karakteristiek voor het Nederlands, het Engels, het Hoogduits, maar Nederduits is ze niet. Over het gebied met de (principiëel zo zeer afwijkende) „Westfaalse” diftongering zie boven blz. 42. Vergelijkt men dit gebied met het kaartje uit B. VOIGT in *Mitteilungen der deutschen Akademie*, neunzehntes Heft, blz. 844⁶⁴, dan zal men ten overvloede zien, dat dit gebied zich geenszins kenmerkt door een bijzondere frequentie van stamvaders. In elk geval is het niet te vergelijken met het dichtbezette Holland. Ik geloof dat we er verder niet veel woorden over hoeven te verliezen. Het is duidelijk, dat alle Afrik. woorden met *y* (uit *i*) als Hollands erfgoed zijn te beschouwen. Ook de „relicten” zullen uit Holland afkomstig zijn. Er is geen reden om voor de *ie*-gevallen herkomst uit ver-afgelegen gebieden (Neder-Duitsland of zelfs maar de Nederlandse oostelijke provinciën) aan te nemen.

2. De diftongering van de Oudgermaanse *û*⁶⁵

Evenals de *i* is ook de *û*, zowel in het Nederlands als in het Hoogduits en Engels, gediftongeed. Maar hier wijkt de Nederlandse ontwikkeling van de beide andere af, doordat aan de Nederlandse diftongering een tussenstadium *û*⁶⁶ is voorafgegaan. Het gevolg is dan ook het andere karakter van de diftong: de Nederlandse *ui* van *bruin*, *huis*, *duizend* enz. tegenover de *au* van Hoogduits *braun*, *Haus*, *tausend* en de *ou* van Engels *brown*, *house*, *thousand*.

Buiten de Nederlandse invloedssfeer is deze *û* > *û*-ontwikkeling slechts bekend in een smalle strook van het Duitse taalgebied langs de Franse grens en in enkele dorpen daarbuiten, waar echter van een aaneengesloten „gebied” nergens kan worden gesproken (en waar ook de *û* niet is gediftongeed).

Dat de Duitse *ou* niet op een *û* terug kan gaan, maar zich direct uit een niet-umgelautete *û* heeft ontwikkeld (evenals de Engelse *ou*) wordt bewezen door het feit, dat in de gevallen waar wèl een Middel-hoogduitse *û* voorkwam (dus in de vormen met umlaut) de vocaal

⁶⁴ Tevens gepubliceerd in het werk van B. VOIGT, *Die Buren, südafrikanisches Grenzbuch* (Berlin 1930) en bij GODÉE-MOLSBERGEN en J. VISSCHER, *Zuid-Afrika's Geschiedenis in beeld* (Amsterdam 1913).

⁶⁵ De Latijnse ontleningen met *û* zijn hierbij gerekend.

⁶⁶ Met de woorden van deze groep zijn in de Nederlandse gemeenlandse taal diensgevolge geheel gelijk-op gegaan de woorden met Oudgermaanse *eu* vóór *i*, *j*, en *u*, die we in het Afrik. weervinden als: *beduie*, *duister*, *Duits*, *huidige*, *suinig*. Verder ook *duivel* (Grieks-Lat. *diabolus*).

zich steeds tot *üu* of *eu* heeft ontwikkeld, een tweeklank dus met hetzelfde (voor Hollandse en Afrikaanse oren) *ui*-achtige karakter, waardoor zich onze *ui* (uit *û*) kenmerkt.

De taalkundige, die het gedrag van oude *û* in de Nederlandse dialecten in grote lijnen wil bestuderen zonder zich al te veel in de velerlei problemen te verdiepen, die daarmee verder nog samenhangen ⁶⁷, kan op weg geholpen worden met het 'huis'-kaartje dat hierbij wordt afgedrukt.

Vooraf nog enkele toelichtingen. Men zal bij eerste oogopslag zien, dat het 'huis'-kaartje is overgenomen van de, thans 25 jaar oude, 'muis'-'huis'-kaart, die mijn boek „de Hollandse expansie in de 16de en de 17de eeuw en haar weerspiegeling in de Nederlandsche dialecten” vergezelde. Het is gebruikelijk, de titel van mijn boek als „Hollandsche Expansie” af te korten, ofschoon de taalkundige inhoud betrekking heeft op de (door mij veronderstelde) *w e e r s p i e g e l i n g* daarvan. Bij het kiezen van de titel (dat er in de 16de en 17de eeuw, historisch gesproken, iets als een Hollandse expansie is geweest, pleegt, naar ik meen, door historici niet te worden ontkend), heb ik allerminst kunnen vermoeden, dat dit woord zich tot een slogan voor taalkundigen zou ontwikkelen en zelfs ten slotte de stoot zou geven tot een (voor mij onaanvaardbare) tak van taalwetenschap, die „expansiology” gedoopt is — met de nasleep van „expansiologyitis” en wat dies meer zij ⁶⁸. Mijn standpunt omtrent een en ander heb ik reeds uiteengezet in *De Gids* 102, Nov. 1938, No. 11, 151—62 en in *Ts* LXI (1942) 141. Vgl. trouwens reeds *Ts* LIV (1935) 276 en VAN HAERINGEN in *NTg* XXX (1936) 306.

Sommige critici, die het met mijn verklaring der 'muis'-kaart niet eens waren (wat hun goed recht is), zijn in hun polemieken wel eens over de schreef gegaan door te beweren, of te suggereren, dat op de lijnen dezer kaart ook wel het een en ander zou zijn af te dingen (vonden ze dat deze de Hollandse expansie in de oostelijke provinciën tē mooi weerspiegelden?). Ik ben indertijd met kracht opgekomen tegen dergelijk soort kritiek en heb er op aangedrongen, mij dan mede te delen in welk opzicht mijn grenzen zouden moeten worden herzien. De lezer zal bij nauwkeurige bestudering bemerken dat ik, binnen de grenzen van het technisch mogelijke, dan ook alles heb gedaan om de kaart nog wat te acheveren met gegevens, die LEENEN-PÉE-

⁶⁷ De bibliografie van opstellen die na mijn vroegere publicaties over deze kwestie zijn verschenen, zou alleen reeds enige blz. vullen. Men zal mij niet kwalijk nemen, wanneer ik mij beperk tot enkele hoofdzaken.

⁶⁸ Een geval van geperverteerde expansiophobie (avant la date) wordt door mij gesignaleerd op blz. 106 noot 151.

HUIS (ENG.:HOUSE)

Blauw is het gebied met oe-uitspraak.
Rood is het gebied met uu-uitspraak.
Ongekleurd is het gebied met ui- of
over 't algemeen, gediftongeerde uit-
spraak.

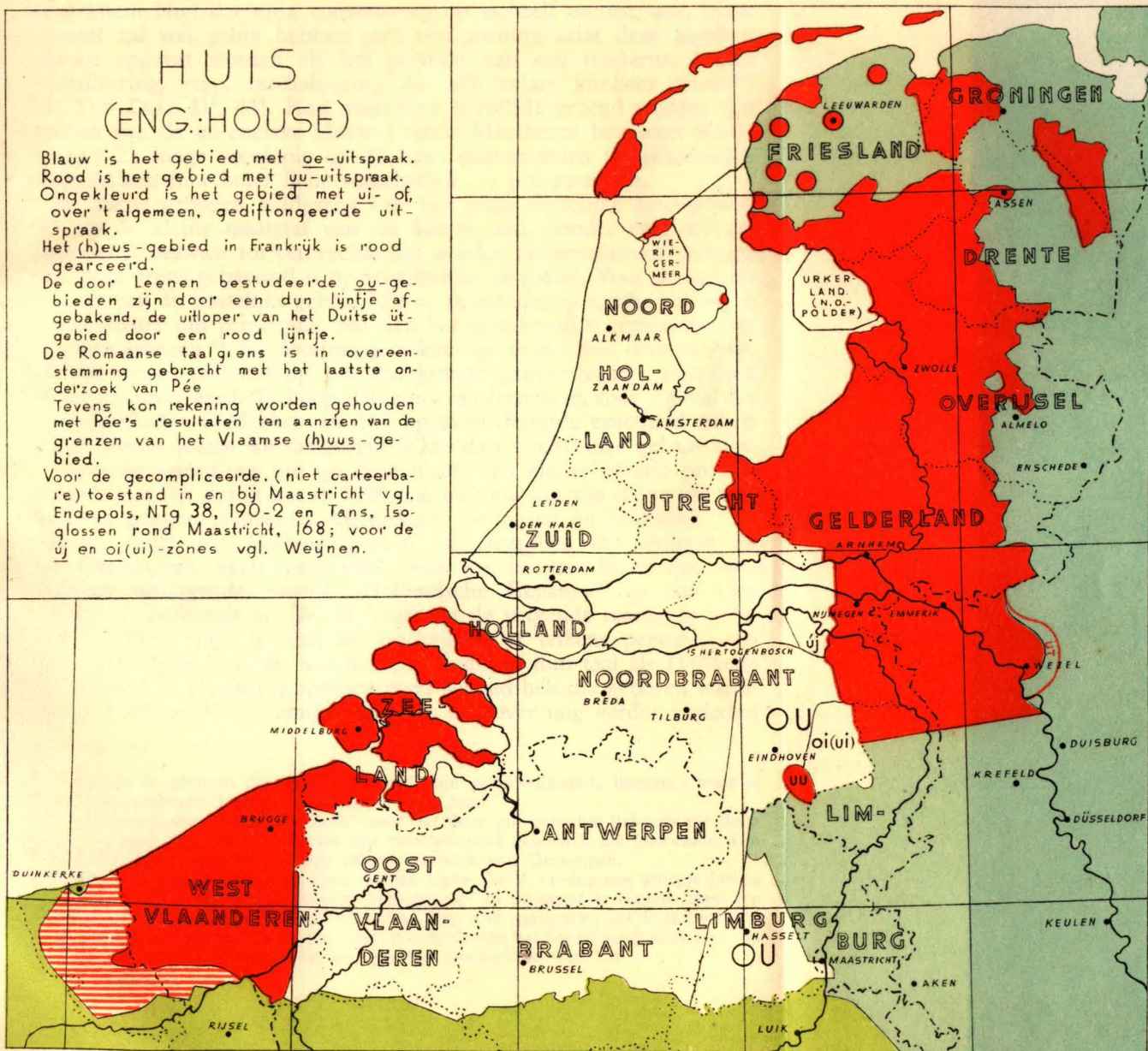
Het (h)eus-gebied in Frankrijk is rood gearceerd.

De door Leenen bestudeerde ou-ge-
bieden zijn door een dun lÿntje af-
gebakend, de uitloper van het Duitse üt-
gebied door een rood lÿntje.

De Romeanse taalgrens is in overeen-
stemming gebracht met het laatste on-
derzoek van Pée

Tevens kon rekening worden gehouden
met Pée's resultaten ten aanzien van de
grenzen van het Vlaamse (h)uus-ge-
bied.

Voor de gecompliceerde, (niet carteerba-
re) toestand in en bij Maastricht vgl.
Endepols, NTg 38, 190-2 en Tans, Iso-
glossen rond Maastricht, 168; voor de
ú en oi(ui)-zônes vgl. Weijnen.

TANS-ENDEPOLS-WEYNEN aan de hand hebben gedaan. Zo konden o.a. de „enclaves” Opglabbeek L 416 en Hees Q 94 gevoeglijk worden weggelaten. Niet dat mijn constatering op zichzelf onjuist was, maar LEENEN zal wel gelijk hebben met zijn mening „dat deze klanken moeten opgevat worden als het produkt van een moderne, lokale palatalisering, resp. medialisering die alle velare klinkers aantast” (H. TOP DIAL IV, 43). Kan misschien hetzelfde gezegd worden ten aanzien van de *uu*-enclave Heeze-Leende-Maarheeze bezuiden Eindhoven? Ze moge voorlopig op de kaart blijven staan tot plaatselijke onderzoekers hier beter licht verschaffen . . . pro memorie.

De flauw gebogen zuidgrens van het grote oostelijke *huus*-gebied kon op de kleine maatstaf van dit kaartje m.i. zonder enig wetenschappelijk bezwaar tot een rechte lijn worden genormaliseerd (temeer daar deze grens gebaseerd is op schriftelijke enquête). Voor de andere grenzen van dit oostelijke gebied (die op mondelinge enquête berusten) heb ik echter om principiële redenen het gemeentelijk grenzenet als stramien gekozen ⁶⁹. De door mij getrokken grens kan dus, door diegene die dat wenst, met behulp van een grotere gemeentekaart volkomen worden gepreciseerd. Ik hoop dat latere onderzoekers, voor 't geval dat zij onjuistheden ontdekken, in hun opgaven dezelfde exactheid zullen willen in acht nemen. De taalgeografie kan daar slechts mee gebaat zijn.

De lezer veroorlove mij op deze plaats een kleine „oratio pro . . . domo”. Het feit dat ik het in 1926 o.a. bestond om van de zo ver van Holland gelegen gemeenten Grijskerk, Grotégast en Oldekerk ⁷⁰ te beweren „dat het Hollandsch een wig tusschen het Friesch en het Groningsch heeft geschreven” was — in een boek dat het, blijkbaar uitdagende, woord „Hollandsche Expansie” in zijn titel voerde — voldoende om W. DE VRIES tot de volgende reactie te prikkelen: „Voor mij, die van de kinderjaren af telkens personen uit genoemde streek hoorde, was de opvatting van hun taal als Hollands verbluffend ⁷¹. Hoewel ik mensen goed gekend heb die geboren waren tussen 1788 en 90 en familieleden van mij over nog verder verleden

⁶⁹ Slechts de grenzen der Friese „steden” zijn genormaliseerd. Immers: waar is hier de (geografische!) grens tussen „stad” en „land”?

⁷⁰ Ik schreef abusievelijk „Niekerk” naar het door mij bezochte beheersende dorp dezer gemeente (Oldekerk is slechts een onbetekend gehucht). De genoemde drie gemeenten liggen in het rode *huus*-gebied westelijk van Groningen.

⁷¹ In de Duitse samenvatting zijner kritiek legde De V. er nog een schepje boven op door mij de „etwas abenteuerliche Behauptung” in de mond te leggen „dass die Mundart einfach Holländisch wäre” (ik had nl. Exp. 145 opgemerkt, dat de taal van het westelijke Westerkwartier „in wezen” niet verschilde van het Stadsfries (zou ik daarvan soms ook al hebben beweerd, dat het „einfach Holländisch wäre”?).

bescheid weten, blijkt niets van woorden in de trant van Bilts 'ochtend' enz." (Med. NA, Lett. Dl. 63, 148).

Het betoog van deze beste kenner van het Gronings en Fries (daarboven geboortig uit het naburige Noordhorn, waarvan hij het dialect uitvoerig heeft beschreven) moest in de ogen van deskundigen voor mij — als Hollander, die in 't voorbijgaan zijn neus in intiem-Groningse zaken stak — wel vernietigend lijken. Vele jaren later, toen de kruiddamp over „expansie” wat was opgetrokken, is echter gebleken, dat DE V. van zijn absolute skepsis omtrent het principe der „uitstraling” is teruggekomen. Zie zijn boek Over de verbreidheid en herkomst van het Fries 72 : „van mijn kant heb ik later ingezien dat het vocalisme er ten dele verhollandst is, maar Gronings is de spraak er gebleven (Z. over 't geschilpunt Leuv. Bijdr. 21, 37—39). Mijn vroegere mening ('n artikulatiebasis als de Hollandse) berustte op vastzitten aan bestaande opvattingen, waarvan ik allicht losgeraakt zou zijn, als niet KLOEKE's zeer overdreven voorstelling, begonnen met het demin.-suffix, 'n afweerreactie had teweeggebracht”. Bij de term „afweerreactie” moet schr. dezes — die sinds meer dan twintig jaar betrokken wordt bij het „tornooi” der „Hollandse expansie” — het zijne denken ⁷². Hij heeft het woord expansie niet uitgevonden en zag (en ziet) in het (zeer gecompliceerde) historische begrip alleen „iets”, dat ook voor onze taalwetenschap wel vruchtdragend kan zijn — zo lang tot men met meer gedetailleerde en verfijnde begrippen kan opereren.

Wanneer ons nu anno 1947 nog eens onthuld wordt, dat OVERDIEP „met Dr W. DE VRIES een verklaard tegenstander was van de eenzijdige expansie-theorie, die de autochthone ontwikkelingen in de Friesche volkstalen negeerde bij schromelijke overdrijving van den Hollandschen invloed op het Friesch” (OVERDIEP, Volkstaal en Dialektstudie XV) dan mag gevraagd worden, waar men zich het meest schuldig maakt aan „schromelijke overdrijving” en „eenzijdigheid” (zie noot 151).

Terwijl dus in Nederland de term „expansie” door de vele gevoels-associaties, die ermee verbonden zijn geraakt, langzamerhand enigszins ongerieflijk geworden is voor zakelijke taalkundige discussies, zal men de bezwaren in Afrika (voorlopig nog) minder gevoelen. Immers niemand twijfelt eraan, dat het gehele Afrikaanse taalgebied van Kaap tot Zambesi is ontstaan tengevolge van expansie (historisch en taalkundig) uit dat ene kleine centrum in en om de tegenwoordige Kaapstad.

Doch wie een beter woord weet voor het (op zichzelf reeds zeer gecompliceerde) begrip der historici, moge het zeggen. En wat het

⁷² De reeks van tegen schr. gerichte polemieken ontlokte aan VAN GINNEKEN destijds de qualificatie van W. DE VRIES als „KLOEKE's hinderlijke volger”.

hanteren door de taalkundige betreft, moge er op gewezen worden dat, afgezien van het historische aspect, er op zijn minst twee soorten van taalkundige „uitbreiding” denkbaar zijn, die principieel goed uit elkaar moeten worden gehouden: 1° de langzame horizontale voortschuiving-in-gesloten-formatie van een taalverschijnsel over het terrein en 2° de, niet in horizontaal vlak om zich grijpende, beïnvloeding door lees- en schooltaal (waarop door mij al sinds vele jaren nadrukkelijk is gewezen). Om de zakelijkheid van discussie te bevorderen moge ik nog de aandacht vestigen op (voorlopig nog) onschuldige termen als „uitbreiding” (en het tegendeel daarvan: „uitsterven”), „ontlening”, „wandern”, „wederzijdse beïnvloeding”, „intercourse”, die althans iets wetenschappelijker klinken dan de vroeger tot het vaste dialectologische jargon behorende gevoelswoorden „bederf”, „ontaarding”, „verval”, „verbastering”, „onzuiverheid van dialect”. Maar wij keren na deze terminologische uitweiding tot ons kaartje terug.

We zijn dus nu in de gelukkige omstandigheid, dat op het ‘huis’-kaartje drie achtereenvolgende „gestalten” van de Oudgermaanse *û* kunnen worden onderscheiden, waarvan het oudste *oe*-stadium (op de kaart blauw) en het daarop volgende *ü*-stadium (op de kaart rood) goed zijn geconserveerd. We zien nu (aldus mijn interpretatie) geografisch naast elkaar, wat er chronologisch na elkaar is gebeurd.

Laat ons deze gebieden dus even retrospectief beschouwen:

1. Het witte gebied is over ’t algemeen ⁷³ het meest vooruitstrevende gebied, waar de diftong, weliswaar in zeer verschillende variëteiten, heerst.
2. Een reeks kleinere en twee grote rode *huus*-gebieden zijn, wat hun vocaal betreft, op Middelnederlands standpunt blijven staan. Men kan dit half-conservatieve gebieden noemen. Niemand twijfelt eraan ⁷⁴, dat

⁷³ Dit voorbehoud dient gemaakt te worden, omdat dit gebied niet van plaats tot plaats door mij is onderzocht, terwijl het aantal schakeringen van de diftong (die in bepaalde omstandigheden en in bepaalde streken zelfs weer monoftong-karakter kan aannemen, in sommige gevallen misschien nooit diftong is geweest) bijzonder groot is (nauwelijks in kaart te brengen). Op het oog valt er wat te zeggen voor de veronderstelling, dat in de gebieden om Eindhoven en Hasselt de *ou* direct op *û* teruggaat. Maar JANSSEN zegt in stelling III van zijn proefschrift over „De verbreiding van de *uu*-uitspraak”: „Deze *ou* kan niet rechtstreeks uit *oe* doch moet, wellicht via *ui*, uit *uu* ontstaan zijn”. Blijkbaar is dat indertijd ook de mening van VAN GINNEKEN geweest (blijkens de rode kleur der Brabantse en Limburgse *mous*-gebieden op de ‘muis’-‘huis’-en ‘ijs’-kaart in „De Regenboogkleuren” 2de druk). Welke bijzondere omstandigheden voor deze bijzondere ontwikkeling *û* > *ou* pleiten, is mij niet bekend en ik ben van de taaltoestand in dit gebied te weinig op de hoogte om een eigen oordeel te kunnen uitspreken.

⁷⁴ Daar elke historische grammatica de *ui* uit *û* afleidt, spreekt deze taalgeografische consequentie immers vanzelf.

de twee grote *huus*-gebieden aan elkaar vast hebben gezeten. Eens moet er één uitgestrekt *uu*-gebied zijn geweest dat, vooral langs de zee kust, een grote uitbreiding had. De exacte vorm van dit gebied in vervlogen eeuwen vast te stellen, is niet meer mogelijk, maar zolang de hypothese van de *oe*-uitspraak van „de” Germaanse *û* algemeen, men kan wel zeggen : als axioma, wordt aanvaard, is het wetenschappelijk gerechtvaardigd, een of meer (primaire of secundaire) haarden van de *û* te veronderstellen en een „groei” (al of niet gevolgd of onderbroken door een verval) van het verschijnsel te postuleren. Tegenover mijn hypothese van de weerspiegeling ener expansie zijn verschillende andere hypothesen denkbaar ⁷⁵, waarbij men b.v. de nadruk kan leggen op fonetische of fonologische factoren, erfelijkheid enz. Maar m.i. zullen daarbij toch wel nooit de factoren ruimte en tijd buiten beschouwing kunnen blijven.

3. Het oosten van ons taalgebied (en ook het Nederduitse taalgebied) is met zijn uitspraak *hoes* (veelal met lange vocaal) op Oudgermaans standpunt blijven staan. Dit conservatieve *oe*-gebied is blauw gekleurd. De periferische ligging van dit *oe*-gebied ten aanzien van het cultuurcentrum Holland trekt onmiddellijk de aandacht.

Evenals bij het ‘ijs’-kaartje ziet de Afrikaner, die op zoek is naar de naaste verwanten van zijn moedertaal, onmiddellijk dat hij zich daarbij al dadelijk weer kan beperken tot het ongekleurde westelijke gebied. Binnen de grenzen daarvan en nergens anders is het stamland van de Afrikaanse *ui*-uitspraak te zoeken. Een autochthone klankwettige *ui*-uitspraak voor oude *û* (zonder umlautsfactor) is niet alleen in het rode gebied onbekend, maar ook in het blauwe (dat men zich buiten de kaart nog over heel Nederduitsland tot aan de Poolse grens verlengd moet denken).

Het aantal Afrikaanse woorden met oorspr. *û* is tamelijk groot ⁷⁶ : *bruid, bruidegom, buig, buik, buil, buik, buite, druif, druip, duif, duig, duik, duim, duisel, duisend, gebruik, huis, juig, kluisenaar, kluit, kruik,*

⁷⁵ Het is m.i. niet nodig bij een bespreking van „methoden” of „theorieën” de zaken altijd antithetisch te zien. Zo heb ik (sinds 1923) steeds weer betoogd, dat taalgeografie en „Junggrammatik” geen antipoden zijn, maar elkaar aanvullen. Ook in de fonologie zie ik meer de aanvullende functie dan de tegenstelling. Ik zou mij b.v. zeer goed boeken kunnen denken met titels als „Verstoring in het fonologisch systeem als stimulerende factor bij de ‘uitbreiding’ van taalverschijnselen” of „Fonologische veranderingen als gevolg van ‘expansie’”, beide desgewenst met kaartjes geïllustreerd.

⁷⁶ In het Duits en Engels moet men verschil maken tussen *û*-woorden zonder en met umlautsfactor. Vgl. Duits *Maus-Mäuse* (Eng. *mouse-mice*), *Laus-Läuse* (Eng. *louse-lice*). Dit is voor Nederlands en Afrikaans niet nodig omdat de (op westelijke dialecten gebaseerde) Nederlandse schrijftaal, behoudens enkele rareiteiten, geen umlaut van lange vocalen kent.

kruip, kruid, kruis, kruit, kuil, kuip, kuis, kuit, luid, luier, luik, luis, muil, muis, pluim, puimsteen, puis, ruig, ruik, ruim, ruis, ruit, skuif, skuil, skuim, sluikehandel, sluimer, sluip, snuif, snuit (snout), snuit (ww.), struif, struik, struikel, stuif, stuipe, suig, suil, tuin, tuit, uier, uil, versuim, vuig, vuil.

Behalve de *ui*-woorden met oude *û* zijn er trouwens nog andere groepen van *ui*-woorden :

1. Die met Oudgerm. *eu* vóór *i*, *j* en *u* (reeds genoemd in noot 66) : *beduie, duister, Duits, huidige, suinig* ; verder ook *duiwel*.
2. Franse ontleningen die in de 17de eeuw al in het Nederlands aanwezig waren en dus zo mee naar Afrika zijn gekomen : *abuïs, beskuit, buis, fluim, inkluis, juis, kombuis, luisterryk, pluïs, pruike, sluis, suiker* enz.
3. Woorden met zogenaamde *ui*², waar de *ui* van zeer verschillende herkomst kan zijn ⁷⁷ : *bui, buit, druil, duit, fluit, fruit, gruis, harpuit, huik, kuier, kuif, lui, muit, ruil, skuins, sluier, spui, spuit, stuit, trui, wuif*.

Evenals zich enkele *i*-woorden aan de diftongering hebben onttrokken (zie boven blz. 45) zo zijn ook enkele *û*-woorden op ouder standpunt blijven staan. In verband met het feit dat de *û* zich eerst tot *û* heeft ontwikkeld en dat pas daarna deze *û* tot *ui* is gediftongeed, hebben we in het Nederlands dus tweeërlei soort relicten, nl. *oe*-relicten en *uu*-relicten.

In het Nederlands tellen we een 40-tal (ten dele onzekere) *oe*-relicten, waarvan de volgende mee naar Afrika zijn gekomen : *aspoestertjie, boer, kroes, loesing* ? , *loer, poes, proes, robbedo(e)s, roes, roesemoes* of *roesmoes, skroef, smoel* ⁷⁸, *snoet, sproet, stoer, stroef, toet* ('n man van toet), *toet* (ww.), *vertroetel*.

Als *uu*-relict is het woord *ruzie* naar Afrika gekomen. LE ROUX 67 vermeldt *duwelsgoed*, dat hem echter alleen uit de literatuur bekend is. Maar bij gekleurden treft men de *uu* meer aan. Afgezien van het algemeen bekende *Duusman* 'Afrikaans sprekende blanke' hoort men

⁷⁷ Vgl. hierover J. W. MULLER in Ts XL (1921) 140—75.

⁷⁸ Ik ben er niet zeker van of dit woord wel als „relict” gehandhaafd kan blijven. „Het kan evengoed een ospr. oostelijke vorm zijn” zegt v. HAERINGEN, Suppl. 113, maar hij zwijgt verder over de moeilijkheid van de anlautende *s*. De op zichzelf zo aannemelijke verklaring van VERCOULLIE uit Hgd *das mûl* verliest aan overtuigingskracht wanneer we zien hoe klein het Hd. *mûl*-gebied (waarmee wij overigens weinig connecties hebben) eigenlijk is. Zie het Zuidduitse *ies*-gebied op het 'ijs'-kaartje. Nu is er bij mijn weten nog nooit de aandacht op gevestigd, dat in oudere citaten het lidwoord wel eens ontbreekt (*houw smoel, houd smoel*) waardoor de kansen van VERCOULLIE's hypothese toch weer stijgen. Ik vermoed ontlening uit het Noordduitse zog. „Missingsch” (een mengsel van Hoog- en Nederduits) dat vooral door soldaten veel zal zijn gebezigd. Terloops zij opgemerkt dat het WNT alleen het m. geslacht vermeldt. Mij is ook het neutrum bekend : *een gemeen smoel, een leuk smoel, je hadt het smoel van die vent moeten zien*.

in de taal van Griekwas en Rehoboth-basterds wel *huus, tuus, uut, muus* enz. voor 'huis' enz. (J. H. RADEMEYER, *Kleurling-Afrikaans* 49). Deze kwestie zal beneden (blz. 214) in breder verband worden besproken.

Evenals bij de *i*-woorden kunnen we dus bij de *û*-woorden aannemen dat de representanten dezer groep — relicten inclusief — in „westelijk” (Hollands) gewaad naar Afrika zijn geëxporteerd.

Met de 'huis'-kaart kan nog worden vergeleken de 'ruin'-kaart, die beneden blz. 201 in ander verband wordt besproken.

3. Het gedrag van oorspronkelijk lange vocalen voor umlautsfactor

Een van de meest karakteristieke verschijnselen van het standaard-Nederlands is het feit dat de met Westgermaanse *â, ô* en *au* corresponderende lange vocalen ⁷⁹ onaandoenlijk plegen te zijn voor umlaut — dit in afwijking van alle andere Germaanse talen. Het Afrikaans nu blijkt in dit opzicht geheel te staan op het Nederlandse standpunt. Men vergelijkte :

1. Afrik. *aangenaam, bekwaam, naaste, onderdanig, salig, swaar* met de Duitse equivalenten *angenehm, bequem, nächste, untertänig, selig, schwer*.
2. Afrik. *groen, soet, groot* (ww.) met Duits, *grün, süß, grüssen*.
3. Afrik. *boos, hoor, skoon* met Duits *böse, hören, schön*.

Vergelijkten we nu de Nederlandse dialectkaart van een woord b.v. als 'zoeken' ⁸⁰, dan worden we er van doordrongen van welk een groot gewicht dit verschijnsel is voor de beoordeling der verhouding van het Afrikaans tot de Nederlandse en Nederduitse dialecten. Wat deze laatste betreft : we kunnen ons de moeite sparen om ze in kaart te brengen, daar ze naar ik meen zonder uitzondering (evenals onze oostelijke dialecten) de palataliserende invloed in woorden met *ô* + umlautsfactor hebben ondergaan. Kortom de umlaut van lange vocalen is een van die verschijnselen die wellicht nog het meest sprekend doen uitkomen, dat alleen het westen van het Nederlandse taalgebied als stamland voor het Afrikaans in aanmerking kan komen.

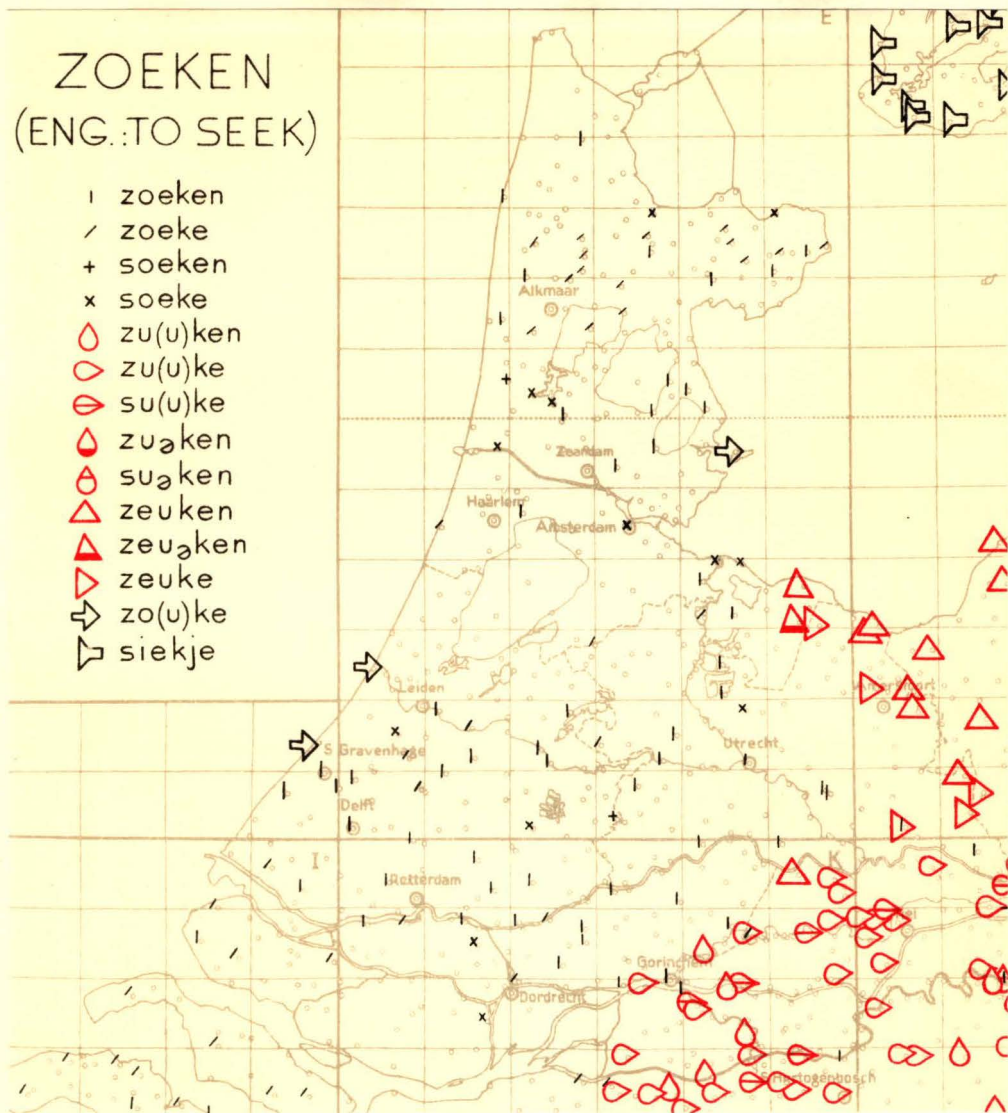
Het 'zoeken'-kaartje dat wij de lezer aanbieden is een fragment van de grote 'zoeken'-kaart van mej. DE GRAAF (*Taalatlas II* 8). Men ziet daarop duidelijk hoe oostelijk van de lijn Huizen-Dordrecht-

⁷⁹ De *û*-woorden met umlaut — zoals Duits *läuten, schneuzen* enz. — doen hier niet ter zake omdat, naar we zagen (noot 76), alle *û*'s zich in het Middelnederlands tot *ü* (later *ui*) hebben ontwikkeld, onafhankelijk van het feit of ze oorspronkelijk umlaut hadden of niet.

⁸⁰ De Hoogduitse vorm *suchen* gaat (in tegenstelling met Eng. *to seek*) terug op een vorm zonder umlaut, maar in de umlautende gebieden in Nederland en Neder-Duitsland heerst algemeen de vorm met umlaut.

ZOEKEN (ENG.: TO SEEK)

- | zoeken
- / zoeke
- + soeken
- x soeke
- ◊ zu(u)ken
- ◊ zu(u)ke
- ◊ su(u)ke
- ◊ zu₂ken
- ◊ su₂ken
- ◊ zeuken
- ◊ zeu₂ken
- ◊ zeuke
- zo(u)ke
- ↪ siekje

Antwerpen het oostelijke umlaut-gebied zich begint af te tekenen dat, voor zover het buiten ons fragment valt, vrijwel homogeen umlautend is (het aantal uitzonderingen is te verwaarlozen gering en kennelijk aan Hollandse of schrijftaal-invloed te danken; men kan aannemen, dat een „echt” dialectische vorm-zonder-umlaut in de oostelijke dialecten „onmogelijk” is).

4. Herkomst van de lange Afrikaanse *aa*

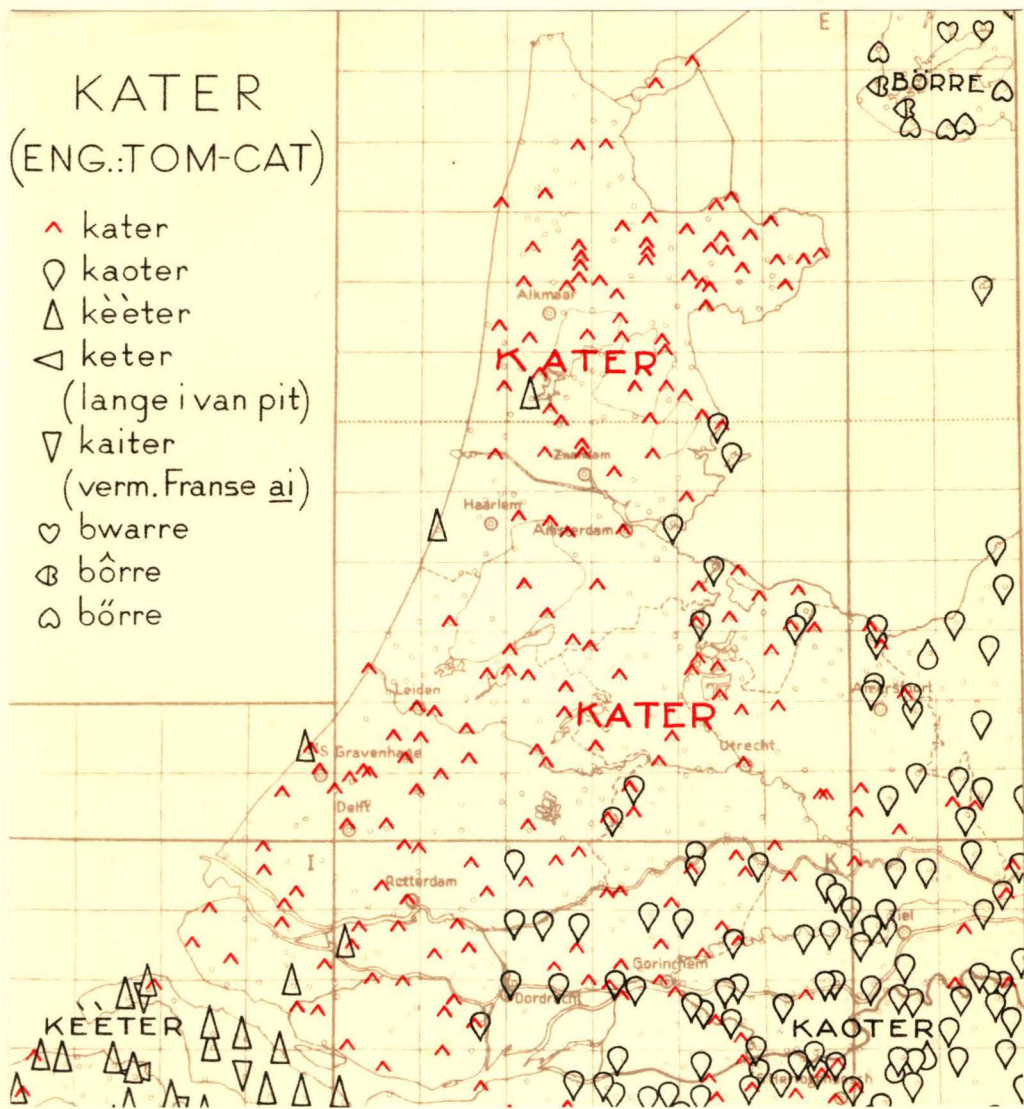
Wanneer ik ter algemene illustratie van de toestand in de bakermat allereerst een kaartje van 'kater' geef (fragment van de kaart van mej. HABERMEHL in Taalatlas II 15) dan is deze keuze in zoverre niet gelukkig, dat (naar mij achteraf blijkt) het woord 'kater' in Afrika eigenlijk nauwelijks bekend is (al wordt het wel in de woordenboeken geregistreerd). Anderzijds beantwoordt dit kaartje toch wel aan ons doel, daar er vrij goed op uitkomt, hoe „de” *a* van het abc in het westen van Nederland wordt uitgesproken. Afgezien van de *èè* van Zeeland + Goeree-Overflakkee + enige verspreide *èè*-plaatsen, heerst in Holland de *aa*-uitspraak. De *ao*-uitspraak doet zich op ons kaartje voor als „oostelijk”. Hierbij moet men wel bedenken, dat de toestand sterk is geflatteerd ten gunste van de *aa*-uitspraak. Zo hebben Amsterdam en Utrecht, naar algemeen bekend is, een geronde uitspraak, al hebben de inzenders die niet aangegeven. Het zou mij niet verwonderen, wanneer de mondelinge enquête (en alleen die kan in dit geval de isoglossen met stelligheid aan het licht brengen) in grote trekken zou uitwijzen, dat tegenwoordig de *aa* Hollands (met uitz. o.a. van Amsterdam en omgeving en van het oosten van de Alblasserwaard + Vijfherenlanden), de *èè* Zeeuws en de *ao* Utrechts en Brabants is. Aldus in grote trekken de normaal-gewestelijke uitspraak van „de” *aa*.

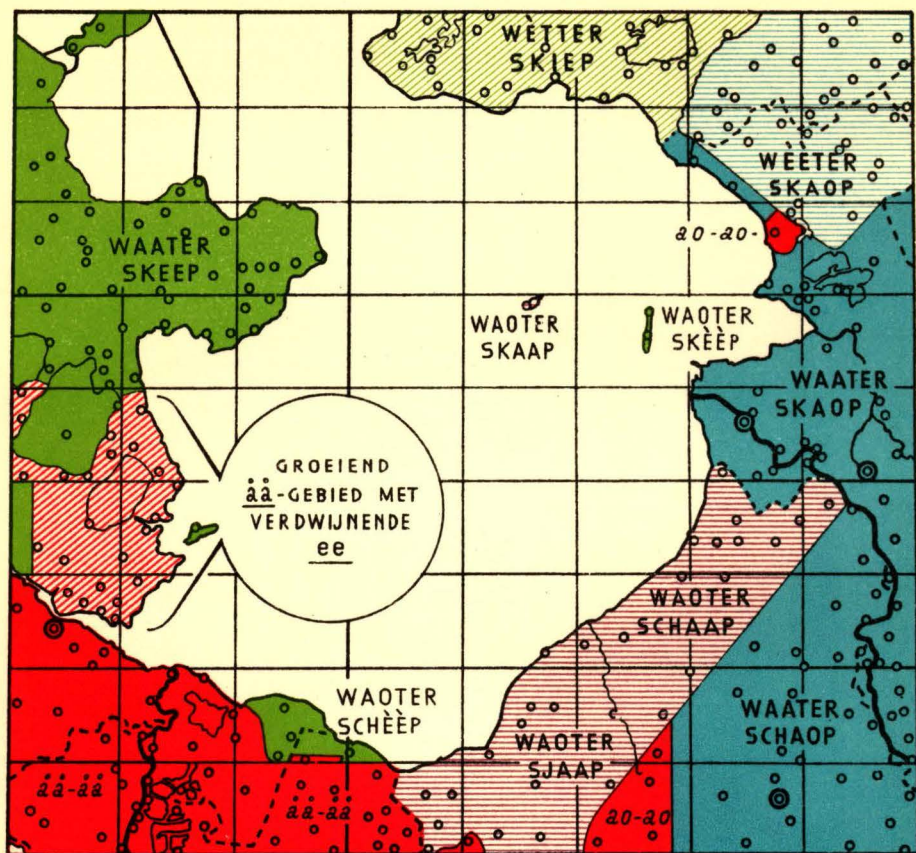
De toestand van de *aa*-woorden is in het Afrikaans al zeer eenvoudig: gerekte \bar{a} en oorspr. lange \hat{a} zijn samengevallen, zodat in de uitspraak generlei verschil gemaakt wordt tussen de \bar{a} van *aap* (os. *apo*), *haas* (ohd. *haso*), *haal* (os. *halon*), *naam* (os. *namo*) enerzijds en de \hat{a} van *skaap* (os. *skâp*), *raas* (on. *râsa*) *kwaal* (os. *quâla*), *kraam* (mnd. *krâm*(*e*)) anderzijds. Afgezien van luttele anomalieën is dus de toestand zoals in de Nederlandse school- en leestaal.

Voor hen, die het Afrikaans uitsluitend als een op drift geraakt Nederlands „AB” beschouwen, is er dus eigenlijk niets bijzonders aan de hand. Maar wie het Afrik. als een soort van mixtum compositum van verschillende Nederlandse (en Nederduitse) dialecten ziet, dient er zich toch even rekenschap van te geven, dat deze eenvoud geenszins eigen is aan de Nederlandse (en Nederduitse) dialecten.

KATER (ENG.:TOM-CAT)

- ▲ kater
- ◊ kaoter
- △ kèeter
- ◁ keter
(lange i van pit)
- ▽ kaiter
(verm. Franse ai)
- ♥ bwarre
- ♠ bôrre
- ♡ bôrre

Op bijgaand kaartje (overgenomen uit NTg XXVIII (1934) 65) heb ik daarom de uitspraak van de vocaal in 'water' (oorspr. \bar{a}) en die in 'schaap' (oorspr. \hat{a}) in kaart gebracht. Wanneer we de zaak vanuit het centrum van ons land bezien, dan kan men in deze woorden drieërlei gedrag opmerken :

1. Ten noorden en noordwesten van de Zuiderzee geldt vanouds het Fries-Hollandse principe : de \hat{a} is palataler dan de \bar{a} (kortweg *waater-skeep*). Op de kaart is dat gebied groen gekleurd (in twee schakeringen, daar deze twee gebieden niet in alle opzichten over een kam geschoren kunnen worden).
2. Ten oosten van de Zuiderzee heerst het diametraal tegenovergestelde „oostelijke” principe : de \bar{a} is palataler dan de \hat{a} (kortweg : *waater-skoop*). Het gebied is blauw gekleurd, in twee schakeringen, die echter verm. taalhistorisch niet heel belangrijk zijn. Veeleer moeten deze blauwe gebieden als westelijke uitlopers van een min of meer uniform *aa-oo*-gebied worden beschouwd, dat zich nog een aanzienlijk eind ten oosten van onze rijksgrens uitstrekt (dat echter in Noord-Drente eindigt ; hier en in Groningen zijn nl. \hat{a} en \bar{a} — evenals in Brabant — samengevallen).
3. Ten zuiden van de Zuiderzee zijn, behalve in het Gooi, \hat{a} en \bar{a} samengevallen (op de Veluwe is weer een secundaire fonetische differentiatie in dit samenvallingsproduct ingetreden). Het zuivere samenvallingsgebied is rood gekleurd.

VAN GINNEKEN heeft in Ras en Taal 46 en 47 een paar *a*-kaartjes gepubliceerd, waarvan ik voor de curiositeit alleen het rechtse even onder de loupe wil nemen en wel in 't bijzonder het wigvormig gebied, dat vrijwel de hele kop van Overijsel en een stuk van Drente zou omvatten en dat zich zou kenmerken door „*ao* voor dentalen zonder umlautsfactor en *a* voor labialen en velaren”. Dit gebied is, zoal niet van plaats tot plaats, dan toch van gemeente tot gemeente persoonlijk door mij geëxploreerd en ik kan de lezer verklaren, dat mij van een dergelijke ontwikkeling niets gebleken is en dat ik dus mijn 'waterschaap'-kaartje handhaaf⁸¹. Wanneer HELLINGA zegt : „Dat [door KLOEKE ontworpen] beeld moet men retoucheren naar kaart 9 en 10 uit Ras en Taal” (Opbouw 304), dan berust dat waarschijnlijk op de overweging dat de man, die het laatst het woord voert, ook het best

⁸¹ Als altijd : aanvullingen (met naam en plaats genoemd) zullen gaarne worden aanvaard. Maar tot dusver zijn ze mij niet geworden. Het feit dat VAN GINNEKEN, ofschoon mijn kaartje vóór het zijne is verschenen en de plaatsen zorgvuldig zijn aangegeven, daarover eenvoudig „heen loopt” (zonder het ook maar te noemen) is kenmerkend voor de „vrijheid” waarmee zijn kaartjes zijn ontworpen.

op de hoogte geacht kan worden. Het is daarom misschien niet ondienstig om ook op de zienswijze van anderen de aandacht te vestigen. Uit de 'wielen'-kaart (Taalatlas III 7) blijkt dat men in de kop van Overijsel alleen *raeden* en *raden* (*s*) kent. Slechts BLOKZIJL heeft (zoals op grond van de 'water'-kaart is te verwachten) *raadn*. Op TE WINKEL's *aa*-kaart is van VAN GINNEKEN's wig geen spoor (terwijl toch het Noordveluwe differentiëringsgebied over 't geheel juist is weergegeven). Ik leg er de nadruk op dat de 'wielen'-kaart op een recente schriftelijke enquête berust, de kaart van TE WINKEL op het AG-materiaal en mijn 'water-schaap'-kaart op eigen mondelinge enquête. Materiaal dus van zeer verschillende herkomst, maar het is unaniem in het logenstraffen van VAN GINNEKEN's kaartje.

Het is zonder meer duidelijk dat de onder 1 en 2 genoemde dialectgebieden als leveranciers van de Afrikaanse „eenheids“-*aa* niet in aanmerking kunnen komen. Richten we dus thans onze aandacht op het rode gebied met eenheids-*aa* (in dit geval met *ââ*-timbre).

Op de kaart is reeds te kennen gegeven dat dit gebied groeiende is en dat in 't bijzonder de *ee* van de groep *scheep* enz. bezig is te verdwijnen. Zo ligt de veronderstelling voor de hand „dat Amsterdam en omgeving een hap uit een van Hilversum tot Den Helder homogeen Noordhollands *waater-scheep*-gebied heeft gevreten”. In het Amsterdamse dialect zelf maakte men trouwens (naar L. TEN KATE, Aenl. I, blz. 155 ons inlicht) in de 18de eeuw nog verschil in uitspraak tussen *â*- en *ā*-woorden (vgl. ook mijn opstel over De Amsterdamsche volkstaal voorheen en thans in Med. NĀ Lett. Dl. 77).

Het echte gebied met eenheids-*aa* moet dus waarschijnlijk wel in het zuiden van Holland en in Utrecht gezocht worden.

„Dat in onze Brab. dialecten de oorspronkelijk lange *a* en de gerekte *a* in één klank versmolten zijn” noemde reeds GOEMANS een overbekend feit (Leuv B VI, 275 noot 2). Met dien verstande dat *â* en *ā* in oostelijk Brabant nog duidelijk uit elkaar worden gehouden (vgl. reeds v. d. BRAND in Onze Volkstaal I (1882) 84 noot, vgl. II 162—3). En zo is men geneigd verband (ook geografisch) aan te nemen tussen Utrecht—Zuid-Holland enerzijds en kern-Brabant anderzijds.

Nu zal men wel onwillekeurig geneigd zijn, het gehele gebied van Utrecht met zijn „donkere” *ââ* rood te kleuren, maar voor Zuid-Holland (met name voor de streek waar het *ââ*-timbre niet meer heerst) zou ik deze kleur niet voor mijn rekening willen nemen. Zo is het OPPREL „niet gelukt te ontdekken, volgens welken regel de oude *ă* nu eens tot *ā*, *aa* en dan weer tot *ae* geworden is” (blz. 4). Hij voegt er aan toe dat aan wgm. *â* bijna zonder uitzondering *ā*, *aa* of *ae* beantwoordt : „Ook hier is het mij niet gelukt de oorzaak van dit verschil in uitspraak

te vinden" (blz. 5). Wie zich wel eens in de Zuidhollandse dialect-verhaaltjes in „Van de Schelde tot de Weichsel" heeft verdiept, zal in de gevolgde spelling ook niet altijd lijn ontdekken⁸². Ik geloof dan ook dat OPPREL de spijker op de kop treft, wanneer hij zegt : „Waarschijnlijk moet dus de oplossing gezocht worden in de onzuiverheid van het dialect" (voor de term „onzuiverheid" zie boven blz. 51).

Een en ander doet uitkomen dat de eenvoudige toestand in het Afrikaans allerm minst als een vanzelfsprekend feit kan worden beschouwd.

Wel staat het vast, dat noch het (groene) Fries-Noordhollandse nòch het (blauwe) „oosterse" principe verband houdt met het Afrikaanse „eenheids"-principe. Maar wie geneigd is de bakermat van de Afrikaanse eenheids-*aa* in de Utrechtse of Zuidhollandse *d i a l e c t e n* te zoeken, komt evenmin geheel op zijn kosten. Er mogen in Zuid-Holland tal van plaatsen (vooral in het westen) zijn met eenheids-*aa*, voor andere staat dat allerm minst vast. Het voor Moordrecht ingevulde formulier van het AG b.v. doet zelfs de gedachte opkomen aan differentiatie van *â*- en *ā*-woorden. Ten aanzien van het (nog zo slecht onderzochte) Utrecht lijkt het geprononceerd „donkere" karakter⁸³ van de *ââ* (zozeer herinnerend aan de Braobantse *ao*) een overwegend bezwaar voor het aannemen van verband met de Afrik. toestand⁸⁴.

Vragen we dus nogmaals : waar komt de Afrikaanse eenheids-*aa* vandaan, dan kunnen we met stelligheid antwoorden : niet uit Noord-Holland of de oostelijke provinciën, maar we kunnen er op zijn hoogst schoorvoetend aan toevoegen dat de vermoedelijk chaotische toestand in de Zuidhollandse dialecten misschien een gunstige bodem voor een vereenvoudiging tot eenheids-*aa* kan hebben gevormd. Dat hiermede het werkelijke agens nog niet is onderkend, behoeft geen betoog.

In mijn art. NTg XXVII (1933) 83 heb ik er reeds de aandacht op gevestigd, dat ook voor de beschaafde Nederlandse *aa*, 1° als samen-vallingsproduct en 2° gebruikt vóór alle consonanten, geen autochthone bakermat is te vinden, wat noodzakelijk tot de conclusie moet leiden, dat dit verschijnsel niet van dialectische herkomst is, maar

⁸² Voor Goudswaard en Ridderkerk b.v. kon ik in het gebruik der spellingvarianten *oa* en *ae* geen vaste regels waarnemen. Door het feit dat oorspronkelijke *ae*-dialecten kennelijk op grote schaal *aa*-woorden (maar met *oa*-uitspraak) uit de gemeenlandse taal overnemen, wordt het overzicht in de zuidelijke Zuidhollandse gebieden er niet gemakkelijker op.

⁸³ Het „donkere" karakter van de Afrik. *aa* wordt (of werd althans) door de Afrikaners ten stelligste ontkend (zie o.a. LE ROUX, blz. 52).

⁸⁴ HELLINGA heeft erop gewezen, dat het „donkere" karakter van de Utrechtse *aa* omstreeks 1640, blijkens de spelling *oa* voor *aa* reeds vaststaat (Opbouw 307). Hierbij zij opgemerkt dat BEETS van mening is, dat in 't geen aan deze personen wordt in den mond gelegd, geen enkel Utrecht-isme is te ontdekken". (Ts XLVI (1927) 215).

HISTORISCH-
GEOGRAFISCHE
LANDSCHAPPEN
VAN
HOLLAND
EN
UTRECHT

(NAAR H.J. KEUNING)

als beschavingsproduct moet worden beschouwd. Geldt dit ook voor de Afrik. *aa*? Mocht dit inderdaad zo zijn, dan heeft de dialectgeografie verder geen vat op dit probleem. We zullen er beneden blz. 103, 226 in ander verband nog even op terugkomen.

Opmerking naar aanleiding van het kaartje op blz. 62.

De in § 1—4 behandelde feiten wettigen het vermoeden, dat het stamland in het westen gezocht moet worden en dat we bij ons verder onderzoek dus ons zoeklicht speciaal op Holland en onmiddellijk aangrenzende gebieden zullen moeten richten (zoals in de nu volgende §§ zal blijken). Hiervoor is enig inzicht in de historisch-geografische structuur van het westen onontbeerlijk. Het scheen mij aangewezen om hier een fragment op te nemen van een historisch-geografisch kaartje, dat ik aan de vriendelijke medewerking van Prof. H. J. KEUNING heb te danken (men vindt het in zijn geheel gepubliceerd in diens werk „De historisch-geografische landschappen van Nederland).

5. Oude gevallen van lange vocalen met umlaut; de doubletten *laag/leeg*⁸⁵

Bij de constatering (boven blz. 55) dat de West-Nederlandse kuststrook en het Afrikaanse taalgebied de enige Germaanse taalgebieden zijn, waar van enigerlei invloed van umlaut op lange vocalen geen sprake is, past een kleine aanvulling; volledigheidshalve, niet omdat het principe erdoor wordt aangetast. Er zijn een paar Nederlandse woorden, nl. *beuk*, *bleu* en *sneu* en de in enkele westelijke plaatsen nog voorkomende woorden *meu* 'tante' en *Weunsdag* 'Woensdag', die wél umlaut hebben⁸⁶. Algemeen is het gevoelen dat de woorden *beuk*, *bleu* en *sneu* aan oostelijke dialecten ontleend zijn, een veronderstelling, die te waarschijnlijker is, omdat daarnaast in het westen de vormen *boek*, *bloo* (*d*) en *snood* bestaan.

Van genoemde doubletten is er één stel ook naar Afrika meegekomen waar men immers *beukehout* naast *boekenhout*⁸⁷ kent (VON WIELLIGH, *Ons geselstaal* 194).

⁸⁵ Men zou geneigd zijn, de doubletten *kaas-kèès* daarmee op één lijn te stellen. Ik heb die beneden blz. 81 vv. in ander verband besproken en moet het aan de lezer overlaten, de vele punten van gelijkenis zelf te constateren. Maar er is ook verschil: vooral ten aanzien van de uitspraak (in Afrika en in patria). Een definitief oordeel zal men zich eerst kunnen vormen, wanneer men fonetisch beter georiënteerd is. Men heeft hier klaarblijkelijk met gevallen te doen, die zonder een nauwkeurige mondelinge enquête moeilijk beoordeeld kunnen worden.

⁸⁶ Nog meer gevallen genoemd door VERDENIUS in *Ts LXII* (1943) 201—7.

⁸⁷ Dat het Afrik. *beukehout* (*boekenhout*) niet hetzelfde is als ons „beukenhout” doet hier natuurlijk niet terzake. Een dergelijke overdracht van Nederlandse namen op andere, Afrikaanse, begrippen is overbekend. (Zie blz. 345 vv.)

Met Holl.-dialectische *Weunsdag*⁸⁸ naast het gewone *Woensdag* en met *meu* of *meut*⁸⁹ naast *moei* is het een ander geval. Het zijn blijkbaar zogenaamde „ingwaeonismen”, met welke vage naam men voorlopig niet heel veel anders aanduidt, dan dat het overblijfsels zullen zijn van een Westgermaans dialect dat langs onze kusten gesproken werd en dat blijkbaar in menig opzicht verwant was met het Fries (dat eveneens de umlaut van lange vocalen kent); vroeger bediende men zich ook wel van de term „Anglofriesche taalverschijsnelsen”.

Of het naast elkaar voorkomen van *leeg* en *laag* met een soortgelijke kwestie samenhangt, kan men niet met zekerheid zeggen. Zij die overtuigd zijn dat het westen nooit umlaut van lange vocaal heeft bezeten, zullen bijgaand *laag/leeg*-kaartje wel aldus interpreteren, dat het oostelijke *leeg*-gebied een, betrekkelijk recente, uitloper heeft gekregen die zich in de loop der jaren (of liever eeuwen) over het zuiden van Zuid-Holland en over Zeeland heeft uitgestrekt. Met gevallen als *meu(t)* en *Weunsdag* voor ogen, die duidelijk „relict”-habitus hebben⁹⁰ is echter de omgekeerde opvatting evenzeer verdedigbaar. Dat een boomnaam als de *beuk* in het boom-arme westen kon worden geïmporteerd, zal men aanvaardbaar achten, maar hoe moet men zich een op-drift-raken van een kwalitatief adjectief als ‘laag’ (zo innig verbonden met het gehele polder-vocabulaire) eigenlijk voorstellen? Een op eigen houtje „Wandern” van een dergelijk woord is te minder waarschijnlijk, daar men te doen heeft met een reeks tamelijk geïsoleerde gebieden (in hoofdzaak eilanden). Opgemerkt dient te worden dat over ‘t algemeen juist de in taal meest conservatieve plaatsen de *leeg*-vorm bezitten. Ik voor mij ben dus veeleer geneigd, de *leeg*-vorm in deze gebieden als de oudste te beschouwen, terwijl de *laeg* (*laag*)-vorm behoudens bijzondere plaatselijke omstandigheden, uit het Algemeen-Beschaafd-of-Onbeschaafd kan zijn opgenomen⁹¹. Men toetse deze mening aan de kaart en overtuige zich dat het homogene Zuidhollandse *laag*-gebied juist daar begint waar de eilanden ophouden en waar dus vanouds een meer algemeen verkeer mogelijk is geweest.

Het aardige van dit specifiek-westelijk-Nederlandse *laag-leeg*-probleem (hoe men het ook wil beoordelen) is nu, dat het misschien⁹² weer met huid en haar naar Afrika is overgebracht. Een aanwijzing

⁸⁸ Vgl. Ts LV (1936), 148—156.

⁸⁹ Vgl. o.a. het Haags Woordenboekje (Ts LVII (1938), blz. 15—56).

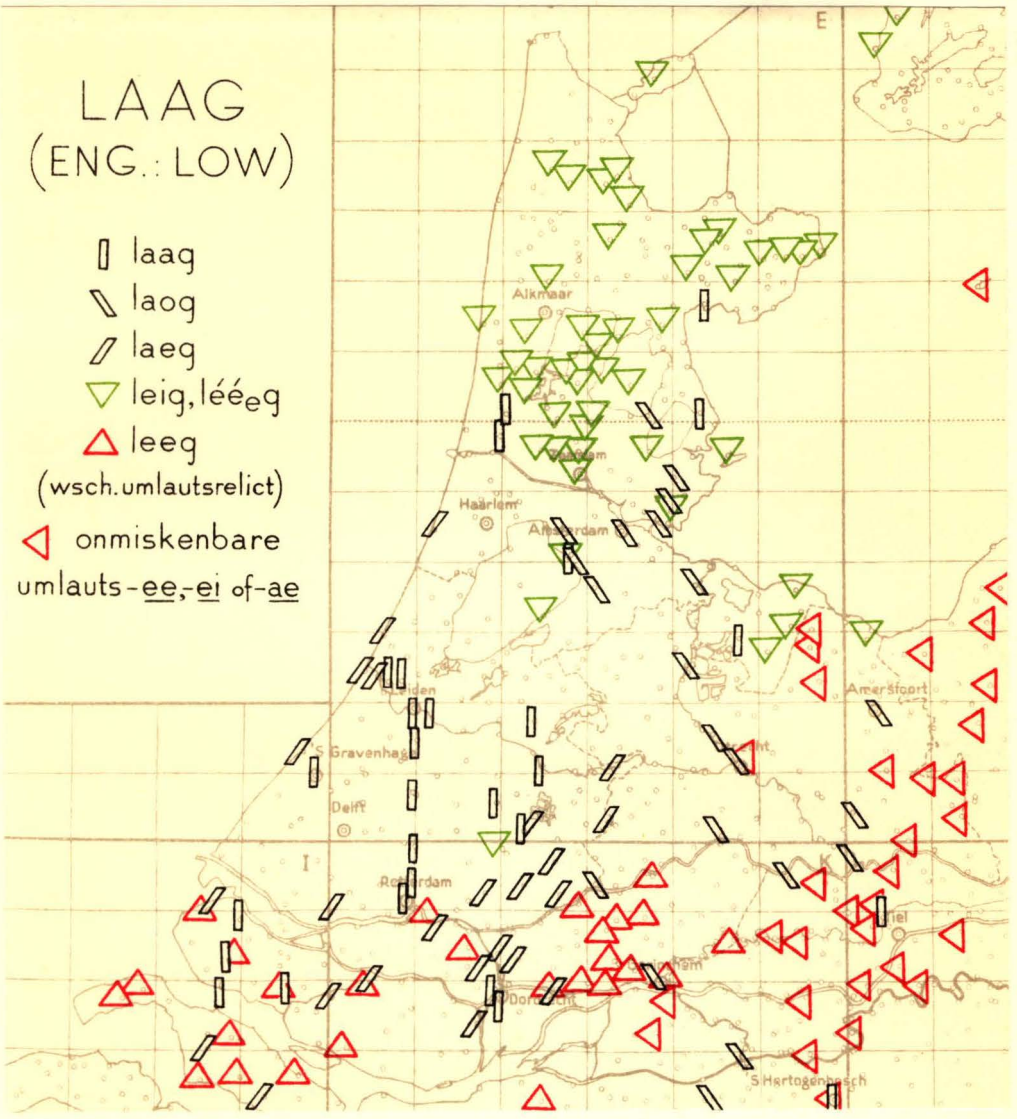
⁹⁰ Voor Afrikaners is de waarschuwing misschien niet overbodig, dat ik het oog heb op Europese taalontwikkelingen uit de tijd van vóór de schriftelijke overlevering.

⁹¹ Niet zonder betekenis is b.v. een staat van zaken als in Oud-Beierland, waar *leeg* normaal is, terwijl *laeg* in figuurlijke zin gebruikt wordt: *æn laegð daad* (OPPREL 5).

⁹² Beneden blz. 68 wordt ook nog een andere mogelijkheid besproken.

LAAG (ENG.: LOW)

- ▭ laag
- ▤ laog
- ▥ laeg
- ▴ leig, lééeg
- ▴ leeg
- (wsch.umlautsrelict)
- ◁ onmiskenbare
umlauts-ee,-ei of-ae

dat we ons „branden” als we zouden gissen dat de kern van de bakermat van het Afrikaans in hoofdzaak op de overgang van *laag-* en *leeg-* gebied gezocht zal moeten worden? Bij het aftasten van die streek zullen we echter moeten rekening houden met de mogelijkheid dat de *laag-* en *leeg-*gebieden sinds de 17de eeuw een zekere vervorming kunnen hebben ondergaan.

Bij het in kaart brengen van het woord ‘laag’ ziet zich de tekenaar voor een eigenaardig gewetensconflict geplaatst. Afgezien van de normaal te verwachten streken met *ae-* of *oa-*achtige vocaal vindt men nl. gebieden met *èè-* of *ee-*achtige vocaal, waarmee men echter in zoverre voorzichtig moet zijn, dat deze — al naar de geografische ligging — als umlautsvocaal moet worden geïnterpreteerd, dan wel als normale representant van een wgm. *â* (geldende voor alle *â*'s met of zonder umlaut). Geeft men nu mechanisch alle varianten van ‘laag’ (teruggaande op wgm. **lâzi(a)*- dus umlautfähig) op de kaart weer, dan ziet de beschouwer zich voor een veelheid van vormen geplaatst, waaraan hij zonder verder commentaar geen touw kan vastknopen.

De allesbeheersende kwestie voor ons is namelijk, of de *ee* van het Zuidhollandse *leeg* op autochthone umlaut berust ja dan neen. Een dialectkaart van ‘laag’ alleen kan daarop geen antwoord geven. Slechts wanneer daar de kaarten van andere *a*-woorden (en van woorden met lange umlautfähige vocaal) bij gepresenteerd werden, zou de lezer zich op grond van de kaarten een eigen oordeel kunnen vormen. Ik kon er niet toe overgaan om mij het omslachtige en zéér tijdrovende werk van zoveel kaarten ten behoeve van één enkel speciaal punt te getroosten en zou dus feitelijk het denkbeeld van een ‘laag’-kaart moeten prijs geven, daar zij nodeloos verwarring zou stichten.

Het gemis kan echter provisorisch worden verholpen door voor dit bijzondere geval afstand te doen van een rigoreuze toepassing van het principe der *synchronistische* geografische beschrijving en ook *taalhistorische* overwegingen bij de cartografische groepering der schrijfwijzen te laten gelden. De lezer zij dus gewaarschuwd, dat in dit bijzonder geval de kaart niet het primaire is: mijn commentaar is in dit geval niet geschreven bij mijn kaart maar omgekeerd mijn kaart ontworpen, nàdat ik mij een interpretatie van het kaartbeeld had gevormd. Mijn persoonlijke commentaar en de kaart zijn in dit bijzonder geval dus onafscheidelijk.

Wanneer in Afrika de vorm *leeg* met palatale vocaal voorkomt, dan kan die *ee*-vocaal op umlaut berusten, die naar wij zagen volgens ouderwetse neogrammatistische opvattingen alleen in het oosten geregeld kan voorkomen (zie voor de umlaut van lange vocalen de ‘zoeken’-kaart blz. 55) of wel hij zou kunnen wijzen naar Noord-Holland (zie de

vocaal van het umlautloze *skeep*). Dit laatste is m.i. onwaarschijnlijk, omdat de *ee*-achtige vocaal in Noord-Holland geenszins representatief is uitsluitend voor de umlauts-*â*, maar geldt voor alle *â*-woorden (ook diegene die nimmer umlaut gehad hebben). De voorstelling van zaken, zoals KARSTEN, Het dialect van Drechterland I, § 19 die geeft betekent een stap terug tegenover BOEKENOOGEN § 28. Hoe kan KARSTEN van de vijf woorden *geif*, *keis*, *leig*, *leigte*, *weig* zeggen dat „*i*-mutatie” de *ei* heeft veroorzaakt, wanneer hij op dezelfde bladzijde niet minder dan 18 gevallen geeft, waar van umlaut geen sprake kan zijn? Men houde zich vooralsnog dus liever aan de oude regel van BOEKENOOGEN, dat de *â*-woorden (behoudens enkele nieuwere ontleningen uit het algemeen Nederlands) in het huidige Noordhollands normaliter *ê*(*ee*) hebben (dus natuurlijk óók in die gevallen waar oorspronkelijk een oude *i* volgde). Van umlautfähigkeit van *g r o e p s v e r b a n d e n*⁹³ met vanouds lange vocalen in Noord-Holland blijkt nergens.

Aan het wonder nu dat van de ruim vijftig *ê*(*ee*) < *â*-woorden die nog in het Noordhollands kunnen worden aangetoond, juist alleen het woord *lêg* zijn weg naar Afrika zou hebben gevonden kan men moeilijk geloven⁹⁴. Het argument dat de kwaliteit van het Noordhollandse foneem een andere is dan van het Afrikaanse wil ik dan nog niet al te zwaar laten wegen. In Noord-Holland vindt men merendeels *ai*, *ei*, „de klank van *escape*” of (zo er al van een monoftong sprake is) een open *ee*- of zelfs *èè*-klank (zie het kaartje in NTg XXVII (1933) 17). Ik heb nu eenmaal, om technische redenen, moeten normaliseren, maar acht het mijn plicht de lezer voor de *d a a r* van uitgaande suggestie te waarschuwen.

Over de *leeg*-vormen van het Utrechts-Gelders gebied, dat zich ook overigens door umlaut van *g r o e p s v e r b a n d e n* met lange vocalen kenmerkt, kan ik kort zijn. Het is waarlijk niet nodig voor dit ene woord Afrikaanse ontlening uit dialecten met zo evident niet-

⁹³ Men vervalle echter ook niet in een al te groot doctrinarisme door umlaut van lange vocalen in Holland a priori voor onmogelijk te verklaren. Ik verwijs naar de Noordhollandse *Weunsdag*-gevallen (zie Ts XL (1936) 148 vv.). Maar dit zijn rariteiten die niet in het Hollandse fonologische systeem passen. Voorlopig zou ik ze als relicten van een ander, ouder dialect willen beschouwen. Over *zuutjes* zie beneden blz. 139.

⁹⁴ Billijkheidshalve zij opgemerkt dat ik links van Sloten een „Noordhollands” driehoekje heb gezet, ofschoon in het materiaal geen andere *ee*-voorbeelden voor *â* zijn opgegeven. Maar in de eerste plaats wordt deze vorm *leeg* naast *laag* opgegeven en in de tweede plaats geldt de opgave eigenlijk niet voor Sloten maar voor de „Haarlemmermeer inzonderheid de streek nabij Sloten en Hoofddorp” (een nieuw gebied dus), terwijl het gehele materiaal nogal Amsterdams aandoet. Daar dit gedeelte van de Haarlemmermeer bovendien in hoofdzaak door Noordhollanders gekoloniseerd is zal de *leeg*-vorm wel Noordhollands zijn. Vgl. trouwens de toestand in Aalsmeer, waarvan het dialect een onmiskenbaar Noordhollands cachet draagt.

Hollandse habitus aan te nemen, daar immers de *leeg*-vorm, zoals op de kaart blijkt, ook Zuidhollands is.

Wanneer wij nu andermaal de vraag stellen : Is Zuidholl. *leeg* ontlening of oud relict ? dan meen ik ten slotte, dat de laatste mogelijkheid de voorkeur verdient om de volgende redenen :

1. Het zou vreemd zijn, dat de autochthone bewoners van Zuid-Holland een zo echt volks- en a.h.w. polderwoord aan hun oostelijke naburen ontleend zouden hebben.

2. Ook in Zeeland komen *ee*-vormen (duidelijk verschillend van de overige *ae*-woorden) voor.

3. TE WINKEL heeft er reeds de aandacht op gevestigd (TAG 2 S. XV (1898), blz. 97), dat blijkens VAN GHERWEN'S Voorloperken blz. XLIII in Rotterdam anno 1624 een vorm *laeg* gebruikelijk was, waarvan de vocaal uitdrukkelijk werd onderscheiden van de woorden met *aa*. Verder dat men de vorm „ook bij VONDEL, HUYGENS en in den statenbijbel kan lezen”. (Zie over dit laatste ook HEINSIUS 15).

4. In vergelijking met andere eenlingen die in Holland als „relicten” uit hun groepsverband zijn getreden als *Weunsdag*, *meut*, *uis*, *boer*, *snoet*, *grienen*, *siepelen* en consorten valt *leeg* stilistisch niet uit de toon.

Uit de Afrikaanse 'laag'-kaart van LOUW (in zijn Taalgeografie) valt op te maken dat de vorm *laag* in en nabij de Kaapstad overweegt, terwijl in het noorden een vrij duidelijke voorkeur voor *leeg* bestaat. Mogelijk berust de haast volledige verdringing van *leeg* uit de omgeving van de Kaapstad op 18de- en 19de-eeuwse Hollandse cultuurinvloed vanuit de Kaapstad. Terwijl *laag* daar door de Hollandse beambtentaal geprotegeerd kon worden⁹⁵, heeft echter *leege* en *leegte* altijd de machtige steun van de Statenbijbel gehad (zie HEINSIUS 15).

Bij dit alles mogen we echter niet uit het oog verliezen, dat *laag* en *leeg* tot op de huidige dag in een groot deel van Afrika typische doubletten gebleven zijn. Het (zuidelijke) Zuid-Holland is òf in de 17de eeuw nog onvermengd *leeg*-gebied geweest (zie ook de uitspraak van VAN RIEBEECK, beneden blz. 293) òf wel de toestand is toen reeds ongeveer geweest, zoals uit het huidige kaartje valt op te maken. In het eerste geval is in plaats van de oorspronkelijke *leeg*-toestand onder dezelfde voorwaarden (nl. invloed van het Hollandse „AB”) in Nederland zowel als in Afrika een doubletten-gebruik in zwang gekomen, in het tweede geval is het doubletten-gebruik reeds van de aanvang af naar Afrika geëxporteerd. Het feit dat reeds DE SMIT en MEERHOFF zich van de *aa*-vormen bedienen (zie beneden blz. 310 en 324) pleit voor de laatste veronderstelling.

⁹⁵ Een vergelijking met de 'aardappel'-kaart van A. COETZER (Tydskr. v. Volkskunde I (1944—5) 124 dringt zich op. Zie beneden blz. 103.

6. De intervocalische *d*

„1. Tussen een geaksentueerde, gerekte vokaal of diftong (*aa, ee, ie, oe, ou, y*) en toonloze *e* wordt *d* gesynkopeerd . . . *ouer, wyer, breeer, kouer . . . foer . . . faar*. 2. Tussen geaksentueerde \bar{a} , \bar{o} , *oe* en toonloze *e* gaat *d* over tot *i*: *baaie, blaaiie, paaie, skilpaaie, gebooie*, mrv. van *bat* ('t mrv. is ook *batte*), *blat, pat, skilpat, gebot*; *goeie*, attrib. vorm van *goet, poeier*, Ndl. *poeder* naast *poeier*". (T. H. LE ROUX 108—9).

Dat we onder 1 met een westelijk Nederlands (en Brabants) verschijnsel te maken hebben, blijkt uit een vergelijking der Hollandse vormen *ouwer, wijer, brejer, kouwer* met oostelijke vormen als *older, wieder, breder, kolder* enz. Hiermee is echter niet gezegd dat synkope van *d* in het oosten overigens niet bekend is. In tegendeel: vormen als $\bar{r}\bar{i}\bar{e}n$ 'rijden', $\bar{k}n\bar{e}\bar{e}n$ 'kneden', *moer* 'moeder' zijn zowel in Oost-Nederland als in Neder-Duitsland zeer verbreid, eveneens $\bar{t}\bar{i}\bar{e}$ voor *tide* enz. Maar hier is sprake van wegvallen van *d* m è t d a a r m e e g e p a a r d g a a n d s y l l a b e - v e r l i e s en dat is een zo algemeen verbreide klankontwikkeling, dat het stamland er niet mee kan worden gelocaliseerd. Met deze korte opmerkingen over verschijnsel 1 kunnen we te eer volstaan, omdat de onder 2 genoemde ontwikkeling een karakteristieker eigenaardigheid is, die historisch en dialectgeografisch wat beter houvast geeft.

Het is vooral VAN HAERINGEN geweest, die in Ts XLVI (1927) 1 vv. en 257 vv. ons inzicht in deze kwestie verhelderd heeft. Vgl. echter W. DE VRIES, Intervocalische *d* in het Gronings (Med. NA, Lett. Dl 65, Serie A, no. 3). Verder kleine bijdragen over dit punt o.a. bij BEETS, Ts XLVI (1927), 220 en KERN, Ts XLVIII (1929), 94.

Vrij algemeen is men van opinie dat de $d > j$ -substitutie na vélaire vocalen het eerst in Brabant voorkwam en dat het verschijnsel daar ook het meest om zich gegrepen heeft. Het is dan ook geen toeval dat BREDERO zich herhaaldelijk van *-j*-vormen bedient om de taal van de Spaanse Brabander JEROLIMO te karakteriseren: „Voor Breero was blijkbaar deze *j* na vélaire vocaal een kenmerk van het Brabants en geen echt Amsterdams" (v. HAERINGEN 263).

De hypothese van VAN H. is nu verder, dat de vormen van het type *goeje, kwaje* enz. ten gevolge van het Zuidnederlandse culturele overwicht in de 16de eeuw in Holland burgerrecht begonnen te verkrijgen en daar toen in vrij snel tempo even algemeen zijn geworden als in Brabant. Het is geen wonder, dat W. DE VRIES deze Brabantse invloed betwijfelde, omdat hij evenmin aan de overplanting van andere Brabantse eigenaardigheden, als b.v. de diftongering, kon geloven. We kunnen ons hier echter gevoeglijk buiten deze polemiek houden,

omdat ten slotte niemand ontkent, dat het verschijnsel in Zuid-Holland en Utrecht op het ogenblik bijzonder algemeen is en vermoedelijk in de 17de eeuw ook al was, althans in de steden (zie v. H. 30). Dat Noord-Holland veel minder is aangetast, is reeds door BOEKENOOGEN⁹⁶ geconstateerd : „Het wegvallen van *d* tusschen klinkers en het overgaan in *j* of *w* (*weer* voor *weder*, *goeie* voor *goede*, *ouwe* voor *oude*) is in N.-Holl. niet onbekend, maar het Noordhollandsch gaat in dezen geenszins zoo ver als het Afrikaansch en sommige andere Ned. dialecten. Vormen als Afr. *slaai* (salade), *laai* (lade) *roei* (roede), *kwaai* (kwaad) zijn in het Nholl. onbestaanbaar” . . . „In woorden eindigende op *-de* of *-te* wordt in het Nholl. de *e* steeds afgekapt ; in het Ned. en Afr. daarentegen valt in bepaalde gevallen de *d* uit of gaat zij over in *j* of *w*. B.v. Nholl. *laad*, Ned. *lade*, *lâ*, Afr. *laai* ; Nholl. *roed*, Ned. *roede*, *roe*, Afr. *roei* ; Nholl. *blijd*, Ned. *blijde*, *blij*, Afr. *blij* enz.”.

Kortom vooral het gebied van Zuid-Holland en het aansluitende Utrecht is op het ogenblik een ware haard van *j*-invloed. Echt-Zuid-hollandse vormen als *paje*, *broje* en *hoeje* zal men in Noord-Holland en de oostelijke provinciën nauwelijks horen. Dat vormen met optimale frequentie als *goeje*, *kwaje*, *doje* en *roje* een aanzienlijk groter verbreidingsgebied hebben dan het gros (ten dele strekt het *j*-gebied zich zelfs tot even over de Duitse grens uit⁹⁷) is m.i. door v. HAERINGEN op aannemelijke wijze verklaard. Men kan ze beschouwen als *éclairés*, die buiten de eigenlijke kern zijn uitgezwermd.

Willen we dus het kerngebied afbakenen waar het verschijnsel, evenals in het Afrikaans, *m i n o f m e e r* als klankwet heeft gewerkt, dan moeten we niet de kaart van woorden met maximale *j*-verbreiding als *goeje* of *roje* ter hand nemen, maar b.v. die van *braje* of *laai*. Ik kies het laatste woord omdat ik hier mijn eigen materiaal uit „zak-formaat” heb kunnen aanvullen met gegevens uit het materiaal-AG.

Niet zonder opzet leg ik nadruk op het feit, dat het *d* > *j*-verschijnsel slechts *m i n o f m e e r* als klankwet heeft gewerkt. OPPREL (de enige die zich uit de volheid van het plaatselijke materiaal rekenschap heeft kunnen geven van het geheel der groepsverbanden) drukt zich, terecht, zeer voorzichtig uit (blz. 25) wanneer hij constateert : „toch zijn er niet weinig woorden, die de *d* behouden. Voornamelijk zijn dit adj. op *-ig* : *noodæg*, *zēdæg*, *nijdæg*, *goedæg*⁹⁸, *bloedæg*, *spoedæg* enz. ;

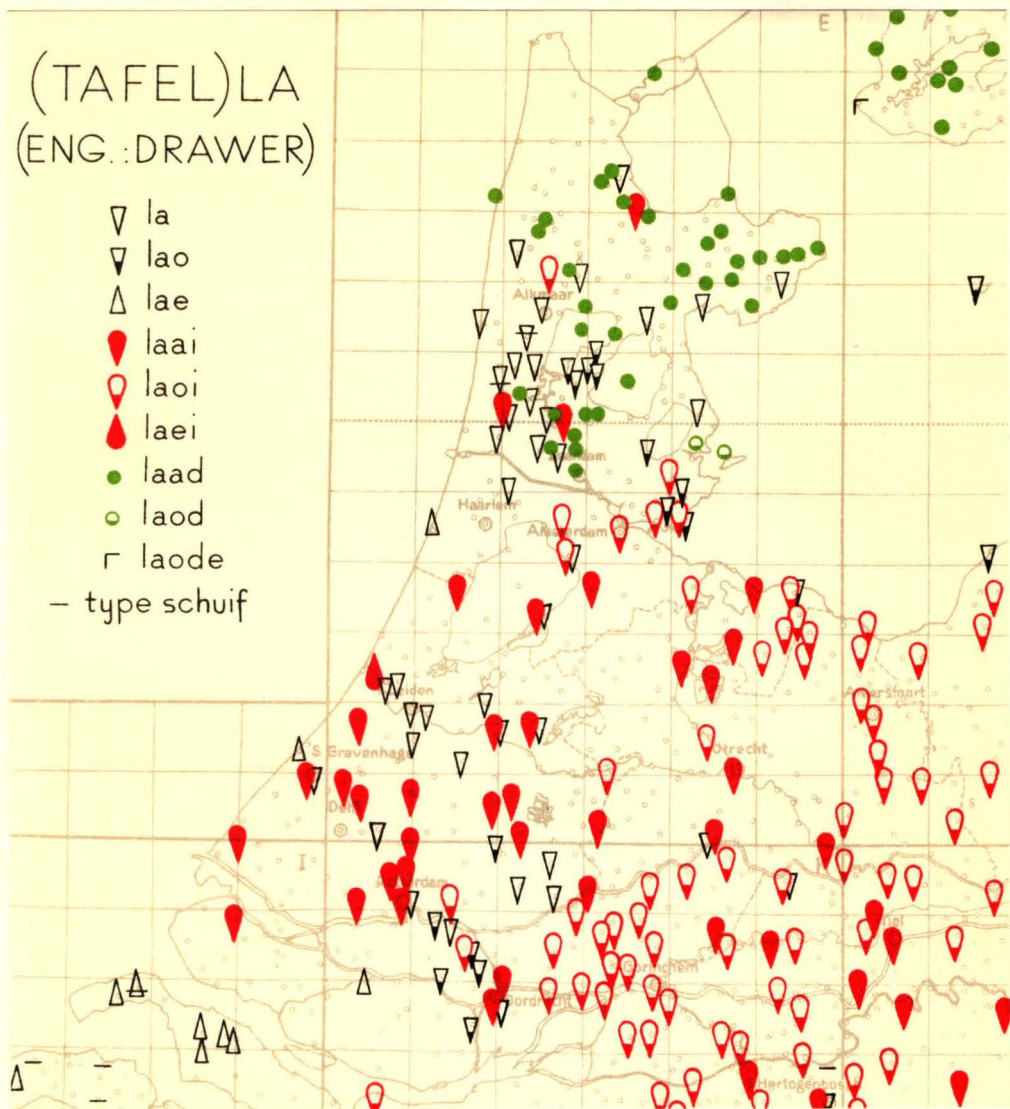
⁹⁶ BOEKENOOGEN, Afrikaansch en Noordhollandsch, in : Melanges Kern, blz. 24.

⁹⁷ AUBIN-FRINGS-MÜLLER, Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden 126 (vgl. het kaartje op blz. 125).

⁹⁸ *Goejig* behoort tot mijn vocabulaire, ofschoon mijn omgangstaal toch geheel op het Noordhollands is gebaseerd.

(TAFEL)LA
(ENG.:DRAWER)

- ▽ la
- ▽ lao
- △ lae
- laai
- laoi
- laei
- laad
- laod
- ⌈ laode
- type schuif

maar ook andere woorden : *vadər*, *moedər*, *adəl*, *ēdəl*, *bēdələ*, *jōdā*⁹⁹, *maidə* enz. Waarom de *d* hier behouden bleef is mij, voor de meeste woorden althans, niet duidelijk".

Wie even bladert in een Afrikaans wb. zal zich genoopt voelen tot dezelfde verzuchting. Zomin als ik dus een poging zal doen om een „echt" Zuidhollandse of Utrechtse klankwet (met reeksen uitzonderingen natuurlijk) te forceren, evenmin zal ik de reconstructie van een ideaal „echt" Afrikaans wagen. Zolang we niet over zéér uitvoerig materiaal beschikken, zullen we ons moeten vergenoegen met te constateren, dat de toestand èn in Zuid-Holland (Utrecht) èn in Afrika niet onder vaste regels is te brengen. Wel kunnen we als vaststaand feit aannemen, dat benoorden de grote rivieren het *d>j*-verschijnsel (laten we dat liefst maar beperken tot de positie na vélaire vocalen) in het Zuidhollands-Utrechtse complex het meest virulent is. Het ligt voor de hand om aan te nemen — na al hetgeen reeds in de vorige paragrafen is betoogd — dat er tussen deze virulentie en de Afrikaanse een innig verband bestaat.

Het '(tafel)la'-kaartje versterkt ons in de mening dat de *d>j*-substitutie een typisch „continentaal" verschijnsel is¹⁰⁰, duidelijk treedt in elk geval aan 't licht dat het niet-Noordhollands en niet-Zeeuws is. Oostelijk van de lijn Dordrecht-Weesp vertaalt men *laai* (of *laoi*) zonder aarzeling. Een gelijksoortige zekerheid constateren we in de prov. Friesland en in West-Friesland ten opzichte van *laad* en in Goeree en Overflakkee ten opzichte van *lae*. In de rest van het gebied „hinkt men op twee gedachten". In Noord-Holland wint *la* (of *lao*) kennelijk veld tegenover het oude *laad*. Moet men eenzelfde triomf van *la* voor westelijk Zuid-Holland aannemen? Hoe komt het, dat naast het „officiële" schrijftaalwoord *lade* de vorm *la* door moderne beschaafden hoger geapprecieerd wordt dan *laai*?

Aan het verschil tussen *aai*- en *aoi*-schrijfwijzen hechte men niet overal absolute waarde. Er zijn in Utrecht en zuidelijk daarvan tal van personen die het alfabet als *ao*, *b*, *c* opzeggen, zij schrijven natuurlijk *laai*, maar spreken in werkelijkheid *ao* of *dā*. Wel heb ik de indruk (en ik word daarin versterkt door TE WINKEL's *a*-kaart¹⁰¹) dat de donkere kleur van de *aa* in Zuid-Holland niet voorkomt, met uitzondering van de uitloper, die zich tussen Utrecht en Brabant uitstrekt (d.i. dus Vijfherenlanden + het oosten van de Alblasserwaard).

⁹⁹ BEETS constateerde de Utrechtse vorm *Joyery* voor *Joderijtje*, de naam van een steeg (Ts XLVI (1927), 217).

¹⁰⁰ Men vergelijk ook het gebied met *waai* voor 'knieholte' beneden blz. 198.

¹⁰¹ Men zie ook de 'kater'-kaart boven blz. 57.

7. Tweeslachtige representatie (oo en eu) van oude gerekte u(o)
(type Afr. koning enz. tegenover heuning enz.)

Nemen we v. GINNEKEN's kaartje van het woord 'zoon' ter hand (OTt I (1932/33) 251, vgl. echter beneden blz. 98), dan kunnen we ons niet aan de indruk onttrekken dat v. G. gelijk heeft met zijn conclusie ener vroege spontane palatalisering¹⁰². In haar stimulerende en moedige studie „Van *slutila naar sleutel” (H Top Dial XII (1938) 33—68) maakt mej. C. VERECKEN dienovereenkomstig voor dit type van woorden een principieel verschil tussen een oostelijk gebied met umlaut en een westelijk gebied met klankwettige palatalisering (onafhankelijk van volgende *i* of *j*). Over het bezwaar, dat umlaut ook valt onder de palatalisering-in-bredere-zin, moet men m.i. heenstappen, daar hier een duidelijk genetisch verschil is, dat ons tot het gebruik van twee termen noopt.

De theorie-VERECKEN leidt noodzakelijk tot de opvatting, dat vormen als *koning* en *molen*¹⁰³ als autochthone dialectische vormen in Noord-Nederland feitelijk ondenkbaar zijn, tenzij men westelijk van het umlautrijke oosten (waartoe het grootste deel van Utrecht zeker behoort) nog eens oude dialect-enclaves ontdekt, waarvan op goede gronden kan worden aangenomen, dat er een, principieel tegen de draad der Hollands-dialectische ontwikkeling ingaande, ontwikkeling heeft plaats gehad.

Als een dergelijk gebied beschouwt HEEROMA geloof ik de *oe*-enclaves : „er duiken op de meest uiteenlopende plaatsen speciaal te veel *oe*-woorden op om de *eu* op de gemeen-Zeefrankse periode te laten teruggaan” (Het Zeefrankies in Ts LIII (1934) 244¹⁰⁴, vgl. ook HD 89). De opvatting van *oe* als relictverschijnsel is op zichzelf aanvaardbaar, maar nergens blijkt, of is aannemelijk gemaakt, dat de *oe*-gebieden (en gebiedjes) de *oo* gepropageerd zouden hebben. Men verlieze ook niet uit het oog, dat het tot dusver bekende eigenlijke kerngebied van de *oe*-uitspraak (zie o.a. het 'honing'-kaartje blz. 86)

¹⁰² Dit was trouwens reeds in 1912 geconstateerd door VAN WIJK : „het komt mij voor, dat we in het Holl., Zeeuws en ook wel in 't Wvla. *ō* als de klankwettige representant van gerekte *ū* moeten beschouwen” (Ts XXXI (1912), 309).

¹⁰³ Mej. VERECKEN noemt daarbij in een adem ook *mogen*, een vorm, die ik om zijn verbondenheid met de paradigmata der praeteritopraesentia, voorlopig liever uit het verband der gewone *oo/eu*-woorden zou willen losmaken.

¹⁰⁴ Vgl. blz. 243 : „mogelijk heeft hij [de *u*] zich in andere delen van het Zeefrankies ook wel eens in de richting van de [o.] ontwikkeld en is hij zodoende, zij het dan later dan in andere Frankise dialecten, toch wellicht ook in sommige delen van het Zeefrankies volkomen regelmatig met in open syll. gerekte germ. *o* samengevallen”.

oostelijk ligt van het gebied met (gepostuleerde) klankwettige palatalisering tot *eu* en bovendien te midden van (of althans vast verankerd in) het umlautrijke gebied.

Mocht iemand menen, een principieel relict-*oo*-gebied met een Noordhollands *molen*-gebied aannemelijk te kunnen maken, dan zal hij zich door kaarten als die van 'honing', 'vogel', 'zoon', 'wonen', 'koning', 'boter' weer ontwapend voelen. Voor Zuid-Holland kan men zich voor het *eu*-karakter juist weer op *meulen* beroepen¹⁰⁵, maar toch ook op gevallen als het Zuidhollandse *heuning*, *zeun* en *butter*. Kortom zolang in Holland geen *oo*-producerende haard is aangewezen, wordt men door de overvloed van dialectisch *eu*-materiaal wel genoopt tot het postulaat van een homogeen Hollands gebied-mèt-autochthonepalatalisering.

Waar dan de steeds weer zich herhalende *oo*-injecties vandaan komen, die wij ten onzent de-eeuwen-door waarnemen, is een vraagstuk, waarover zich reeds velen het hoofd hebben gebroken. Men heeft er Brabant wel voor verantwoordelijk gesteld, maar zowel mej. VEREECKEN als HELLINGA (Opbouw 210) verwerpen deze hypothese en wel voornamelijk omdat Brabant, voor zover het de umlautgevallen betreft, toch moeilijk als propagandist van *oo*-vormen in aanmerking kan komen¹⁰⁶.

Te midden der Zeeuwse eilanden is Schouwen als anti-palataliserings-gebied aangewezen door MEERTENS (OTt IX (1940/41) 164). Hiervoor pleiten vormen als *slotel*, *wonen*, *molen* en *zoge*. Een overtuigend kaartje van het Schouwse *zoge* had MEERTENS reeds gegeven (OTt VII 275), vgl. hiermede trouwens thans de kaart van het 'moedervarken' (Taalatlas I 8; een fragment daarvan is afgedrukt beneden blz. 95).

Een zekere mate van onaandoenlijkheid voor umlaut-èn-palatalisering schijnt sinds de tijd der schriftelijke overlevering te constateren voor West-Vlaanderen. Het huidige Westvlaamse *slotel*-gebied (zie de kaart bij mej. VEREECKEN) vindt misschien een tegenhanger in het rijk *molen/ghestolen* van de Oostvlaamse REINAERT I (v. 117/8)¹⁰⁷. Van een

¹⁰⁵ De Statenbijbel heeft 11 × *meulensteen* tegen 3 × *molensteen* (HEINSIUS 14).

¹⁰⁶ Uit OTt VIII (1939/40) 123 krijg ik de indruk dat WEYNEN een virulent *oo*-gebied in Brabant aanneemt, dat enerzijds „heel ver weg lag van het umlautskerngebied” terwijl anderzijds „de langs de hele kust werkende spontane palatalisatie er zich niet heeft laten gevoelen”. Maar W. geeft geen voorbeelden en vermeldt ook niet, of de „zeer veel *oo*'s” die dit gebied bewaard heeft, umlautgevallen zijn. En daarop komt het juist aan.

In dit verband zij nog verwezen naar het homogene Belgische *keuning*-gebied op het kaartje van mej. VEREECKEN.

¹⁰⁷ Doch zie de gissing van W. DE VRIES beneden blz. 90.

principiële zuidelijke *oo-h a a r d* vind ik echter in de handboeken geen gewag. Toch kan *mölen*, vanwege de umlautfähigkeit, moeilijk Brabants zijn (heel Zuid-Nederland heeft trouwens op het ogenblik *meulen*). Met taalgeografische verklaringen ten aanzien van het gedrag van dit en dergelijke woorden loopt men dus voorlopig vast. Men kan constateren dat er in het gehele westen vanouds tegenover (of misschien liever : boven) de drang tot palatalisering-zonder-uitzondering een tegenkracht is werkzaam geweest die naar behoud (of herstel) van de oude *oo*-uitspraak heeft gestreefd. Die tegenkracht kan vanuit Brabant wel begunstigd zijn, maar volgens gangbare opvatting alleen voor zover het de woorden-zonder-umlautmogelijkheid betref. „Schrijftaal”-woorden als *logen* en *koning* kunnen niet Brabants zijn.

Wie, als onderget., huiverig is, ze voor „Vlaams” te verklaren¹⁰⁸, kan ze moeilijk anders interpreteren dan als „spelling pronunciations”. Een woord als *logen* (nomen est omen) draagt trouwens de onwaarschijnlijke deftigheid nog heden op het voorhoofd en het is dus met enige satisfactie, dat men in de Statenbijbel uitsluitend de volksvorm *leugen* constateert (in tegenstelling met de „oude Nederlandsche schrijftaal”, zie HEINSIUS 14). Het Middelnederlandse woord *coninc* (spr. *keunink*) leent zich krachtens de sfeer waarin het gebruikt wordt, bij uitstek tot „spelling pronunciation” en Procrustes-oefeningen. Zo heeft het in de Middelnederlandse poëzie, tegen alle regelen in, de klemtoon kennelijk wel eens op de tweede lettergreep gehad. Vermeldenswaard is in dit verband ook de opmerking van mej. VEREECKEN 24 : „in Zeeuws Vlaanderen duiken de *o*-vormen zo maar plotseling op aan de staatsgrens en ook de uitspraak *iŋ* van het suffix, dat anders *-iŋk* luidt, wijst er op, dat we met een school- en nationaal woord te maken hebben”. Op contaminatie van leestaal en dialect berust ook de Zwolse vorm *konəg* (met oostelijke *g* maar zonder de autochthone umlaut). In Holland (Den Haag) hoort men tegenwoordig ook wel de uitspraak *konegin*¹⁰⁹, waarvan de *o* en *g* moeilijk autochthoon „Hollands” kunnen zijn (is de *g* aan Gelderse invloed toe te schrijven?).

Evenals de Nederlandse taalgeografie ten slotte vast loopt op het *aa*-probleem (de „zuivere” *aa* voor *â* is m.i. beschavingsproduct, zie NTg XXVIII (1934), 84) zo ook op het *oo/eu*-probleem. Maar het komt mij voor, dat in het betoog dat HELLINGA (Opbouw 209—53) daaraan wijdt, de dialecten toch te zéér in het gedrang zijn gekomen. Wanneer H. zegt : „De stabilisering is uitsluitend het resultaat van leren, lezen

¹⁰⁸ Heel Vlaanderen zegt *keuning*.

¹⁰⁹ Vgl. reeds VAN HAERINGEN in NTg XXXI (1937) 159. „Of het als spelling pronunciation is aan te merken” durft v. H. niet uit te maken.

en schrijven" (253) dan wil ik hem wel een eind weegs tegemoet komen door „uitsluitend" te veranderen in „o.a.", maar ik ben geenszins geneigd om aan te nemen, dat dit alles over de hele linie nu maar heeft plaats gevonden buiten de volkstaal om.

Een afwijkend standpunt neem ik allereerst in ten aanzien van H.'s uitspraak, dat de schijnbaar willekeurige doubletten alleen verklaard kunnen worden door de theorie der dubbele accentuatie van SALVERDA DE GRAVE of beter door de theorie van TH. BAADER (246). Uit het daarop volgende betoog blijkt, dat H. deze theorie alleen wil laten gelden voor het Brabants, immers „in het Noorden hing de toekomstige uitspraak geheel af van de spelling" (247). H. verleent hier aan het begrip doubletten een elasticiteit, die allerminst van toepassing geacht kan worden op de onderhavige *oo/eu*-woorden. Men dunkt de hele sfeer van de meeste *eu*-woorden is voor ons taalgevoel zo hemelsbreed verschillend van die der *oo*-tegenhangers, dat men reeds om die reden niet van doubletten mag spreken. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken, dat H. reeds op zijn doubletten-theorie preludeert, als hij op blz. 222 zegt: „De onverschilligheid ten opzichte van *eu* of *oo* blijkt in 1671 nog uit het antwoord op een van Moonens „Vragen aan den Heer J. v. Vondel voorgesteld. Hoe te noemen in goet Nederduitsch" . . . *loge* of *leugen*? — : „beide". Maar is dit een bewijs van „doubletten" in dien zin dat men in de 17de eeuw bij een en hetzelfde woord, al naar de stemming van het ogenblik, nog altijd de *oo*- en de *eu*-kant uit kon? ¹¹⁰ Dat dit inderdaad H.'s mening is, is later gebleken uit zijn opstel „De wordingsgeschiedenis van de phonemen van het Nederlandsch beschaafd" (OTt X (1941/42), 169—91, waarin hij zijn denkbeelden omtrent „dubbel-phonemen" ontvouwt: „er is niet een woord *Meulen* naast een woord *Molen* maar er is een woord *Meulen/Molen*". Voor de bestrijding van deze theorie der „dubbele fonemen" moge ik verwijzen naar NTg XXXVII (1943) 64—70. H. blijkt trouwens op het standpunt te staan „dat er in de volkstaal [in de 17de eeuw] al meer *eu* gehoord werd" (223). Dit is in strijd met wat wij in Noord-Nederland waarnemen: in het historisch verloop verliest de *eu*-groep voortdurend aan terrein.

Zoals de Haarlemmer-op-leeftijd zich nog herinnert, dat men in zijn jeugd *boekeneute* (beukenoten) zocht, zo hoorde BILDERDIJK nog „in zijn kindscheid" de vorm *keuning* (H. 252). Geheel in dezelfde lijn ligt de constatering van Winschooten: „*oo* begint hoe langer hoe meer ingevoerd te worden voor de tweeklank *eu*" (H. 215).

¹¹⁰ Het stellen van de vraag bewijst reeds het tegendeel.

Passen we de retrospectie nog verder toe en trachten we door te boren naar de middeleeuwen, dan grijpen we onwillekeurig naar het werk van de Hollander WILLEM VAN HILDEGAERSBERCH (1350—1408). Helaas is diens rijmkeurigheid niet al te groot, maar uit het feit, dat hij telkens (*Marien*)soen laat rijmen op *die ghoen* (degene)¹¹¹ — een woord dat op andere plaatsen¹¹² rijmt op *ghewoen*¹¹³ — mogen wij naar ik meen concluderen, dat hij nog *zeun* heeft gezegd¹¹⁴. Zie ook FRANCK § 36 (anders VAN HELTEN 77) en vgl. het rijm *zoen/ghewoen* op blz. 122 der uitgave BISSCHOP-V.

Eenzelfde vermoeden rijst ten aanzien van *meugen* voor 'mogen'¹¹⁵, *deur* voor 'door' en *veur* 'voor'. Ook de Hollander DIRC POTTER rijmt in *Der Minnen Loep* I, blz. 91: Ghi hebt u guet te hoeden *voer/Want* waer ghi coemt, voer elken *doer/Suldi* van hoir vernemen wael en op blz. 209: Dat hi clopt voer eens doven *duer/Ende* staet jaer ende dach daer *voer*.

Ten onrechte maakt HELLINGA een principieel verschil tussen de ontwikkeling in noord en zuid. Ik ben overtuigd, dat we het *oo/eu*-verschijnsel moeten zien als één continu-fenomeen: historisch en geografisch (waarbij echter schrijftaal-invloeden niet mogen worden veronachtzaamd). Van het begin der schriftelijke overlevering af heeft de *s c h r i j v e r s* van het westen (óók in Vlaanderen) kennelijk een gouden *oo*-standaard voor ogen gestaan. Men kan vermoeden, dat oude schrijftaaltraditie hier een belangrijke rol heeft gespeeld. Bij het verglijden van het culturele overwicht van Vlaanderen naar Brabant kon dit streven naar het *oo*-goud ten dele gestimuleerd worden door de *d u b e l e*¹¹⁶ standaard van Brabant waar immers het goud in niet-umlautfähige woorden werkelijk in omloop was (in tegenstelling met

¹¹¹ ED. BISSCHOP-VERWYS, blz. 36, 74, 233.

¹¹² T.a.p., blz. 90, 105, 158.

¹¹³ KARSTEN, blz. 27: *geweun*.

¹¹⁴ Hiertegenover hechte men aan de uitzonderingen *soen/croen* (blz. 164) en *zoen/doen* (blz. 215) niet te veel waarde. Men zal ze als eye-rime moeten beschouwen. De vocaal van 'zoon' kan toch moeilijk op drie verschillende vocalen tegelijk rijmen. De passage blz. 159: Even gheweldich, even *schoen/Heilige* Gheest, Vader ende *Zoon* (niet vallend onder eye-rime, althans niet zoals het in dit hs. is gespeld) doet denken aan een Brabantse reminiscentie in deze officiële formule. Ook in andere taaleigenaardigheden betoont W. v. H. zich zeer toegankelijk voor Brabantse of oostelijke invloed. Maar zelfs bij eye-rime-dichters mag men daarnaast over 't algemeen een *z e k e r e* mate van verband tussen rijm en eigen dialectuitspraak veronderstellen.

¹¹⁵ De vorm *meught* wordt o.a. nog in de Statenbijbel aangetroffen (HEINSIUS 80), vgl. trouwens blz. 73 noot 103.

¹¹⁶ Dubbel immers, omdat *oo* in umlautloze, *eu* in umlautfähige woorden werd gehoord.

Vlaanderen waar het vermoedelijk ¹¹⁷ meestal slechts op papier bestond).

Eerst met deze gecompliceerde toestand voor ogen kunnen we de toestand in het 14de-, 15de- en 16de-eeuwse Holland, zo doordrenkt met zuidelijke cultuur en taal, enigszins begrijpen. Hier moest zich een „hinkende standaard” ontwikkelen met alle verwarrende gevolgen van dien : „Hinkend is een niet-gewaarborgde gouden standaard ; een gouden standaard, maar die, omdat alle zekerheid voor zijn behoud ontbreekt, steeds zijn heerschappij over het muntwezen kan verliezen” (WNT XV, 689).

Alvorens in een volgend hoofdstuk na te gaan, hoe de situatie in Afrika bij deze schijnbaar chaotische, en toch niet te enen male ondoorzichtige, Hollandse toestand aansluit, is het nodig, dat wij de dialectgeografische situatie van verschillende tot deze groep behorende woorden nader kenschetsen. Zover mogelijk zal deze situatie door kaartjes verduidelijkt worden, in enkele gevallen moet naar andere reeds gepubliceerde kaartjes worden verwezen of met een korte algemene schets zonder kaartje worden volstaan.

A. *Botter* ‘boter’

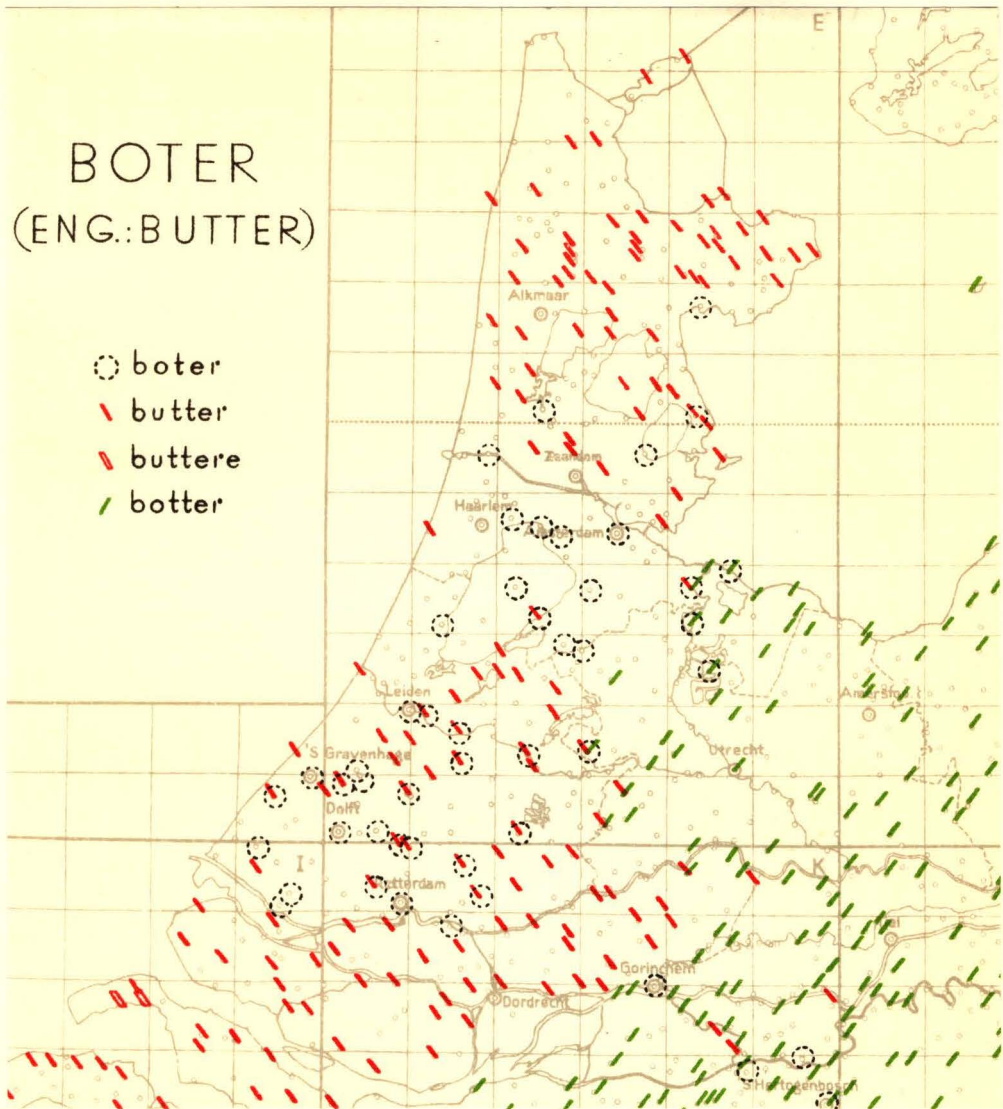
Door de hierbij gepubliceerde ‘boter’-kaart wordt allereerst HEEROMA’s constatering bevestigd „dat heel Noord-Holland benoorden het IJ *butter* heeft”. Tegen de overweldigende meerderheid van *butter*-vormen wegen de 5 *boter*-cirkeltjes niet op. Wat zegt een *boter*-vorm voor Hoorn (de correspondent schrijft trouwens *bouter* ¹¹⁸) wanneer men weet dat het Hoornse „dialect” reeds lang ter ziele is? Wat men daarvoor thans uitgeeft is A(lgemeen) O(nbeschaafd) Hollands. Ook in Velzen zal niemand meer dialect verwachten. Leeft er nog een „Edams” dialect? Bij mijn bezoek ter plaatse had ik niet die indruk.

¹¹⁷ Op blz. 74 vv. wordt met de mogelijkheid van een Vlaamse *oo*-haard rekening gehouden, maar het beschikbare materiaal is nog te gering om daarop als op concrete feiten te bouwen.

¹¹⁸ VAN GINNEKEN bewijst op zijn ‘zoon’-kaart aan de *ou*-schrijfwijze te veel (en aan de overige diftong-verspreiding in Holland te weinig) eer, wanneer hij deze diftongische uitspraak constateert voor . . . „Westmaas, Broek in Waterland en Hoorn” (OTt I (1932/33), 251) en Hoorn zelfs door een forse lijn als „dialect-enclave” afsnijdt. Deze *ou* is slechts te danken aan de toevallige omstandigheid, dat alleen deze drie correspondenten *ou* hebben geschreven. Maar iedere Hollander weet, dat de *ou*-uitspraak vrijwel voor heel Holland geldt. Wanneer v. G. aan Amsterdam een deftige *o*: toewijst, berust dat op de schrijfwijze van een der AG-correspondenten. Maar de ene invuller voegt eraan toe „de *o* klinkt meestal als *ou*” en de andere „al deze *oo*’s zweemen naar *au*”.

BOTER (ENG.: BUTTER)

- boter
- ▨ butter
- ▨ buttere
- ▨ botter

Zo zal men ook de opgaven voor Krommeniedijk en Ilpendam met enig wantrouwen beschouwen.

Maar kan men in de driehoek Haarlem-Amsterdam-Leiden „dialect”-vormen verwachten? Hierin valt o.a. de in het midden der vorige eeuw drooggelegde Haarlemmermeer en verder een gebied, dat als geen ander in ons vaderland blootgesteld is aan de invloeden van het moderne verkeer: geen gebied voor „relicten”. Datzelfde geldt voor de driehoek Maasland-Den Haag-Rotterdam, voorzover men althans menen mocht, dat deze nog enigszins naar een dialectisch *boter*-gebied zweemt. Kortom in heel Noord- en Zuid-Holland is géén *boter*-gebied te bekenen, dat, dialectgeografisch gesproken, aanspraak op die naam zou mogen maken. Van een *boter*-zone of -wig tussen *butter*- en *botter*-gebied blijkt niet. Het is uit alles duidelijk dat er, dialectologisch gezien, op het door ons in kaart gebrachte gebied slechts twee vormen als autochthoon mogen worden beschouwd. De derde vorm, *boter*, komt „van boven af”, zijn leven speelt zich niet af in de dialectgeografische sfeer en is dus ook niet gebonden aan de spelregels daarvan. Ik geloof dan ook, dat HEEROMA het denkbeeld van een Brabantse „*boter*-expansie” (HD 27) zal moeten laten varen. Op ons kaartje ontbreekt een voldoende grondslag daarvoor en wanneer we het met behulp van de gegevens van mej. VERECKEN verlengen, komt er in Noord-Brabant een homogene noordelijke *botter*-strook aan het licht, die verbinding heeft met het Limburgse *botter*-gebied en het (zeer uitgestrekte) oostelijke *botter*-gebied. *Boter* schijnt in een (betrekkelijk klein) centraal Noordbrabants gebied voor te komen en is verder Zuidnederlands, maar een geografische verbindingsweg tussen het zuidelijke *boter*-gebied en de „Hollandse” *boter*-vormen is er niet; zoals gezegd: er ligt een solide, homogene *botter*-zone tussen.

Daar de groepering naar *botter*- en *butter*-plaatsen op het kaartje overigens zo duidelijk naar voren komt, keken wij enigszins argwanend naar de beide Brabantse anomalieën ten zuidoosten van Gorinchem (zijnde de plaatsen K 108 Poederooien en K 110a Aalburg). Nadere inlichtingen brachten aan 't licht, dat onze twijfel gerechtvaardigd was. Poederooien antwoordde: „men spreekt *boter* uit als *botter* zonder *i*”. Aalburg: „*Botter* of *butter*? Ja, men zou enigszins kunnen zeggen dat beiden gelijk hebben, als men maar bedenkt, dat *botter* dan niet uitgesproken wordt zoals wij het woord *botter* als vissersvaartuig uitspreken en dat in *butter* niet dezelfde *u*-klank is, als in *put*, *hut*, enz. Het ligt iets tussen beide in, maar helt het meest naar de *u*-klank”. Het is dunkt me duidelijk, dat beide plaatsen niet *butter* zeggen (zoals overal elders zo zonder omwegen werd opgegeven). Maar toch besloot ik niet te retoucheren. Want voluit *botter* ('t zij

ò of ó) is het ook niet. Ik vermoed, dat hier sprake is van een klein naslagje, zoals men dat in Holland ook wel eens hoort in een woord als *hortsik*. Nader onderzoek zal moeten uitmaken, of hier sprake is van toevallige plaatselijke afwijkingen dan wel van een algemene tendentie in dat gewest. Wie zich verder hierin zou willen verdiepen, moge ik verwijzen naar Hand Top Dial XXI (1947) 295, waar GROOTAERS enige woorden aan dit verschijnsel wijdt en naar verdere literatuur verwijst. Daar is sprake van „het labiele karakter van deze gemedialiseerde klanken die naar echte Umlaute aan het evolueren zijn : welnu dergelijke mediale klinkers met *i*-naslag komen in alle mouillierende dialecten voor”. Voor ons zij voorlopig voldoende te constateren, dat beide genoemde plaatsen geen *butter*-plaatsen zijn, maar in verband moeten worden beschouwd met verschijnselen die geheel buiten ons bestek vallen.

Voor de reconstructie van de middeleeuwse toestand¹¹⁹ zal men met de kennis van de moderne situatie zijn voordeel kunnen doen. Het is nauwelijks aan te nemen, dat er toen — dialectgeografisch gesproken — drie gelijke partners waren, zoals op het *boter-boter-butter*-kaartje van HEEROMA wordt aangeduid (HD nr 15). Men behoeft de daar aangebrachte *boter*-gegevens niet voor onjuist te houden, maar ze moeten niet taal-geografisch geïnterpreteerd worden. De *boter*-partner leefde in de hogere regionen der schrijftaal en verbeurt daarmee het recht om als representant van een bepaald geografisch „gebied” te worden beschouwd. Dat er daarnaast geen andere, werkelijk „autochthone”, representanten zouden zijn geweest, is op grond van de moderne situatie niet aan te nemen. Trouwens de gedachte, dat het hypothetische middeleeuwse noordbrabants-dialectische *boter*-gebied — met de schrijftaalgewest *boter* achter zich — deze *boter*-vorm naderhand weer zou hebben verwisseld voor *botter*, zal nauwelijks verdedigers kunnen vinden (men zie reeds de vorm van dit Brabantse *botter*-gebied).

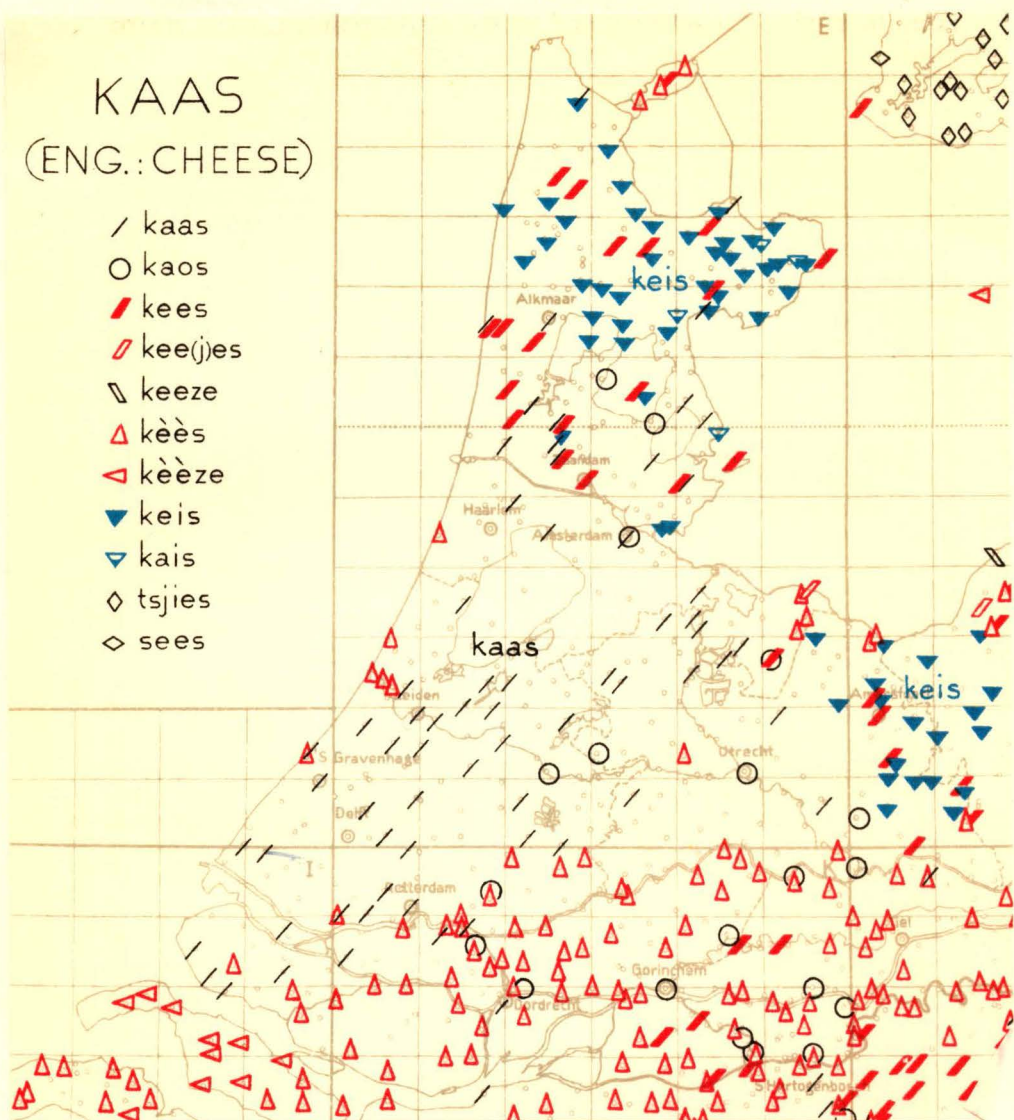
Hoe is het echter te verklaren, dat — in ons *boter*-land bij uitnemendheid — de schrijftaal-vorm *boter* ten slotte de overwinning heeft behaald op de autochthone echte boerse vorm *butter*? Hierop kan ik alleen antwoorden, dat we vermoedelijk een interessante parallel hebben in het woord *kaas*.

Nemen we het ‘kaas’-kaartje van VERSTEGEN-HABERMEHL ter hand (Taalatlas III 10; het westelijk gedeelte is hierbij afgedrukt), dan blijkt de algemeen-Noordhollandse vorm *keis* of *kees* te zijn. Het woord

¹¹⁹ Ik vermeld hier terloops nog de middeleeuws-Leidse vorm *butter* (Stadsrek. Leiden I 216).

KAAS (ENG.: CHEESE)

- / kaas
- kaos
- ▨ kees
- ▨ kee(j)es
- ∇ keeze
- △ kèès
- ▴ kèèze
- ▼ keis
- ▾ kais
- ◇ tsjies
- ◇ sees

is in die vorm ook naar Friesland geëxporteerd, want de Friese steden hebben *kees*¹²⁰ (tegenover owfri *zise*, nwfri. *tsiis*, zie FOKKEMA 102). Dwingend is de conclusie, dat de vorm *kaas* in Noord-Holland niet autochthoon kàn zijn. Maar als we eenmaal die stap hebben gezet, ligt die conclusie nauwelijks minder voor de hand voor Zuid-Holland. Heel Zuid-Holland ten zuiden van de lijn Goeree-Rotterdam-Utrecht zegt *kèès*. Ten oosten van Utrecht *keis*-vormen en verderop in het oosten uitsluitend *kees* of *keeze*. Noord-Brabant en Belgisch-Brabant zegt *kèès* of *kees*. De *kèès*-vorm van patria heeft in het Afr. ook zijn sporen achtergelaten, in zoverre dat *kês* blijkens Verkl. Afr. Wb. in Afrika voorkomt in de betekenis van 'kaasgedeelte van ou dikmelk, gekookte dikmelk of suurmilk' (blijkens VON WIELLIGH 269 ook als adjectief: die melk is *kês*). Het is kennelijk een intiem huiswoord en het zal dus wel ouder zijn dan het handelswoord *kaas*.

Wanneer we de bovengeschetste driehoek Leiden-Haarlem-Amsterdam aftrekken (en daartoe hebben we het recht, omdat het als leverancier van „autochthone” vormen niet in aanmerking komt), welk zonderling *kaas*-gebiedje blijft er dan over¹²¹! En dit zou dan de bakermat van ons woord *kaas* zijn! Opmerkelijk is, dat van het gehele Nederlandse taalgebied alleen nog Vlaanderen als homogeen *kaos*-gebied met dit Hollandse *kaas*-gebied vergeleken kan worden. In Vlaanderen kon dus terecht de vaste s c h r i j f t a a l-vorm *kase* permanent worden. En deze oude schrijftaal-vorm heeft blijkbaar zijn zegetocht over het Nederlandse taalgebied met succes volbracht. Maar dit is geen expansie in de zin die men daaraan in de taalgografie pleegt te hechten. Voor *kaas* lijkt dus hetzelfde te gelden als voor *boter*.

Ik moge erop wijzen dat het feit op zichzelf van het bestaan van noord/zuid-synoniemen als *gooien/werpen*, *sturen/zenden*, *lukken/gelukken*, *mooi/schoon*, *heel/geheel*, *jj/gij*, *klein/kleen*, *heel/zeer*, *an/aan*, *ochtend/uchterd* reeds lang bekend is (zie J. W. MULLER, Sprektaal en schrijftaal in het Nederlandsch, Taal en Letteren I (1891), 196—232, 285—6). Bij deze groep zouden de synoniemen *butter/boter*, *kees/kaas* geen vreemd figuur slaan, wanneer de noord-partner slechts beter bekend was. Maar inderdaad kent de gemiddelde Hollander die boerse tegenhangers nauwelijks, hoe zeer ze ook nog (reeds blijkens de kaartjes)

¹²⁰ Theoretisch zou dit ook een „oostelijke” ontlending kunnen zijn, maar duidelijk-oostelijke ontleningen zijn ver in de minderheid tegenover de Hollandse. De kaasmakerij was trouwens vanouds een typisch Hollands bedrijf.

¹²¹ Op het, al te zeer gestileerde, 'kaas'-kaartje van L. GEENEN (OTt VI (1937/38), 140 ziet men slechts twee kleine Hollandse *kaas*-enclaven. Schr. deelt niet mee, op welk materiaal dit kaartje berust.

in volle leven zijn. Dat is m.i. toe te schrijven aan het feit, dat bij de andere synoniemen tevens een stilistische differentiatie is ingetreden, die tengevolge heeft gehad dat beide tegelijk in de taalschat van de beschaafden werden ingelijfd. Maar bij 'boter' en 'kaas' speelt de stilistische factor geen rol, hier is het eenvoudig een kwestie van nomenclatuur. Zodoende is het kenmerk der deftigheid, dat bij de andere noord/zuid-synoniemen eeuwenlang heeft nagewerkt, in deze beide gevallen totaal verloren gegaan en daardoor missen we de gevoelige stilistische thermometer, die ons bij andere noord/zuid-synoniemen voor de diagnose ten dienste staat.

Het *butter/botter*-kaartje is in zoverre enig in zijn soort, dat op de tot dusverre gepubliceerde Hollandse kaarten steeds één der beide strijdende partners de steun van het „AB” achter zich had. De partij die dit „AB” als sterke „luchtmacht” achter zich heeft, moet ten slotte wel de overwinning behalen. Op ons kaartje zien we echter het „voetvolk” (de *butter*- en *botter*-troepen) nog ouderwets ter weerszijden opgesteld (alsof er geen „AB” bestond), terwijl moderne „bomkraters” afkomstig zijn van een onafhankelijke derde (*boter*-)partij, die wel achter de frontlijn verwoestingen aanricht (ten oosten van de frontlijn minder dan in het Hollandse westen) maar die zich over 't algemeen onthoudt van ingrijpen-aan-het-front-zelf. Aan het front is het dus voorlopig nog „dialect” tegen „dialect”; in zoverre draagt deze frontstrijd inderdaad een voor Holland wel zeer ouderwets, men kan wel zeggen: middeleeuws, cachet. Waarschijnlijk moeten we de frontlijn over een gedeelte van zijn beloop beschouwen als een reflex van de oude Hollands-Stichtse antithese. Men vergeve mij de aan het oorlogshandwerk ontleende terminologie. Maar ligt ze niet zeer voor de hand? Zonder bezwaar opereert iedereen met termen als „levende” en „dode” talen, „taalstrijd” enz. Maar hoe (en onder welke omstandigheden? en waar?) gaat het „sterven” der woorden in zijn werk? Waarom „wint” het ene woord het van het andere? Wat is eigenlijk „taalstrijd”? Wie nauwkeurig gade slaat wat er — aan land- en lucht-front — gebeurt, zal steeds weer getroffen worden door het parallelisme met de strijd der massa's, waarvan het eindresultaat is: „the survival of the fittest”.

De opvatting van de *butter/botter*-lijn als „oude” grens schijnt ons echter in conflict te brengen met de Afrikaanse staat van zaken. Men zou in het Afrikaans, gedachtig aan de zo vaak aan het licht komende zuidhollandismen stellig *butter* verwachten, desnoods *boter*, maar niet in de eerste plaats *botter*. Een zeldzaam geval dus van meer oostelijke invloed op het Afrikaans? Beneden onder 'schotel' (blz. 91) zal nog blijken, dat ook Amsterdam vanouds een *botter*- (en *schottel*-)gebied

was, zodat de herkomst van het Afrikaanse *botter* (en *skottel*) misschien op aannemelijker wijze uit het Hollands van Amsterdam en omgeving kan worden verklaard. Anderzijds zij opgemerkt dat de bovengenoemde suggestie omtrent het „oude” karakter der *butter/botter*-isoglosses voorlopig nog grotendeels op een vermoeden berust. Juist in een „grens”-geval als het onderhavige zou men een iets steviger ondergrond voor de historische reconstructie wensen. Was *botter* in de 17de eeuw een tikje „beschaafder” dan *butter*? Het feit dat VAN RIEBECK — ofschoon „Schiedamse jongen” — zich van *botter* bedient, geeft mij aanleiding tot die vraag. Aan de Zaan heeft *botter* acces gekregen, ofschoon het er kennelijk niet „hoort”. Wellicht zou een Zaanlander nog de vraag kunnen beantwoorden, welke vorm hij als de meest „platte” voelt.

Dat *botter* de oudste Kaapse vorm is, mag worden opgemaakt uit de vorm *Botterrivier*, die reeds voor 1672 is geboekstaafd en die zich (zeer verklaarbaar) later tot *Botrivier* en *Botte rivier* heeft ontwikkeld (zie COLIN GRAHAM BOTHA, Place names 63).

B. *Deur* ‘door’

Alles wijst erop, dat *deur* de normaal-(Noord- en Zuid-)Hollandse volksvorm is (HWb *deur*, HUYGENS *deur*). Waarom, tegen het dialect in, de vorm *door* bij ons de heerschappij heeft gekregen, vond ik in de literatuur niet verklaard en het materiaal is nog niet voldoende om deze kwestie hier in finesses te onderzoeken. Zo moet ik volstaan met de opmerking, dat het Afrikaans staat aan de zijde van het Hollandse dialect. Vermeld dient nog te worden dat er van ‘door’ een zeldzame ongepalataliseerde vorm in het kleurling-Afrikaans bestaat (RADEMEYER 42: „’N enkele maal hoor ’n mens *dɔ:r*, vir *dɔ:r*, dog algemeen is hierdie uitspraak nie”). (Zie beneden blz. 216).

C. *Geut* ‘goot’

Van dit woord geldt m.m. hetzelfde als van ‘door’. Het Afr. staat met *geut* weer aan de zijde van het algemeen-Hollandse dialect, zonder dat men één bepaalde streek van herkomst kan aanwijzen.

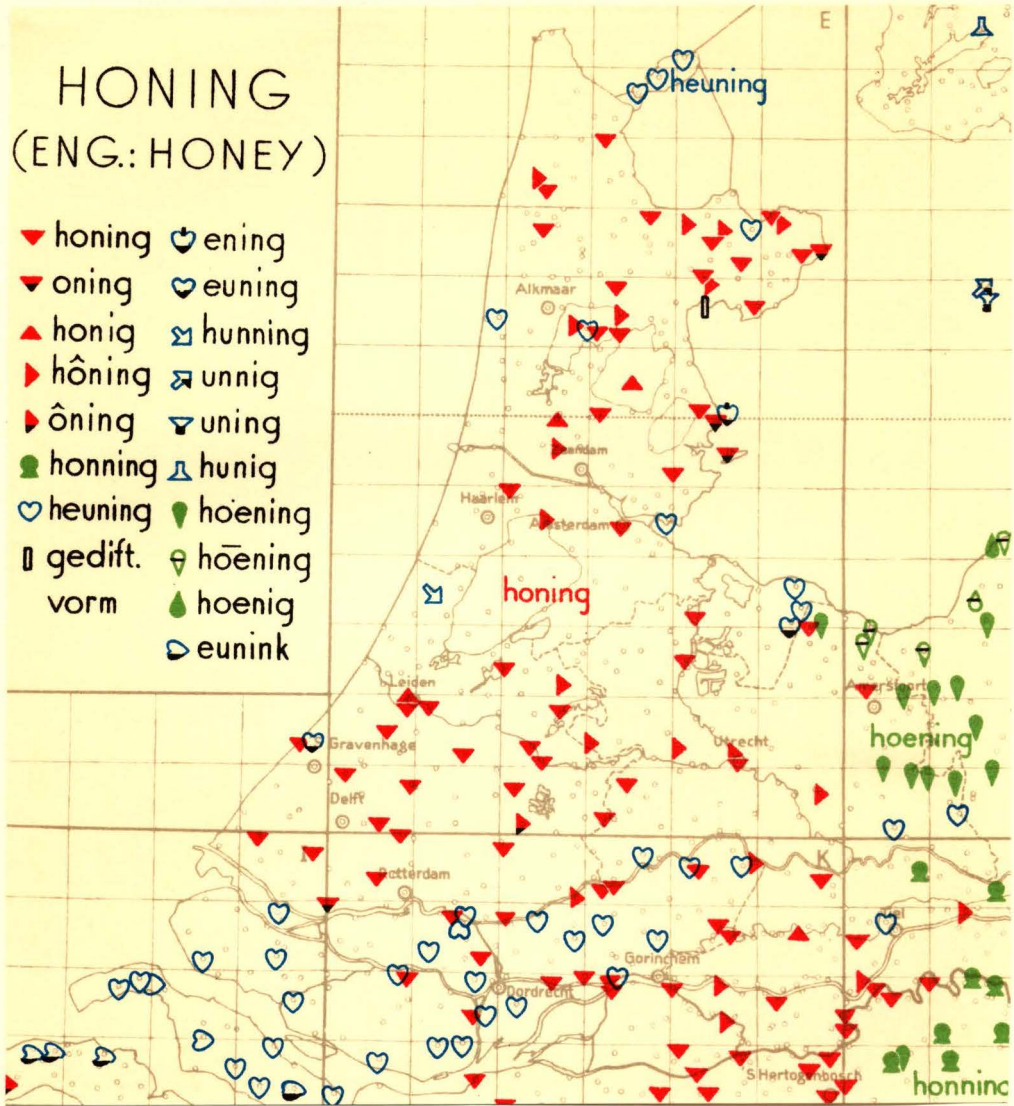
D. *Heuning* ‘honing’

Het ‘honing’-kaartje, dat hier wordt gegeven, is een fragment uit de grote ‘honing’-kaart van VERSTEGEN (Taalatlas III 9). Op de grote kaart ziet men, dat in het hele zuidwesten van het taalgebied de *eu*-vormen overwegen. Men zou zelfs van een homogeen *eu*-gebied kunnen

HONING

(ENG.: HONEY)

- ▼ honing ♥ ening
- ▼ oning ♥ euning
- ▲ honig ♁ hunning
- ▶ hōning ♁ unning
- ▶ ôning ▼ uning
- honning ♁ hunig
- ♥ heuning ♥ hoening
- ▮ gedift. ♥ hōening
- vorm ● hoenig
- ♥ eunink

spreken, wanneer niet in Westvlaanderen het synoniem *zeem* het oude (h)*eunink* had verdreven. Maar dat het woord *heuning* in het *zeem*-gebied gebruikt wordt (zij het wellicht in gespecialiseerde betekenissen of in speciale uitdrukkingen) blijkt uit DE BO „*honing* (wvl. *heuning*, zie o) m. Zeem van de bie'n, fr. *miel*”. Daaruit blijkt tevens dat VERDAM in zijn Mnl. Wb. niet had mogen spreken van de „thans in de ndl. spreektaal en in het Wvlaamsch gewone vorm (DE BO 438) *honing*” (vgl. t.a.p. nog het citaat van DESPARS met *heunich*).

Afgezien van een Gronings-Drents (ten dele ook Overijsels) *hönnig*-gebied kan men constateren dat beoosten de meridiaan van 's-Hertogenbosch (zeer in 't grove gerekend) een homogeen umlautloos gebied zich uitstrekt, dat blijkbaar vastzit aan een uitgestrekt Duits umlautloos gebied (het Rheinische Wb. geeft uitsluitend umlautloze vormen).

Er is reden om aan te nemen, dat geheel Holland vroeger *heuning* heeft gezegd (HUYGENS *heunich*, zie TE W. 168), al zal men in 't onzekere verkeren omtrent de tijd-wanneer. De vraag dringt zich op, vanuit welk centrum de schrijfwijze *honing* kan zijn gepropageerd. Indien dat vanuit Brabant is geschied, zou het zijn ondanks de uitspraak, want vrijwel heel Belgisch-Brabant benevens een westelijk stuk van Noord-Brabant heeft umlaut- of althans *eu*-vormen. Uit de grote kaart krijgt men de indruk dat waarlijk autochthone *honing*-vormen alleen leven in Belgisch- en Nederlands-Limburg, waar men inderdaad een homogeen *honing*-gebied kan constateren. Ik zou hier niet dadelijk ver-gaande conclusies uit willen trekken, al mag ik wel terloops verwijzen naar de 'egel'-kaart, waaruit is op te maken dat het woord *egel* alleen eigenlijk „thuis” is in het zuidoosten van ons taalgebied. In Holland draagt *egel* geheel het karakter van een door geleerde invloed opgedrongen school-vorm (men mocht niet *stekelvarken* zeggen, omdat er in andere landen al een dier was, dat zo „heette”). Dit zal wel geen probleem van zuiver dialectgeografische aard zijn. Niet uit het oog mag worden verloren dat de *honing* (evenals de *egel*) in ons polderland geen belangrijke rol speelt, zodat men schoolse invloed niet a priori voor onwaarschijnlijk behoeft te houden.

Bekijken we nu ons kaartfragmentje nader, dan blijkt dat het Afrikaanse *heuning* met het (groene) oostelijke *hoening*/*honning*-gebied generlei relatie heeft. In het Hollandse gebied geeft de spreiding der *eu*-relicten ons echter aanleiding om een oorspronkelijk homogeen *heuning*-gebied te veronderstellen. Dat zal in de 17de eeuw al verre van gaaf geweest zijn, maar op grond van de tegenwoordige toestand mag men veilig aannemen, dat het zuiden van Holland en meer in 't bijzonder de eilanden, de Alblasserwaard en Vijfherenlanden toen nog een homogeen *heuning*-gebied hebben gevormd.

De Afr. standaard-vorm is *heuning* (ofschoon de Statenbijbel *honigh* heeft, HEINSIUS 14), daarnaast secundair-verkorte en -ontronde vormen (*hunning*, *hening* enz.); zie het 'honing'-kaartje bij LOUW, Taalgeografie.

E. *Koning*

De vorm *keuning* komt blijkens het 'koning'-kaartje van mej. VERECKEN op het vasteland van Zuid-Holland in het geheel niet voor, maar dit moet op onvolledigheid van haar materiaal berusten, want volgens het materiaal-AG is de *eu*-vorm bekend in E 131 Noordwijk aan Zee, E 133 Katwijk aan Zee, E 134 Katwijk, E 175 Oudshoorn, E 184 Woerden, E 200 Zoetermeer, E 209 Gouda, E 215 Oudewater, K 7 Hillegersberg, K 12 Ouderkerk a. d. IJssel, K 19 Groot-Ammers, K 20 Schoonhoven, K 42a Vlaardingen, K 53 Alblasserdam. Trouwens: het is mogelijk dat de *keuning*-vorm in de loop van twee generaties vrijwel is uitgestorven.

Deze gegevens, gevoegd bij die van mej. VERECKEN laten de conclusie toe, dat heel Holland, Zeeland en West-Vlaanderen eens de *eu* in dit woord heeft gehad (dat de *eu* in het oostelijke umlaut-gebied heerste, spreekt vanzelf). Taalgeografisch gesproken is er voor een vorm met *o* in ons taalgebied geen plaats (aldus reeds zeer terecht DE TOLLENAERE in WNT VII s.v. *koning*). De vorm met *o* moet een leesvorm zijn, die ontstaan is uit de spelling *coninc*; hierbij houde men in het oog, dat het woord in geschrifte veelal werd afgekort tot *cō*. In de spelling van dit woord is men vanouds merkwaardig conservatief geweest. Zo ontbreken in de notities van VAN HELTEN tot diens verwondering de *ue*-spellingen geheel (v. HELTEN 77). Blijkbaar hebben taboe-motieven hier een rol gespeeld. Maar mej. VERECKEN heeft er ten slotte toch drie aan het licht gebracht die m.i. voldoende zijn om ons te weerhouden van een mechanische interpretatie der vele oude *coninc* (*cō*)-schrijfwijzen als werkelijk gesproken *o*-vormen, al zal men moeilijk kunnen uitmaken wanneer de „spelling pronunciation” precies is begonnen. Daar overeenkomstig de resolutiën der oversetters van 1628 was besloten om in de Statenbijbel vóór *a*, *o* en *u* de *c* en *k* „promiscue” te gebruiken „attendum ad usum et originem”, verwondert het ons niet dat in de eerste druk de vorm *coninck* — overeenstemmende immers met de „usus” — zich nog handhaaft (HINLOPEN, Historie enz., Bijl. blz. 84—85)¹²². In de latere drukken heeft men de *c*-traditie overwonnen en is tot de *k* overgegaan. Maar door de

¹²² De ouderwetse genitief *conincx* moest echter plaats maken voor *conincks* (t.a.p. 97).

spelling *o* was eens voor al vastgelegd, dat bij het bijbellezen *o* werd gesproken. Doch daarnaast handhaafde zich nog steeds de (o.a. uit HUYGENS bekende) volksvorm *keuning*, die ook het HWb nog heeft en die BILDERDIJK zich immers nog „uit zijn kindschheid” herinnerde.

Zuiver klankwettig zouden we in Afrika dus gerust een vorm *keuning* (evenals *heuning*) kunnen verwachten, maar, zo ergens, dan moest in het bijbellezend Afrika de „deftige” leesvorm wel triomferen. Temeer omdat het begrip aan de boeren toch eigenlijk alleen vertrouwd kon zijn uit de bijbel. Ook bij de Grote Trek met zijn sterke oud-testamentische associaties pasten het best *kafferkoningen*. Het zou echter zeer wel denkbaar zijn, dat een vorm *keuning* of *kening*, b.v. bij kleurlingen, nog leeft in overdrachtelijke betekenis (b.v. in toepassing op dieren).

F. *Meule* ‘molen’

Mej. VERECKEN wees in haar bespreking van de ‘molen’-kaart (t.a.p. 79) op de paradoxale toestand dat het AB een vorm heeft, die feitelijk nergens „thuis” is. Immers de, thans Noordhollandse, vorm *mole* zou volgens HEEROMA HD 89 nog op import uit Zuid-Holland moeten berusten (dat op zijn beurt weer een zuidelijk *meulen* geïmporteerd zou moeten hebben). Dergelijke ingewikkelde dialectgeografische verschuivingen te veronderstellen op grond van een gering aantal boekstaafde vormen is mij te gewaagd. „Waarom al die omwegen” roept mej. VERECKEN 79 uit „en niet dadelijk gezegd dat Zuid-Holland de voor dit dialect normale palatalisering kende, terwijl die in dit geval achterwege bleef in Noord-Holland? Dergelijke relictten komen voor, zonder dat de reden op het eerste gezicht duidelijk is. Dat Amsterdam van de „verovering” verschoond bleef is ook al niet juist: zie de vbb. van Amsterdammer *meulens* in de 17de eeuw”. In deze gedachtengang zou dus Noord-Holland „relict”-gebied zijn op dezelfde wijze als er blijkbaar in West-Vlaanderen een *o*-relict-gebied heeft bestaan (zie boven), waaromtrent echter nog alles te onderzoeken blijft. Intussen zal ik gaarne mijn steentje bijdragen om de mogelijkheid van een dergelijk relictten-gebied verder te bestuderen. Als HEEROMA constateert: „In het hele Nederlandse taalgebied is *meulen* de gewone vorm”, dan moet erop worden gewezen, dat in het materiaal AG voor I 50 Ouwerkerk op Schouwen *moole* en voor „Schouwen” *mole* wordt opgegeven ¹²³.

¹²³ F 187 Doorn *mole* en E 255 Vreeswijk *moölen* zullen misschien door HEEROMA stilzwijgend als niet-dialectische vormen zijn beschouwd, ze worden ten minste niet op zijn kaartje aangegeven.

Anderzijds zou ik op enkele factoren de aandacht willen vestigen, die aanleiding kunnen zijn tot twijfel aan een Noordholl. „relict”. In de eerste plaats trekt het de aandacht, dat alleen het vasteland van Noord-Holland „relict”-gebied zou zijn en Tessel, Wieringen, Marken „progressief”. Anders is het meestal juist omgekeerd.

In de tweede plaats moet de Stadfriese vorm *mullen* (FOKKEMA 100), zij het ook met secundaire verkorting, worden afgeleid uit het Hollands, evenals b.v. *feugel* (immers Fri. *fûgel*), *heuning* (Fri. *hun(n)ich*), *keuning* (Fri. *kening*), *seumer* (Fri. *simmer*). Voor de secundaire verkorting in het Stadfri. vgl. Zuidholl. *vullen* voor *veulen*. De sterke verspreiding van de Friese eigennaam *Van der Meulen* (ook veel *Vermeulen*) wijst op grote bekendheid van de *meulen*-vorm tegenover Boerenfries *mou(n)le*, *moune*.

Het zou te veel verlangd zijn om terwille van dit ene woord nasporingen te doen in Noordhollandse geschriften. Op een bijzonderheid wil ik nochtans wijzen: De Hoornse medicus HADRIANUS JUNIUS spreekt in zijn Nomenclator (1567) van *meulen*, *wintmeulen*, *hantmeulen*, *watermeulen*, *rossmeulen*, *olymeulen*. Deze vormen aan Zuidnederlandse schrijfftraditie te wijten, gaat kwalijk aan, wanneer we zien dat voor KILIAAN en PLANTIYN *molen* de gewone vorm is. De Noordhollandse *eu* wordt bevestigd door de vorm *roo-Mullen*, die NOORDEGRAAF constateerde in een geschriftje van 1618 „dat zijn plaats van handeling te Hoorn heeft en de echt Hoornse volkstaal tracht weer te geven” (NTg XXXVIII (1934) 328). Voor Waterland noteerde VAN ENGELENBURG „*Meulenven* of *'t Landt daer de Meulen in staet*” (NGN VI 125).

Intussen doet W. DE VRIES (Iets over Verbreidheid 65) een heel andere suggestie aan de hand om de umlautloze vorm *molen* te verklaren. Terecht merkt hij op, dat ook het Friese *mounle* zonder umlaut zeer opmerkelijk is. Hij wijst dan op *molnare* bij DUCANGE en meent „dat **molna* en **molnarius* naast *mulina* en *mulinarius* hebben geleid tot **molina*, **molinarius*” en gaat dan voort: „Daar de Umlautperiode voorbij was, moest hieruit *molene*, *molenare* worden. Om dezelfde reden dus waarom 't ofri. **muline* had; was het woord bewaard uit ogm. tijd, dan had het *meline* moeten worden”. Dus in dit geval toch doubletten? Maar dan van veel ouder datum dan die van HELLINGA. Wanneer ik dit alles overzie, dan lijkt me verder onderzoek naar „Wort und Sache” van belang. Kan het zijn dat de *molen* oorspronkelijk een ander (wellicht iets moderner) type vertegenwoordigde dan de *meulen*?

Ter beoordeling van het Zuidhollandse gedeelte van het *molen*-gebied moge het volgende opschrift hier een plaats vinden, dat men op de molen te Katwijk-binnen (thans gelegen in het *molen*-gebied) geplaatst ziet onder de afbeelding van een weegschaal:

Gewicht te ligt oft zwaar
Is een Grouwel voor den Heer
Maar Valsheid in de Waar
Dat kwest de Ziele meer
Gestigt by Henderik van der *Muele* A : 1740
En de eerste Steen geleyd door Jacobus van der *Muele*
den 24 April

Zonder verder historisch materiaal ben ik wat huiverig voor een stellige conclusie omtrent de vroegere toestand in Noord-Holland. Maar zoveel is zeker, dat in Afrika, reeds op grond van het geprononceerd Zuidholl. karakter van *meulen*, geen andere vorm verwacht kan worden dan die met *eu*.

G. *Neut* 'noot'

Evenals bij 'door' en 'goot' mag de vraag gesteld worden, waarom de Hollanders, die blijkens tal van getuigen, *neut* gezegd hebben, in hun „AB” de vorm *noot* gebruiken. Ik citeer hier v. RIEBECK, Dagverh. I 396 : „eenige *haesneute*boomen, die oock voor den dagh comen, van *neuten* uyt 't vaderland hier gecregen” (zie ook beneden blz. 293). De *eu* van het Afrikaanse *neut* is geen probleem, wel de *oo* van het „Hollandse” *noot*. Ook het HWb brandmerkt *neut*.

H. *Skottel* 'schotel'

Er zijn aanwijzingen, dat de *schotel*/*schuttel*/*schottel*-vormen een soortgelijke verspreiding hebben als de *boter*/*butter*/*botter*-vormen (KARSTEN *skuttel*, BOEKENOOGEN *schuttel* naast *schotel* en *skottel*, HWb *schuttel*; HEEROMA HD 27 vermeldt voor Dordrecht een m.e.-vorm *scuttel*; Stadsrek. v. Leiden II 253 *scuttel*). Uit de wijze waarop BOEKENOOGEN in beide gevallen zijn tripletten vermeldt trek ik, in verband met het gehele kaartbeeld, de conclusie dat *butter* en *skuttel* toch wel de echt-Zaanse vormen zullen zijn, terwijl *botter* en *skottel* uit Amsterdam zijn gekomen. Amsterdam moge thans uitsluitend *boter* opgeven, het is buiten twijfel een echte *botter*-(en *schottel*-)stad geweest. Ik begrijp dan ook niet welke reden HEEROMA heeft om zijn middeleeuws *botter*-materiaal voor Amsterdam te wantrouwen¹²⁴. Dat beide woorden

¹²⁴ BREERO : *botter* (4 × in Moortje, zie STOETT's uitgave, verder v. RIJNBACH blz. 81, NAUTA § 41, vgl. GRIANE 27 : *botter doos*). Verdere *botter*-citaten zie WNT s.v. *boter* : *Begin e. Voortg.* 9, 5b, *Trou m. bl.* 79, VISSCHER, *Sinnep.* 85 a, 94 a, 176 a, VONDEL I, 619.

WNT s.v. *schotel* volstaat in de aanhef met de laconieke mededeling : „Naast *schotel* gewestelijke vormen met klankwisseling”. Uit de citaten noteerde ik echter *schottel* uit ASSELIJN, *Jan Klaesz.* 48, *schottel-spijs* uit *Beg. e. Voortg.* 14, 21b. Toevallig noteerde ik nog *schottels* bij J. VAN ARP in v. Vloten, *Kluchtsp.* II 142. Vgl. trouwens *de ruimschottelde Miltheit* in Warenaar 6.

in het 17de-eeuwse Amsterdam een korte *o* hadden is van belang, omdat hiermede de Afrikaanse *botter-* en *skottel-*vormen, zoals boven blz. 85 reeds is aangeduid, misschien een eenvoudige verklaring vinden. Deze verklaring komt mij aannemelijker voor dan de veronderstelling van „invloed” uit het gebied beoosten de meridiaan van Gorkum. Van een dergelijke oostelijke invloed hebben wij tot dusver nog generlei symptomen kunnen constateren. Daarentegen zal menigeen zich verwonderd afgevraagd hebben, hoe het mogelijk is dat tegenover de vele Zuidhollandismen zo weinig positieve¹²⁵ Noordhollandismen staan en dat in 't bijzonder van de invloed van het Amsterdams zo weinig blijkt. Anderzijds moge ik verwijzen naar wat ik boven blz. 84 vv. over de *butter/botter-isoglosse* heb opgemerkt.

I. *Vul(le)* 'veulen'

Dit woord is verwerkt op de kaart van mej. VAN DER MAESEN (Taalatlas I 5) waarnaar ik hier wil verwijzen. Men ziet op die kaart een Noordhollands *vool*-gebied afgetekend, dat soortgelijke problemen biedt als het Noordh. *molen*-gebied. Is *vool* een oud *oo*-relict? Veel schijnt ervoor te pleiten en bij de interpretatie van de 'molen'-kaart zou hiermede dan rekening gehouden dienen te worden. Maar hoe moet dan weer de vorm *velic* verklaard worden, die een paar malen in de Hollandse *Rek. d. Gr.* voorkomt (zie VERDAM s.v. *volic*).

Een Zuidholl. *vulle*-gebied (ofschoon enigszins gehavend door de „AB”-vorm *veulen*) is duidelijk genoeg te herkennen om te mogen constateren, dat het Afrik. *vul* een Zuidholl. ontlening moet zijn.

K. *Vogel*

De *eu*-vorm is blijkens het 'vogel'-kaartje van mej. VERECKEN alleen inheems in Noord-Holland benoorden het IJ en op de Zuidhollandse eilanden (en dan verder, buiten ons kaartje, in Zeeland en Vlaanderen). Voor het vasteland van Zuid-Holland geeft ze uitsluitend *vogel*. Het HWb vermeldt echter *veugel*, zodat de *eu*-vorm op het vasteland wel als relict geleefd moet hebben. Op zichzelf zou het dus zeer wel denkbaar zijn, dat de Afrik. vorm *veugel* luidde, maar waarschijnlijk is de positie van dit *eu*-relict in het 17de-eeuwse Zuid-Holland reeds zwak geweest. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de vorm *veugel* in de 17de eeuw herhaaldelijk in scheldsituaties wordt gebezigd en ook in

¹²⁵ Men verlieze hierbij niet uit het oog, dat een aantal dialectische eigenaardigheden als *deur*, *geut*, *heuning*, *neut*, *seun*, *blom*, *taggentig*, *genog* enz. evengoed Noord- als Zuidhollands kunnen zijn.

enigszins dubbelzinnig verband gebruikt wordt, waarbij herinnerd mag worden aan Kil. *voghelen* (spr. *eu*) „inire, coire, rem veneream exercere : ab avium salacitate metaphora sumpta”. Misschien is dat mede de oorzaak geweest van de verdwijning van *veugel* uit het Afrikaans (zie beneden blz. 139 onder *poes*). Men vergete niet dat de vorm van de Statenbijbel *vogel* is (niet vermeld bij HEINSIUS).

L. Voor

Ofschoon de rijmen bij W. v. HILDEGAERSBERCH en DIRC POTTER pleiten voor een oude uitspraak *veur* (zie boven blz. 77) schijnt de *eu*-vorm reeds vroeg aan terrein te hebben verloren. Zelfs het HWb laat ons ditmaal in de steek (vgl. *vorsschoot*) en ook HUYGENS schijnt verstek te laten gaan (TE W. 168), daarentegen kent VONDEL *veur* (v. HELTEN, Vondel's taal I 11). Voor 't Noorden (bij andere woorden zo vaak onvermengd *eu*-gebied) vgl. HEEROMA HD 85 : „In de meeste onderzochte dialecten luidt 'voor' : [vo. r] als in het A.B., in Enkhuizen, Marken, Volendam, Aalsmeer echter [vø. r], in Huizen [vür]. BOEKEN-OOGEN en KARSTEN geven ook beide *veur* op”. Een kaartje geef ik ditmaal liever niet, omdat het materiaal van mijn ms.-kaart is samengelezen uit de inzendingen voor drie vragen (*voorste*, een rijtuig met een paard *ervoor*, *voór* de deur) waarin de functie van 'voor' telkens verschillend is, zodat er op het homogene karakter wel wat valt af te dingen. Op grond van mijn kaart-ontwerp kan ik echter constateren, dat ten westen van K 96 Sliedrecht onbestreden de vorm *voor* heerst behalve ¹²⁶ in Katwijk aan Zee ¹²⁷ en Overflakkee ¹²⁸. Omtrent de vroegere eeuwen heeft HELLINGA (Opbouw 217) de indruk, dat de verhouding *veur/voor* overeenkomt met die van *deur/door*. Maar hij geeft toe, dat hij niet geteld heeft en kan zich dus vergissen (vgl. al dadelijk t.a.p. blz. 219 3 × *voor* voor Zuid-Holland). Alles wijst er dunkt me op, dat *voor* een groter verbreidingsgebied heeft (en had) dan *door* en daarbij sluit de Afrikaanse toestand (*deur* tegenover *voor*) volkomen rationeel aan.

¹²⁶ Volledigheidshalve zij vermeld dat ook het formulier voor Den Haag *veug* geeft. Maar dit is een *eu* veroorzaakt door het recente verschijnsel van de *r*-umlaut, die men bij veel „brouwende” gedistingeerde Nederlanders (ook elders dan alleen in Den Haag) aantreft en die klankwettig optreedt (dus ook in *horen*, *koor*, *historisch* enz.). Dit verschijnsel heeft met de oude *oo/eu*-wisseling niets uit te staan.

¹²⁷ In een der beide formulieren staat „*voor* de deur”, in het andere „blijft zoo” als antwoord op de vraag en verder „en spinter [sic] nieuwe koes mit en auwe knol er *veur*”. HEEROMA geeft uitsluitend [vo.r].

¹²⁸ „Soms *veur*” zegt OPPREL 11. Dus daarnaast blijktbaar ook *voor* (vgl. echter *veurhood* in de woordenlijst).

Men late zich niet misleiden door de Afrik. vorm *vir* voor 'voor'. Deze vorm zal door zwakke klemtoon uit *voor* zijn ontstaan (vgl. ook HWb *waffer* 'wat voor' en VAN RIEBEECK *verbij* 'voorbij'). Met klemtoon en in alle composita wordt in het Afrik. steeds *voor* gebruikt (zie de wbb.) dus ook *voorskoot* (waarvan de eerste vocaal naar 't mij voorkomt korter wordt uitgesproken dan uit de schrijfwijze zou zijn af te leiden). In het Sesuto is het woord dan ook als *foreskoto* 'apron' ontleend (zie CASALIS, English-Sesuto Vocabulary).

M. *Woon* 'wonen'

Mej. VEREECKEN zegt blz. 43 : „Het behoeft geen betoog dat *weunen* de Holl. vorm is, en dat Vlaanderen, Zeeland en Holland alweer samengaan met *eu* tegenover *o* in het overige Ndl. gebied". Deze kenschetsing van *weunen* als typisch westelijke vorm is over 't algemeen juist. Het materiaal-AG geeft ook voor Zuid-Holland overwegend *weune*, met de volgende uitzonderingen : E 178 Aarlanderveen *wone*, K 76 Asperen *woone*, I 9 Brielle *wone*, E 167 Leiden *woowne*, K 5 Rotterdam *woone*. Dubbele vormen vindt men voor E 209 Gouda, K 7 Hillegersberg, E 215 Oudewater, E 184 Woerden. De hele dialectgeografische situatie is dus wel zodanig dat men in Afrika zeer goed *weun* zou kunnen verwachten. Maar de lees- of stedelijke vorm heeft gezegevierd. De Statenbijbel heeft *wonen* (HEINSIUS 14).

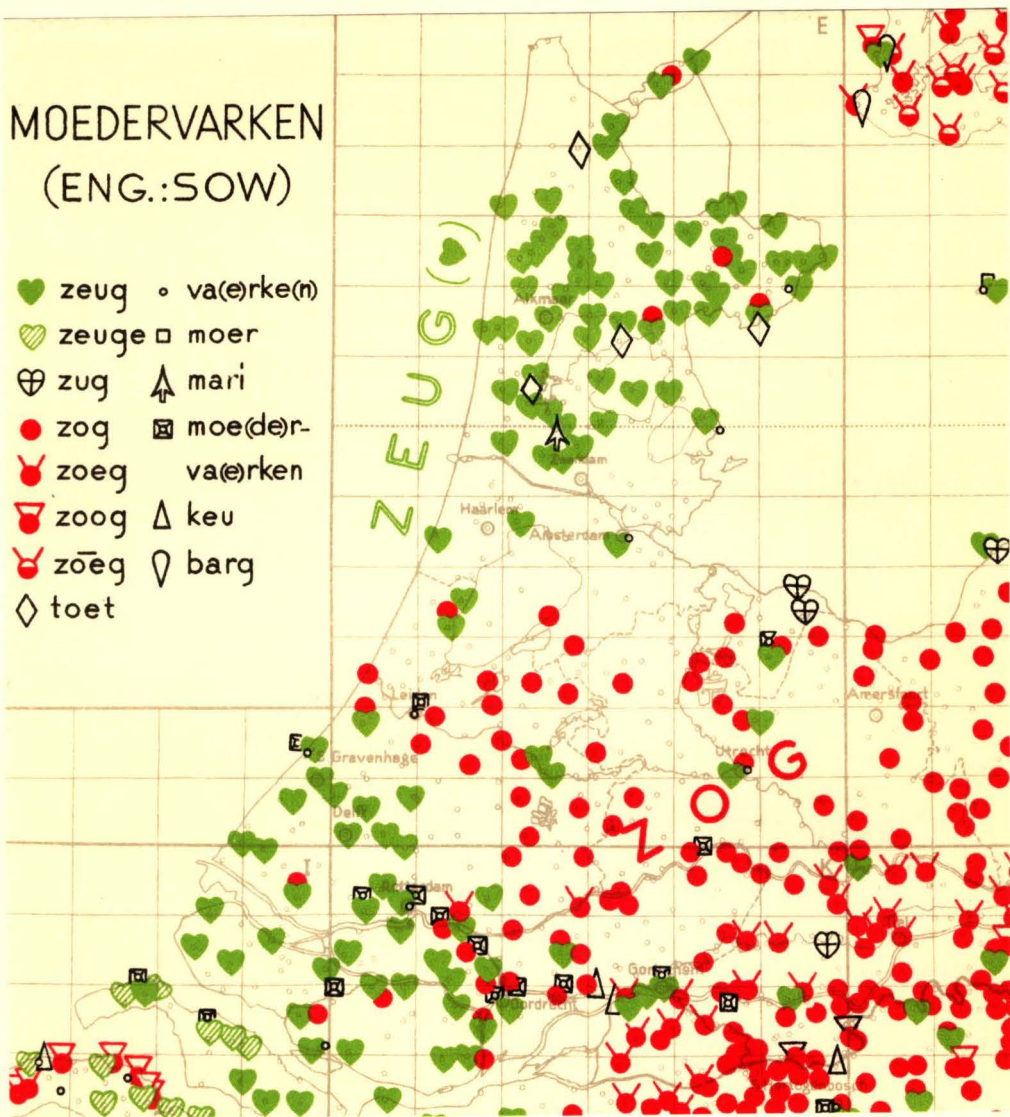
N. *Sog* 'zeug'

Ten aanzien van de verhouding *zeug/zoog* deel ik de opvatting¹²⁹ van HELLINGA (Opbouw 244) dat „de *zeug* in haar stal gebleven kan zijn ondanks sporadische vermelding in „cultuurbronnen", tot de boer haar voorgoed *zeug* en niet meer af en toe *zoog* noemde ; en toen haar ten slotte de eer te beurt viel om opgenomen te worden in de woordenschat van geletterde Nederlanders, in de moderne handwoordenboeken, toen was, in het begin der XIXe eeuw, de kans verkeken om nog vereerd te worden met de beschaafde *oo*, omdat de geletterde Nederlanders toen vergeten waren, dat *eu* en *oo* verwisseld konden worden". In de verhouding Nederlands-Afrikaans heeft dit tot het schijnbaar paradoxale resultaat geleid, dat het „hoog"-Nederlands toevallig aan de (boerse) *eu*-kant, het Afrikaans daarentegen aan de kant van de meer deftige *oo* (verkort tot *o*) is komen te staan. Zo ergens dan zou men juist hier in het Afrik. een landelijke *eu* verwachten.

¹²⁹ Behalve natuurlijk ten aanzien van het (ook bij boeren veronderstelde ?) „dubbel-foneem" *oo/eu*. Zeer juist is echter de antithese tussen „de *zeug* in haar stal" en „de beschaafde *oo* van geletterde Nederlanders".

MOEDERVARKEN (ENG.:SOW)

- ♥ zeug ◦ va(er)ke(n)
- ♥ zeuge □ moer
- ⊕ zug ⤴ mari
- zog ☒ moe(de)r-
- ♣ zoeg va(er)ken
- ♣ zoog △ keu
- ♣ zōeg ▽ barg
- ◇ toet

Immers de *eu* in algemene zin is westelijk en plattelands en in dit bijzonder geval is hij eigen aan het leestaalwoord (en zal dus vermoedelijk in de steden zijn gebruikt). Maar hier hebben we nu juist een interessante aanwijzing, dat de bron van het oudste Afrikaans in de eerste plaats het Zuidholl. dialect is. Op het bijgaande kaartje blijkt nl. een belangrijk deel van het vasteland van Zuid-Holland (in tegenstelling tot het grootste deel der eilanden en tot Noord-Holland) de vorm *zog* te hebben.

Op grond van de geografische situatie bij andere *oo/eu*-woorden zou men immers in het Afrik. en Zuidholl. *eu* verwachten. De *o*-vocaal is te „oostelijk”. Maar nu blijkt die „te oostelijke” *o* eigen te zijn aan een aanzienlijk gedeelte van Zuid-Holland en hiermee past het Afrikaans dus toch weer in het Hollandse kader. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat Amsterdam feitelijk een verkapte *soch*-stad is. Tegenover de vorm *soch* bij BREDERO¹³⁰ legt de *eu* van de moderne volkstaal geen gewicht in de schaal („leeft” het „dialect”-woord *zeug* in deze wereldstad van 800.000?). De vergelijking met het „oostelijke” *botter* en *skottel* (blz. 91) dringt zich onweerstaanbaar op. Wil men ze „oostelijke” vormen blijven noemen dan kan ik daar wel vrede mee hebben, mits men niet vergeet, dat Amsterdam-en-omgeving dan bij het oosten gerekend moeten worden. De veronderstelling dat Afrik. *botter* en *skottel* van Hollandse oorsprong zijn, wordt in elk geval door de verspreiding van het (inderdaad „Hollandse”) woord *zog* gesteund.

Er moge hier nog op gewezen worden, dat de Zuidholl. vorm *zog* duidelijk van landelijk-dialectische en niet van stedelijke herkomst is: Dordrecht, Rotterdam, Vlaardingen, Den Haag, Leiden zeggen *zeug*.

Dank zij de publicatie van de ‘zeug’-kaart van mej. GOETHART (thans mevr. KÜLLER-GOETHART) is de bezetting van ons ‘zeug’-kaartje bijzonder dicht. Het kan bovendien nog aangevuld worden met de gegevens van het materiaal-AG, waarvan toevallig beide enquêtes (van 1879 en '95) het woord in het questionnaire hebben opgenomen. Daar ik deze niet mee op het kaartje verwerkt heb (dat m.i. het geestelijk eigendom van de bewerkster moet blijven), mogen de *zog*-plaatsen uit het materiaal-AG hier even worden opgenoemd: E 178 Aarlanderveen, K 53 Alblasserdam, K 27 Ameide, K 76 Asperen, K 18, 16, 15 Bergambacht enz., E 180 Bodegraven, E 206 Boskoop, K 97, 98, 68, 67, 64, 69, 63, 62 Giesendam enz., K 99 Gorinchem, E 209 Gouda

¹³⁰ *Sogh* ook bij J. VAN ARP (v. VLOTEN II 139). BOEKENOOGEN zegt: „te Assendelft zegt men ook *zog*” (welke vorm niet vermeld wordt in de opgave AG voor Assendelft). Is dat een *o*-relict? Of moet het beoordeeld worden als het „Zaanse” *botter* en *skottel*? (zie boven blz. 91). JUNIUS geeft *sueghe* en *soch*, KARSTEN alleen *zeug*.

(ook *zeug*), K 93 's Gravendeel, K 19 Gr. Ammers (ook *zeug*), K 50 H.I. Ambacht (ook *zeug*), K 47a IJselmonde, E 133 Katwijk aan Zee, K 13 Moordrecht, E 131 Noordwijk aan Zee, K 58 Oud-Alblas, E 215 Oudewater (ook *zeug*), E 175, 176, 178 Oudshoorn enz., K 96 Sliedrecht (ook *zeug*), E 184 Woerden (ook *zeug*), K 90 Zwijndrecht.

Interessant is de vergelijking met de kaart van de 'kelderbot' (Taalatlas I 3) waarop duidelijk aan het licht treedt, dat de vorm *piszog* in het noorden van Zuid-Holland tot iets beoosten de meridiaan van Leiden is doorgedrongen. Mede in verband met het oude Amsterdamse *zog*-gebied is er dus alle reden om aan te nemen, dat het „oostelijke” *zog*-gebied reeds in de middeleeuwen zowel de streek van Amsterdam als van noordelijk Zuid-Holland heeft omvat.

Hiermede is de aanwezigheid van *zog* in het Afrikaans (en misschien ook die van *botter* en *skottel*) dunkt me geredelijk verklaard.

O. *Somer* 'zomer'

De overgrote meerderheid der Zuidhollandse plaatsen (en daaronder steden als Dordrecht, Gorinchem, Gouda) kent *zeumer*. KARSTEN en BOEKENOOGEN hebben *zeumer*. In het Afrik. zou men dus stellig ook *seumer* moeten verwachten, maar *somer* schijnt de enige gebruikelijke vorm te zijn. Ik houd deze vorm voor niet-dialectisch maar voor overgenomen uit de leestaal (Statenbijbel *somer*). In het Afrikaans zou men trouwens ook een korte vocaal moeten verwachten (vgl. *botter*, *skottel*, *kom*, *blom*¹³¹). Hoezeer de verkorting van de vocaal voor de hand had gelegen, blijkt uit het feit dat zelfs de verbinding *zomaar* in het zinsverband tot *sommer* is verkort¹³². Vgl. het bekende rijmpje van F. W. REITZ uit Klaas Geswind en sy perd : „Plesier is nes 'n jong komkommer/ Als jy hom pluk, virlep hy *sommer*”.

De aandacht zij erop gevestigd dat geen der namen van jaargetijden, maanden en wekdagen een specifiek dialectische herkomst verraadt. Het Afrik. *Maart* b.v. had eigenlijk *Mert* moeten luiden. Het woord *lente* is reeds blijkens zijn *-e* on-Hollands (en behoort ook niet tot de volkstaal).

De vraag zal gesteld worden, of *zomer* ook op oostelijke (Utrechtse ?) invloed kan berusten. Ik acht die onbewijsbaar, daar immers het „Utrechts” karakter van de lange *o* in dit woord niet vast staat. Jammer

¹³¹ *Verdoem* is stellig uit de leestaal en berust vermoedelijk op latere invloed uit Holland, waar *verdommen* en *verdommenis* in steeds ongunstiger gebruikssfeer terecht kwam. Maar die ongunstige betekenis had het in de 17de eeuw vermoedelijk nog niet blijkens MARIA VAN REIGERSBERCH : „zij gheloofde dat Godt eenighe menschen tot de verdommenisse geschapen hadde” (ed. ROGGE 172).

¹³² Vgl. Ouddorps *jammer* voor 'ja maar'.

genoeg is het materiaal-AG voor de provincie Utrecht zeer onvolledig en de accuratesse van de invullers laat nogal eens te wensen. Eigenlijk schieten er maar 12 plaatsen over, waarop men zijn (voorlopige) conclusies moet baseren. In het oosten van Utrecht schijnt zich een *zoemer*-gebied te bevinden, dat vermoedelijk gelijkenis heeft met het *hoening*-gebied (zie het 'honing'-kaartje op blz. 86). Verder naar het oosten is bij mijn weten voornamelijk de vorm *zommer* in gebruik. Kortom ik zie geen bewijzen voor een sprekend Utrechts *zomer*-gebied en twijfel aan het bestaan van een autochtoon „Utrechts" *zomer* op grond van de *zeumer*-vormen van Loenen a. d. Vecht, Utrecht en Wijk bij Duurstede. Voor Soest en Vreeswijk wordt *zommer* opgegeven.

P. *Seun* 'zoon'

Op het onrustige 'zoon'-kaartje van v. GINNEKEN in OTt I (1932/33), 251 is gerechtvaardigde kritiek te oefenen. Zie voor de Hoornse enclave boven noot 118; de Vlielandse vorm is *seen* en past (met specifiek Vlielandse ontronding) dus geheel in het *zeun*-gebied; de Friezen zeggen geen *ɔ*: enz. Had v. GINNEKEN een andere techniek toegepast, dan zou vermoedelijk een beeld naar voren zijn gekomen dat, voor zover Holland betreft, met het 'boter'-kaartje te vergelijken zou zijn en voor Utrecht met het 'honing'-kaartje. De opgeroepen suggestie van een nauwe doorgang naar het zuidoostelijke *zo:n*-gebied via Driebergen-Doorn kunnen we voor rekening van v. G. laten. Maar met dat al treedt, dank zij de gebruikte gegevens van het AG, het westelijke *zeun*-gebied en de beknabbeling van Zuid-Holland door de „AB"-vorm *zoon* goed naar voren.

Het is duidelijk, dat het Afrikaanse *seun* algemeen-Hollands is, niet specifiek Zuid-hollands.

Q. Korte samenvatting

Van het begin der Middelnederlandse taaloverlevering zien wij een worsteling in de transcriptie van de stamvocaal der besproken woorden, waarbij nog tot na de middeleeuwen een voorkeur voor de schrijfwijze *o(oe)* aan het licht treedt, zelfs al wijzen de rijmen op *eu*-uitspraak.

De gepriviligeerde schrijfwijze met *o(oe)* handhaafde zich nog lang, ook nadat de *eu*-schrijfwijze zich in een aantal woorden begon te stabiliseren. Wanneer er in het westen na de middeleeuwen meer *eu*-woorden „opduiken" dan men op grond van de vroegere schrijfwijze voor hetzelfde gebied zou verwachten, dan zal dat in de meeste gevallen hierop berusten, dat de *oo*-camouflage, vooral bij woorden van dagelijks gebruik, niet meer te handhaven was. Blijkbaar zijn onderwijl echter

oo-leesvormen in de gesproken taal overgegaan, zodat zich een strijd moest ontwikkelen tussen een deftige oo-uitspraak en een populaire (meer „ongeletterde” en landelijke) eu-uitspraak. De strijd tussen de deftige oo en de landelijke eu duurt in sommige gevallen voort tot op de huidige dag.

De constatering van WINSCHOOTEN (Letterkonst 1683), blz. 18 „oo begint hoe langer hoe meer ingevoerd te werden voor de tweeklank eu” moet ongedwongen aldus geïnterpreteerd worden, dat het aantal oo-woorden in mondeling gebruik toenam (en niet dat „de” eu een neiging zou hebben, zich te ontwikkelen tot, of over te slaan naar, „de” oo). Hierbij sluit aan de toestand in het Afrikaans, dat immers in de eerste plaats op een ouder (17de-eeuws) stadium onzer taal gebaseerd is en in de tweede plaats zijn gedeeltelijke herkomst uit dialectsprekende minder geletterde milieus ook in andere opzichten verraadt. Wanneer de Afrikaners dus *deur*, *geut*, *neut* en *seun* zeggen voor ‘door’, ‘goot’, ‘noot’ en ‘zoon’ dan wijken zij daarmee niet af van de uitspraak van de overgrote meerderheid der 17de-eeuwse Hollanders. Ook *heuning*, *meul* en *vul* zullen we, meer in ’t bijzonder in Zuidhollands-beïnvloede milieus verwachten. De Afrikaanse vormer *botter* en *skottel* kunnen daarentegen, wanneer men afgaat op de huidige isoglossen-structuur, moeilijk Zuidhollands zijn, maar zullen misschien aan Amsterdamse invloed moeten worden toegeschreven (blz. 91). Anderzijds hebben de Afrik. woorden *koning*, *vogel*, *voor*, *woon*, *somer* een „deftige” oo; ze zullen wel niet van dialectische herkomst zijn.

Dat het Afrik. *sog* een „deftige” o heeft, terwijl in Holland de overigens minder geletterde eu algemeen is geworden, zal samenhangen met het feit, dat in het Zuidhollandse „binnenland” de vorm *sog* in de dialecten overweegt. Men moet (mede op grond van het volkswoord *piszog* ‘kelderlot’) aannemen dat dit in de middeleeuwen en a fortiori in de 17de eeuw ook al het geval was.

Het niet-klankwettig gedrag van de hier besproken Afrik. woorden is niet te begrijpen zonder een inzicht in de Hollandse oo/eu-kwestie. De Afrik. staat van zaken, die ogenschijnlijk de indruk maakt van volslagen willekeur, blijkt te moeten worden beschouwd als een 17de-eeuwse moment-opname uit een taalstrijd van eeuwen, die vrijwel het hele westelijke Nederlandse taalgebied heeft omvat.

Ik zie de antithese oo/eu eerder als een tussen stad en platteland (en vooral leestaal versus gewone omgangstaal) dan als een tussen beschaafd en geprononceerd vulgair¹³³. Was de eu volop als vulgair

¹³³ Vulgair is b.v. de diftongering van *ee* en *oo* tot *ei* en *ou*, maar hiervan (alsmede van andere typische vulgarismen) is in het Afrikaans geen blijk. Over dit punt zie blz. 216.

gevoeld, dan zou de houding tegenover de *eu*-woorden m.i. allerwegen veel intoleranter geweest zijn. Men vindt (vond althans) de *eu*-woorden echter blijkbaar veeleer „ouderwets” dan „plat” — een stilistisch verschil van nuance¹³⁴, dat m.i. voor de beoordeling van de historische ontwikkelingsgang van betekenis is.

8. De gerekte vocaal van Afrik. (*vuur*)*herd*, *werd* enz. tegenover die van *aarde*, *waarde* enz.

In de § over de Herkomst van de lange Afrikaanse *aa* (blz. 56) heb ik reeds aangeduid, dat de zo weinig gecompliceerde toestand in het Afrikaans geenszins mag worden beschouwd als een logisch uitvloeisel van de situatie in de bakermat. Op zijn hoogst zou men zich kunnen laten verleiden tot de paradox, dat de toestand in de bakermat vermoedelijk zo chaotisch was, dat er wel een „ordering” (en dan in de richting van de leestaal) moest intreden (hierover nader blz. 226). Slechts één antiquiteit (*leeg*) kwam daar voorlopig aan het licht¹³⁵.

Dat het Afr. echter zijn in sommige opzichten zo conservatief karakter ook ten aanzien van de *aa* niet geheel verloochent, blijkt uit de bijzondere positie van de woorden met rekking van oude *a* of *e* vóór *r* + dentaal. Wie zich summier wil oriënteren omtrent de kwesties, die hiermede zoal samenhangen, kan beginnen met de volgende publicaties ter hand te nemen: N. VAN WIJK, Vocaalrekking voor *r* + dentaal (Ts XXVI (1907) 33—65); Dez., Gerekte *a*, *e* voor *r* + dentaal (Ts XXXI (1912) 21—37); K. HEEROMA, Het Amsterdams als $\bar{a}e$ -dialect (NTg XXIX (1935) 337—356); W. Gs HELLINGA, Het ontstaan van de heldere *aa* (Opbouw 304—335).

Voor ons doel mogen we even afzien van de details en twee dingen min of meer als communis opinio constateren. In de eerste plaats is in de 15de-eeuwse hss. „de *ae*-spelling van woorden als *waert* (dignus) het meest typiese criterium van Hollands-Zeeuwse herkomst” (VAN WIJK in Ts XXXI, 36) en in de tweede plaats hebben alle Afrikaanse woorden met lange *er*-uitspraak vóór dentaal hun tegenhanger in de Hollandse dialecten (zie de, globaal overeenstemmende, getuigenissen der oude grammatici bij HELLINGA a.w.).

De toestand in 't Afr. is als volgt: Indien bij oude *a* of *e* vóór *r* + dentaal vocaalrekking plaats had, kon die tot tweeërlei resultaat leiden: A. In een groep van woorden¹³⁶ hoort men in 't Afr. *er* (spr. *èèr*): *erd*, (*vuur*)*herd*, *ners* (anus), *regverdig*, *stert*, *sterre* (buttocks), *vers*

¹³⁴ Door de moderne stedeling, die „provinciaal” en „plat” geheel over een kam scheert, zal dit verschil in nuance niet meer worden gevoeld.

¹³⁵ Vgl. bovendien *kees* 'kaas' op blz. 81 vv.

¹³⁶ Zie T. H. LE ROUX 56.

(jonge koe), *werd* (adj., maar vgl. Afrik. *waarde* en *waardig*); hierbij ook te rekenen *kêrel*, *wêreld* en verder enige woorden van Franse of Latijnse herkomst: *kers*, *lantern*, *pêrel*, *pers*, *perd*, *tert* (taart). In de Nederlandse leestaal hebben al deze woorden *aar*.

B. Een andere groep heeft *aar* (als in de Nederlandse leestaal): *aard*, *aarde*, *aars*, *aarsel*, *aarts* (*vader*), *baard*, *deurwaarder*, *Maart*, *swaard*, *vaardig*, *vaart*, *waard* (*herbergier*), *waarde* (*value*), *waardig* en de oorspronkelijk Franse woorden: *kaart*, *skaars*.

Volgens SCHÖNFELD 67 zou de *ë* van *herd*, *erde* enz. in het Hollands zijn gedepalataliseerd tot *â* en dan evenals de *â* tot *ā* gerekt — waarmee dan de Hollandse vormen *haard*, *aarde* enz. zouden zijn verklaard. Dit veronderstelt als ik het goed zie een discontinuïteit in de ontwikkeling: aanvankelijk zou dus *herd* gelijk-op zijn gegaan met *herte* (thans *hart*), maar naderhand zouden de wegen van deze twee woorden (en hun verwanten) weer uiteengegaan zijn. Wanneer men echter de beide groepen nader beziet, moet men meen ik tot de conclusie komen, dat de groep *herd* c.s. van het begin der overlevering af voorbeschikt is geweest om lange vocaal te hebben (zie reeds dadelijk de Middeleeuws-Holl. *aerde*-schrijfwijze¹³⁷). Daarentegen zijn woorden als *herte*¹³⁸ en *smerte*¹³⁹ kennelijk van het begin der overlevering gepredisponerd geweest om kort te blijven¹⁴⁰ (voorbeelden met lange vocaal zal men in de citaten van het Mnl. Wb. vergeefs zoeken). Het aantal oude *ar*-spellingingen bij de groep *haard*, *aarde* enz. is trouwens te verwaarlozen gering en kan, tegenover de grote meerderheid van schrijfwijzen met lange vocaal, ook niet als bewijs voor korte *a*-uitspraak worden aangevoerd. M.i. zal dus de lange *aa* der *aarde*-groep direct uit een lange *èè* zijn voortgevloeid. Het *èè* > *aa*-proces moet betrekkelijk jong geweest zijn (in allen gevalle na-middeleeuws). Niet alleen uit het voortbestaan van de *èè* in het Afrikaans maar ook uit de citaten van LAMBERT TEN KATE en vele anderen (zie ben. blz. 102 vv.) blijkt immers dat de *èè*-vocaal in deze woordengroep tot in de 19de eeuw in Holland heeft geleefd.

Indertijd heb ik de mening verdedigd (Amsterdamse Volkstaal 19), dat de *aa*-ontwikkeling in Hollandse woorden van het type *herd* feitelijk op klankoverdrijving berust. Vele Hollanders hebben vroeger deze

¹³⁷ Volgens TIEMEYER 94 heeft H (het beste en stellig Hollandse hs. van W. v. HILDEGAERSBERCH) „haast uitsluitend (128 ×)“ *aerde*.

¹³⁸ *Herte* 111 ×, „zonder uitzondering“ (TIEMEYER 95).

¹³⁹ Slechts één maal, niet in rijm, *smarte*; daarentegen *smerte* in rijm op *herte* (TIEMEYER 95).

¹⁴⁰ De (jonge ?) verlenging van vocaal die in oostelijke dialecten (b.v. het Gronings) voorkomt, zal, historisch en geografisch, hiervan gescheiden moeten worden.

woordengroep met *ae* uitgesproken en vermoedelijk zal dus deze *ae* indertijd met de andere, veelverbreide *ae* (uit \bar{a} of \hat{a}) de vélaire kant zijn uitgegaan.

Een bevestiging mijner hypothese, dat de *aa* van *haard* c.s. aan klankoverdrijving of hypercorrectie is te danken, vond ik enige jaren later te Noordwijk, waar de herhaaldelijk gebruikte vorm *militare* (militairen) mij stof tot nadenken gaf. De (onbewuste) gedachtengang van hen die zo spreken is m.i. de volgende: De *a* van woorden als 'jaren' en 'haren' die wij (*ae*-sprekers) in ons dialect als *jaere* en *haere* uitspreken „hoort” in het „hoog”-Hollands uitgesproken te worden als *aa*, het hoog-Holl. kent zelfs geen *ae*, een woord als 'militaire' heeft dus een „dialectische” *ae*, die wij, als we „hoog”-Hollands spreken, met *aa* behoren weer te geven”.

Terwijl dus in het dialect dat de basis voor ons „AB” heeft geleverd, het verschil in nuance tussen de vocaal van 'haar' (Eng. *hair*) en die van 'haard' (Eng. *hearth*) van te weinig betekenis bleek om zich op den duur te kunnen handhaven, was het in het basis-dialect van het Afrikaans groot genoeg om *aa*-woorden en *erd*-woorden duidelijk te blijven differentiëren. Men kan dit enerzijds wel als aanwijzing beschouwen voor een zekere „oudheid” en ongereptheid van het basis-dialect, maar ook voor een sterke historische gebondenheid van het Afrikaans aan het eenmaal uit het stamland overgeërfde fonologische systeem.

Dat er ook in het Hollands toch nog lang enig verschil tussen de (veelal *ae*-achtige) *aa* van *water* en de *ae* van *haerd* enz. is geweest blijkt o.m. uit de lijst die TEN KATE, Aenl. II, 23 geeft: „*aerde, aers, aertzelen, laerze, maert, naerstig, paersch, paerl, schaar* ¹⁴¹, *staert, taerte, taerling, vaerdig, vaers, waereld, waerd, zwaerd*” — men lette op de sterke overeenkomst met de Afrikaanse lijst. Vgl. trouwens bij HELLINGA, Opbouw 304—35 de vele citaten waarin hetzelfde groepje met meerdere of mindere volledigheid nogal eens weerkeert. Reden om aan te nemen, dat de gehele Afrik. *er*-groep van autochtoon-Hollandse ¹⁴² herkomst

¹⁴¹ Het is niet recht duidelijk hoe het woord *schaar* (als eenling met oorspr. lange \hat{a} en zonder volgende dentaal) in dit gezelschap verzeild is. Maar aan de juistheid van TEN KATE's mededeling valt niet te twijfelen. Ook SCHURZ vermeldt het woord *Schéér* in zijn lijstje (HELLINGA, Opbouw 334) en bovendien klopt daarmee volkomen de Afrikaanse uitspraak *skér*. Die *skér*-vorm is te merkwaardiger, omdat \hat{a} zich in het Afrik. anders steeds tot *aar* ontwikkelt (*gebaar, daar, haar, jaar, swaar, waar*). Te vergelijken met „relicten” als *leeg* en *kés*? (Zie blz. 64 vv. en 81 vv.).

¹⁴² OPPREL geeft (blz. 3 en 4): *aerd, baerd, baers, gaere, vaert, waert, zwaerd, kaers, Maert, vaers, vaerdig. Taart* en *kaart* hebben in Oud-Beierland *aa* (zie blz. 148), v. WEEL geeft voor Goeree *taerte*. Zo zullen er wel meer plaatselijke verschillen zijn op te merken, die echter aan het principe van het bestaan dezer groep in Zuid-Holland niets afdoen.

is; het Afrikaans heeft hier dus een provinciaal-Hollandse oudheid bewaard, die in de Nederlandse schooltaal — denkkelijk ook wel onder schoolse invloed — verloren is gegaan.

Beziet men de tweede groep (blz. 101 B), dan moet men tot de conclusie komen, dat de daartoe behorende woorden in het Afrik. klankwettig eigenlijk ook *er* (spr. *èèr*) hadden moeten hebben; men vergelijkte slechts de citaten van L. TEN KATE en OPPREL. Een aanwijzing vormt trouwens reeds het stilistische verschil tussen beide groepen. Terwijl groep A in hoofdzaak echte huistaal-woorden omvat (men vergelijkte vooral dagelijks voorkomende concreta als *kers*, *lantern*, *vers*, *perd*, (*vuur*)*herd*, vindt men onder B grotendeels¹⁴³ enigszins deftige woorden als *aarde*, *aarsel*, *aartsvader*, *deurwaarder*, *swaard*, *waard* en woorden voor abstracte begrippen als *skaars*, *vaardig*, *vaart*, *waarde*, *waardig*. *Maart* heeft zijn „hoog“-Hollands karakter gemeen met de namen van weekdagen, maanden en jaargetijden (zie blz. 97, 123, 194). Een bijbelse inslag bij deze *aar*-woorden valt verder m.i. niet te miskennen. In dit verband is het karakteristiek dat *erd* voor 'klei of leem' gebruikt wordt, maar „*aarde*” is een deftig woord, waarvoor men doorgaans *gront* gebruikt. Men hoort het echter in uitroepen om verbazing uit te drukken: *my op de aarde, my aarde*” (T. [H. LE ROUX 56). Men kent¹⁴⁴ *artappel* naast *ertappel*, maar het eerste is tot de „Westelijke Provincie” [waarin dus Kaapstad ligt] beperkt” (t.a.p. 26). „In andere samenstellingen hoort men, voor zover mij bekend¹⁴⁵ overal *ert*- en niet *art*-: *ertfark*, *ertwurm*, *ertslang*, *erdepot*, *erdeskottel*, *erdekruij*” (t.a.p. 56) — allemaal weer namen van voorwerpen en dieren waarmee dagelijks heeft te maken.

Als ik LE ROUX 56 goed begrijp, dan is een poging gedaan om enkele deftige *aar*-woorden aan te passen bij het Afrikaanse klanksysteem, en wel o.a. bij de woorden *ferwerdig*, *gedenkweêrdig*, *ligfêrdig*, *merkwêrdig*, die LE ROUX uit de Afrik. literatuur aanhaalt. Blijkbaar zegt hij zelf echter (hij is geboortig uit Worcester, Kaapprovincie) *verwaardig*, *gedenkwaardig*, *ligvaardig*, *merkwaardig*.

¹⁴³ Waaron b.v. het Afr. *baard* en *kaart* hierbij horen is niet duidelijk (Statenbijbel trouwens ook *baerd*, zie HEINSIUS 13), zie verder blz. 148. *Aars*, hoewel onfatsoenlijk, is in Holland niettemin „officieel” (zie de dierkunde-boeken). Om formele redenen kan men aannemen dat Afr. *aars* van deftige, *ners* daarentegen van gemeenzame herkomst is. In hoeverre de tegenwoordige stilistische waardering daarmee overeenkomt, mogen Afrikaners beoordelen.

¹⁴⁴ Vgl. thans de 'aardappel'-kaart van A. COETZEE in Tydskr. v. Volksk. I (1944—5) 124.

¹⁴⁵ LE ROUX noemt echter op blz. 53 *arby* (= aardbei). Vgl. trouwens nog *aardbewing*, *aardryk*, *aards*, *aardsgesind*, *aardskok*, die van geleerde, literaire herkomst zullen zijn.

Het feit, dat er in het Afrikaans zowel *aar*-woorden als *er* (*èèr*)-woorden zijn, is dunkt me een aanwijzing voor dubbele herkomst van het Afrikaans, nl. enerzijds uit dialectsprekende milieus en anderzijds uit „hoog“-Hollandse milieus die dan wel zullen moeten worden gezocht in het ambtelijke deel der latere koloniale bevolking. Hierbij mag ook worden gedacht aan invloed van kerk en school (over een en ander nader beneden blz. 226 vv.).

Een bredere Nederlandse achtergrond van het gebeuren met de woorden op *er* + dentaal kunnen we ons verschaffen, wanneer we de 'paars'-kaart van Dr MEERTENS (Taalatlas IV 14) ter hand nemen. Jammer dat deze kaart niet enigszins is geacheveerd door kleur-differentiatie; hierdoor wordt het vinden van de sleutel ter verklaring bemoeilijkt. Men kan dit bezwaar zelf verhelpen, wanneer men slechts een blauw potlood ter hand neemt en alle tekens-in-schakelvorm (d.w.z. die voor *poars*, *poas*, *poarse*, *pours*, *pous*) met een blauw kleurtje voorziet¹⁴⁶. Is het nodig om gedetailleerd uiteen te zetten, dat al deze vormen met donkere vocaal onmogelijk autochtoon kunnen zijn? Hoe zou men zich, zuiver fonetisch, de ontwikkeling van *pers* tot *poars* moeten voorstellen? Men heeft trouwens het bovengenoemde art. van VAN WIJK in Ts XXXI maar ter hand te nemen om te constateren, dat oorspr. *er* + dentaal in het oosten nimmer een donkere kleur aanneemt. Noordhorn¹⁴⁷ heeft *eer* 'aarde', *steern* 'ster' (Bij *eer* merkt TER LAAN op: „Anders, onder Hollandse invloed, *eerde* of *oarde*”). Het Achterhoeks-Overijsels¹⁴⁸ (vgl. Ts XXVI, 50) heeft *géeerne*, *heerd*, *kèrel*, *lanteerne*, *pèrle*, *steern* enz. Het Drents heeft *eerde* of *eer* (v. WIJK: „*aorde*, dat hiernaast voor Hoogeveen, Beilen, Assen, Anloo, Borger wordt opgegeven, is blijkbaar een leenwoord, door de school en andere bemiddelaars uit het Beschaafd geïmporteerd”) en *èèrnst*. Het Kampens *geerne*, *lanteern*, *steern*, *weert*, *zweert* (het bij GUNNINK § 57 genoemde *aa(r)de* „is leenwoord uit 't Beschaafd, klankwettig: *eerappel*, *eerbeze*” zegt v. WIJK terecht). VAN SCHOTHORST (Barneveld en omstreken) heeft *èrt*, *hèrt*, *pèrel*, *wèrt*, *zwèrt*¹⁴⁹. VAN DE WATER (Bommelerwaard)

¹⁴⁶ Deze blauwe kleur komt ook toe aan Emmerik en Kleef (zie beneden).

¹⁴⁷ Hier en in de volgende citaten heb ik aan onnodige en in ons verband althans niet ter zake doende, fonetische eigenwilligheden van transcriptie geen aandacht besteed. Met het oog op de hoge zet- en correctie-kosten is men daartoe tegenwoordig wel gedwongen.

¹⁴⁸ Voor Twente geeft BEZOEN 26, zoals te verwachten, uitsluitend palatale vocaal in *heert*, *eerns*, *geern*, *eer*, *eerappel*, *eers*, *keers*, *keerl*, *steern*, *weert*, *leers*, *peers*, *kazeerne*, *veer*. Voor Deventer vgl. FIJN VAN DRAAT in Ts XLII, 207.

¹⁴⁹ VAN SCHOTHORST vermeldt wel *pimpelpoors*, maar niet het simplex, waarschijnlijk omdat hij *poors* wel als Hollands leenwoord herkend heeft.

schrijft *ërd, gërre, hërd, zwërd, wërd, lantëren*, maar *poars*. Voor de oudere schrijfwijzen zie MAK in Ts LV (1936), 72—3.

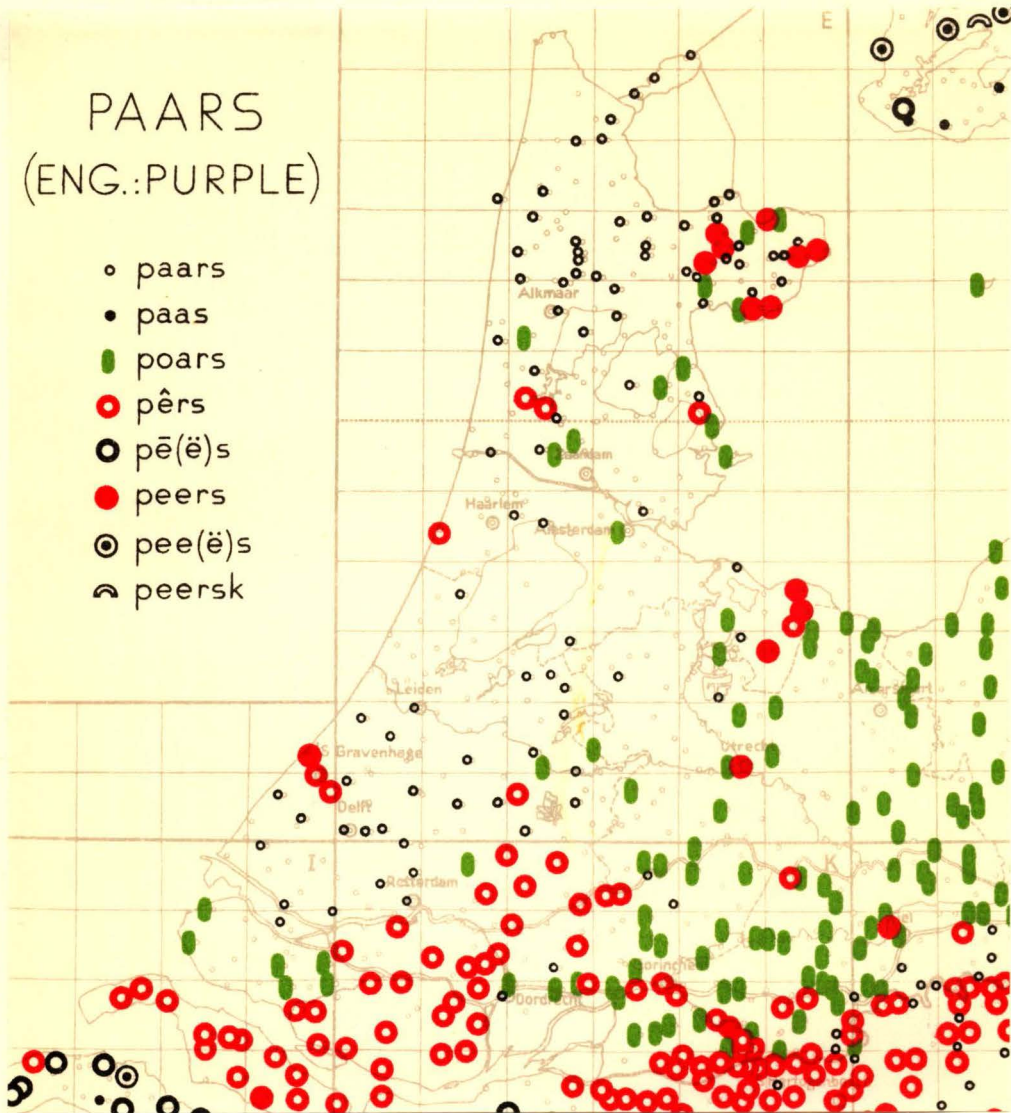
Kortom op de grote 'paars'-kaart blijkt de sluis van *oa(ao)*-vormen¹⁵⁰ die zich benoorden de grote rivieren vanuit Holland in oostelijke richting uitstrekt, bij nader onderzoek van ephemere aard te zijn : deze vormen versmelten als sneeuw voor de zon der historische grammatica. Dat ze aan westelijke invloed te danken zijn, blijkt uit het hele taalgeografische beeld, dat, voorzover het de oostelijke provinciën betreft, enige gelijkenis vertoont met dat van de verspreiding der *uu*-vormen voor oude *û* (vgl. de 'muis'/'huis'-kaart in Expansie en de 'huis'-kaart naast blz. 48). Ontoegankelijk of weinig toegankelijk voor de *poars*-overstroming blijken de (vanuit Holland geziene) „buitengewesten” : Friesland heeft met uitzondering van Stellingwerf, praktisch alleen *pee(r)s*-vormen (Fri. Wb. *pears*). Als men alleen op TER LAAN en MOLEMA af zou gaan, moest men aannemen dat Groningen een zuiver *sangen*-gebied vormde. In de gedachtengang van deze beide lexicografen zal dus *poars* wel als onecht (nl. „Hollands”) zijn op te vatten. Maar dat kan nauwelijks gelden voor de *peers*-vormen, die men voor een twintigtal Groningse plaatsen ziet opgegeven (*peers* ontbreekt zowel bij TER LAAN¹⁵¹ als bij MOLEMA¹⁵¹). Hier zijn dus sporen van een *peers*-laag (waarvan men zo à l'improviste moeilijk kan zeggen, of hij ouder of jonger dan de *sangen*-laag zal zijn). Oostelijk Drente

¹⁵⁰ Hiermee mogen over een kam geschoren worden de *peurs*-vorm voor Zwolle en de *peus*-vorm voor Deventer. Deze vocalen berusten op *r*-umlaut en komen alleen voor in plaatsen met uvulaire *r*. In Zwolle b.v. zegt men steeds *peurs* met de *eu* van *freule*. We hebben hier te doen met een zuiver stedelijke eigenaardigheid, die niet gescheiden kan worden van het „brouwen” van de *r*. In de stad Zwolle zegt men *jeur* voor 'jaar', maar zo gauw komt men niet „buten de Kamperpoorte” of men hoort *joar*. Hetzelfde geldt naar ik meen voor Kampen en Deventer. Dat GUNNINK hieraan geen aandacht heeft besteed, berust op de omstandigheid dat hij als uitgangspunt het „Kampereilandsch” (dus een boerendialect) heeft gekozen, waarschijnlijk omdat hij het stedelijk dialect niet helemaal voor vol heeft aangezien. Van de *r* zegt hij dat deze vaak als Ned. *r* wordt uitgesproken, wat ons niet veel verder brengt. Maar er had toch wel de aandacht mogen worden gevestigd op het sterke „brouwen” van vele Kampenaars in tegenstelling met de boeren ten plattenlande.

¹⁵¹ Let wel : ten onrechte hebben deze beide lexicografen gemeend, dat men hier met Hollands „bederf” te doen had. En aangezien „bederf” geen historisch-taalkundig begrip is, moet dat uit de boeken worden geweerd. Dit is op verbluffend grote schaal gebeurd in de Fries-linguïstische literatuur. Met deze Friese taalbeschrijvingen in de hand valt het dan gemakkelijk om een onderzoeker die van de werkelijk gesproken taal uitgaat te beschuldigen van „schromelijke overdrijving van de Hollandsche invloed op het Friesch” (zie blz. 50). In werkelijkheid wijst de overdreven zucht tot taalpolijsting (anders gezegd : vervalsing) op een bestaande -phobie (die trouwens begrijpelijk is voor wie gelegenheid heeft het „bederf” van de volkstaal dagelijks waar te nemen).

PAARS (ENG.:PURPLE)

- paars
- paas
- ◼ poars
- ◉ pêrs
- ◉ pē(ë)s
- ◉ peers
- ◉ pee(ë)s
- ◉ peersk

biedt hetzelfde beeld als Groningen, Twente en de Achterhoek zijn, als typisch periferische streken, zuivere *peers*-gebieden, die ontoegankelijk zijn gebleken voor westelijke *poars*-invloed. Voor Noord-Brabant geldt vrijwel hetzelfde.

Aan de oostzijde zien we bij de *poars*-penetratie dezelfde krachten werkzaam als bij de *uu* (<û)-penetratie. De vele *peers*-relicten in het uiterste oosten maken de grens wat vager dan dat b.v. bij de *muus*- of *huus*-grens het geval is. Maar dat is wel verklaarbaar, wanneer men bedenkt dat bij de *oe*>*uu*-kwestie een hele groep van woorden betrokken is (opmars in groepsverband), terwijl *poars* geheel buiten alle historisch-grammaticaal verband zijn individuele successen in oostelijke richting boekt. Daar de steden Kampen, Zwolle, Hattem, Deventer sinds lang gevallen zijn, liggen Noord-Overijssel en de Drents-Overijsselse grensgebieden voor *poars*-invloed open, al houden dan nog verscheiden *pêers*-plaatsen stand. Een aardige parallel met de *muus*-uitloper bezuiden Arnhem-Nijmegen vormt de *poars*-uitloper tot aan de Noord-Limburgse grens, welke uitloper ook de Duitse grensplaatsen Emmerich en Kleef mede omvat. Zo er nog één bewijs nodig was voor het westelijk karakter der *poars*-vormen is het wel dit Duitse aanhangsel van het *poars*-gebied. Het Rhein. Wb. geeft voor heel Rijnland *peers*- en *pêers*-vormen met uitzondering van „-ā-¹⁵² Klev., Emmerich”.

Voor een interpretatie van het westen raadplege men nu het fragment van de 'paars'-kaart, dat hiernaast is afgedrukt. De provincie Utrecht is dus (evenals het oostelijk aansluitend gebied) overstroomd door *poars*-vormen (hier met groene stippen aangegeven). In werkelijkheid is dit een verkapt (Hollands) *paars*, waarvan de vocaal echter in Utrechtse mond (immers Utrecht heeft eenheids-*ââ*, zie boven blz. 60) een donkere kleur moest aannemen. In het zuiden van het kaartje ziet men echter nog een homogeen gebied met ongeronde palatale vocaal, dat behalve Brabant de Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden, het westelijk stuk van de Alblasserwaard en de Krimpenerwaard omvat. De eigenlijke haard van de *paars*-vormen is echter noordelijker te zoeken. Typisch relict-karakter hebben weer, als zo vaak, West-Friesland en het Gooiland, voor de verdere relict-plaatsen (eveneens oude bekenden) zie men het kaartje.

Het is duidelijk, hoe de ontwikkeling in zijn werk is gegaan. Heel Holland heeft, evenals de provincies rondom, de vorm met palatale

¹⁵² De *ā* zal misschien als enigszins donkere vocaal moeten worden geïnterpreteerd. Maar ook al zou dat niet het geval zijn, dan moeten toch de, in het overige Duitsland niet voorkomende, *paars*-vormen uit het westen zijn geïmporteerd.

èè-vocaal gehad. In die delen waar ook „de” *aa* van het „AB” zich door een sterk palataal karakter kenmerkte, is hij daarmee samengevallen en heeft de lotgevallen ervan gedeeld. In andere streken, zoals die waaruit het Afrikaans in ’t bijzonder taalmateriaal heeft betrokken, werden de *èè* en de *aa* nog steeds goed uiteengehouden. Uit de kaart blijkt, dat deze verwanten van het Afrikaans in de eerste plaats in het zuiden van Zuid-Holland moeten worden gezocht.

Voor de oostelijke provinciën was ik oorspronkelijk geneigd om aan te nemen, dat het westelijke *poars* zich had uitgebreid ten koste van een oorspronkelijk *sangen*. Dit zou men misschien voor een deel der Groningse plaatsen nog wel kunnen volhouden, maar anderzijds zijn de *peers*-relicten over ’t gehele *poars*-gebied tē talrijk om de *peers*-laag maar geheel weg te cijferen. De aanwezigheid van een zéér omvangrijk *pers*-gebied in Rijnland versterkt mij in de mening, dat vrijwel heel Noord-Nederland in de middeleeuwen nog *pers* (spr. *pèèrs*) of *peers* heeft gezegd en dat dus de hele bouleversering van thans in de grond van de zaak moet worden geweten aan de specifiek Hollandse „sprongmutatie” van *pers* tot *paars*.

Hoever het *sangen*-gebied heeft gereikt valt zonder nader onderzoek niet uit te maken. Mogelijk heeft dit woord ook een andere kleur-nuance aangegeven dan *pers*.

In overeenstemming met wat boven over het spel van krachten bij de *oo/eu*-ontwikkeling werd opgemerkt, dient er de aandacht op te worden gevestigd, dat ook de tegenstelling *paars* enz./ *pèèrs* enz. niet kortweg kan worden afgedaan met de karakterisering beschaafd/plat. Het aantal Hollanders b.v. dat de uitspraak *kèèrel*, *wèèreld* enz. handhaaft¹⁵³ wordt steeds geringer, maar afgaande op indrukken sinds mijn kinderjaren zou ik de personen, die aldus spreken, zeker niet als plat-sprekenden kwalificeren. Wel als conservatief èn (dat lijkt me van belang) plaatselijk-geworteld. Prof. J. W. MULLER (geboren Amsterdammer) verzekerde mij indertijd, dat hij in zijn spraakgebruik uitsluitend de uitspraak *pèèrs* kende (en handhaafde). M. sprak een tong-*r*, zodat men deze uitspraak niet dient te verwarren met de *r*-umlaut van „brouwende” Hagenaars (een „Haegs” *pèèrs* kan dus een andere voorgeschiedenis hebben dan een „Amsterdams” *pèèrs*).

¹⁵³ Ten aanzien van deze woorden gaat nl. mijn herinnering tot mijn prille jeugd terug. Een Hollandse *pèèrs*-spreker met tong-*r* heb ik bij mijn weten nooit in flagranti „betragt”. Afgezien van de betrekkelijk geringe frequentie van het woord, komt dat misschien omdat men een (eventueel gehoorde) *pèèrs*-vorm licht als „Haegse” *r*-umlaut-vorm kan interpreteren.

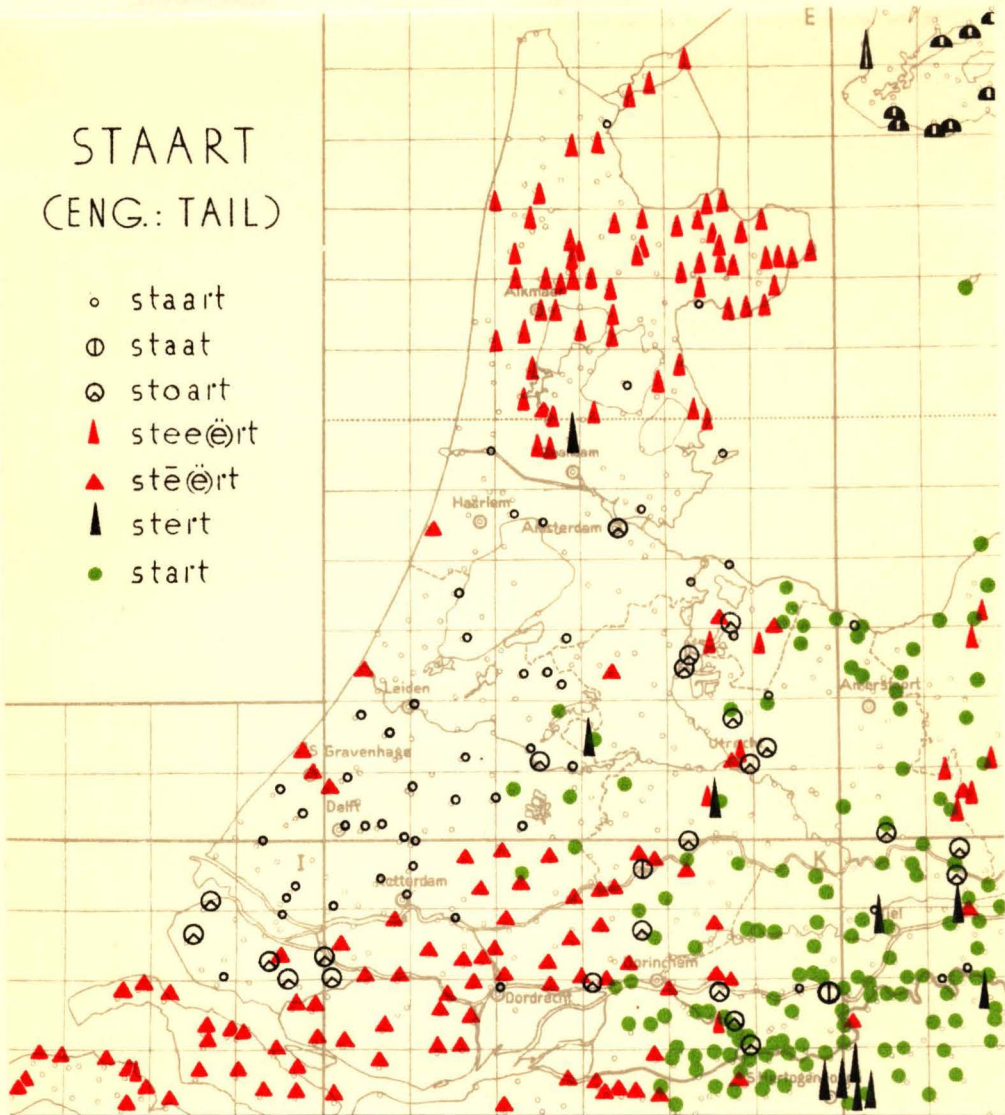
Het staat vast dat de „Amsterdamse” *pèers*-uitspraak in de vorig generatie nog bij tal van Amsterdammers „van goeden huize” voorkwam (de mededelingen van verschillende zijden zijn ondubbelzinnig). Hierdoor wordt mijn indruk bevestigd, dat de patricische Amsterdammers in sommige taalkundige zaken dezelfde functie vervullen als de boeren ten platten lande, nl. die van handhavers van oude autochthone taalgewoonten. Dan is ook de reactie van J. VAN LENNEP verklaarbaar, die wordt aangehaald door W. DE VRIES (Iets over verbreidheid 61) : „*Staat, kaarsen, paarsch*, met den vollen en nog wel verdubbelden *a*-klank, zal geen beschaafd man zeggen : zoo iets behoort in den plat Amsterdamschen tongval t’huis . . . Wie nu cierlijk spreken wil, late in die woorden de vocaal noch als *aa*, noch als *ee* klinken, maar ongeveer als *ai*, in ’t Fransche *air, faire* luidt”. Daarmee lijkt in tegenspraak de aangeknoopte opmerking dat de kinderen met *aar* „van de scholen komen”. VAN LENNEP wordt hier echter weer eens het slachtoffer van de simplistische antithese beschaafd/onbeschaafd. Zijn gedachten-gang is m.i. deze : Als wij (patricische) Amsterdammers *pèers* zeggen, dan is dat eo ipso „beschaafd” ; wanneer „anderen” *paars* zeggen dan is dat dus „onbeschaafd”. Wellicht heeft hij nog een instinctief gevoel gehad dat *paars* van huis uit een „onechte”, een „parvenu”-vorm was, die in wezen is gelijk te stellen met „Haagse” vormen als *poliesje* en *porsje* (die patricische Hagenaars vermoedelijk niet zullen gebruiken). VAN LENNEP, de patricische Amsterdammer, wist nog goed de foneem-groep *aar* van *èèr* te onderscheiden ; het onontwikkelde, niet Franskundige „volk” „kon” na verloop van tijd *èèr* in ’t geheel niet meer uitspreken (het moest bij hen *èr* (van *sèrre*) of *aar* worden).

Onder de ‘aar’-woorden neemt het woord ‘staart’ in zoverre een bijzondere plaats in, dat er sprake is van een west-oost-antithese ten aanzien van korte en lange uitspraak. Men zie de ‘staart’-kaart van MEERTENS (Taalatlas IV 13). Terwijl nl. ‘staart’ in het gehele westen van ’t begin der overlevering voorbeschikt schijnt om lang uitgesproken te worden, gedraagt het zich in het oosten als een woord met predispositie tot korte vocaal. Voor het westelijke gebied stelt de ‘staart’- kaart echter zover ik zie geen verdergaande problemen aan de orde dan die van de ‘paars’-kaart. Ik meen dus met een verwijzing naar het aan ommezijde afgedrukte fragment te kunnen volstaan.

Uit alles blijkt, dat de Afr. woorden van het type *herd, werd* enz. van Hollands-dialectgeografisch standpunt als „relicten” moeten worden geïnterpreteerd, die het Afrikaans o.a. gemeen heeft met de taal van het zuidelijke Zuid-Holland.

STAART (ENG.: TAIL)

- staart
- ⊙ staat
- ⊗ stoart
- ▲ steeërt
- ▲ stēërt
- ▲ stert
- start

9. Niet-gerekte *er* en *ar* voor consonanten

Wanneer we ons nog verder verdiepen in de kwestie van de vocaal-ontwikkeling voor *r* plus consonant, bekruipt ons het gevoel, dat we de hogere rijschool van de linguïstiek betreden¹⁵⁴. Bekend is, welke ver-gaande conclusies VAN GINNEKEN in zijn „Ras en Taal” uit het door hem bijeengebrachte desbetreffende materiaal heeft getrokken; VAN WIJK was hem trouwens, wat de plaatsing van dit probleem in Europees en algemeen-structureel verband betreft, reeds voorgegaan. Ik meng mij niet in de verschillende discussies, die daaruit zijn voortgevloeid, omdat zover ik zie een der eerste voorwaarden nog ontbreekt, het „être d'accord” ten aanzien van de waarde van het feitenmateriaal. Hoe aantrekkelijk de opstelling van een algemeen-geldige theorie ook mag zijn, als binnenschipper word ik dus nog al te zeer door aarzelingen en vragen gekweld om mij bij deze gelegenheid op de „grote vaart” te kunnen wagen.

Nadat in het vorige hoofdstuk de rekkingsgevallen er alvast uit zijn gelicht, kunnen we voor Holland-in-het-algemeen constateren, dat de autochthone dialecten zich kenmerken door veel *ar*-gevallen (zowel voor oude *ar*, *er* als *ir*) vooral voor dentale, maar toch ook wel voor labiale en vélaire consonanten. Wanneer we nu waarnemen, dat buiten Holland de *ar*-gevallen niet zo veelvuldig zijn en dat in 't bijzonder in Zeeland en Brabant *er*-gevallen zeer gewoon zijn (men ziet dat ik mij zeer summier uitdruk) dan zal men onwillekeurig geneigd zijn om aan te nemen, dat bij het onderhavige probleem de Zuid-Noord-antithese (*er* contra *ar*) overheerst. Misschien heeft die inderdaad een grote rol gespeeld, maar bewijzen kunnen we het voorlopig niet. De veronderstelling dat heel Holland eenmaal een onvermengd *ar*-gebied is geweest, zal trouwens wel niemand aandurven. Immers waar zou dan de grote *er*-rijkdom b.v. van West-Friesland vandaan komen? (Zie KARSTEN 43 vv.). Trouwens ook de situatie in Friesland met zijn vele *er*-gevallen geeft te denken.

Maar de grootste factor van verwarring, waarop niet voldoende is gewezen, zie ik in de omstandigheid, dat vermoedelijk in verschillende dialecten de *ar* en de *er* (onder bepaalde voorwaarden?) tot één foneem zijn samengevallen. Ik grijp terug op de nog geenszins verouderde opinie van VAN HELTEN, wiens betoog in VONDEL's Taal § 2 anno 1881 voor mij overtuigend is. Uit rijmen als *Monarch/bergh*, *omarmen/beschermen*, *sterck/Arck*, *star/Jupiter*, *marmers/beschermers* enz. valt immers m.i. op te maken, dat VONDEL voor het *ar/er*-verschil „doof” was.

¹⁵⁴ Terecht merkte reeds VAN WIJK op : „ongetwijfeld zijn de *r*-verbindingen een van de gewichtigste punten van de ndl. klankleer” (Ts XXXI, 37).

De verwarring zit niet in „de” *e/a* (immers van onzekerheden omtrent *el/al*, *net/nat*, *pen/pan* is geen blijk), maar in de combinatie *e+r* of *a+r*. Men kan aannemen, dat *er/ar* ongeveer als *är* heeft geklonken (met een *ä* dus, die het midden houdt tussen korte *ä* en korte *ê*)¹⁵⁵.

Uit eigen waarneming der levende dialecten is mij althans voor één plaats (Zwolle) de praktijk van het samenvallen van nabij bekend. Daar vloeien allerlei spellingmisverstanden uit voort zoals die tussen *park* en *perk*, *harten* en *herten* (vgl. in Amsterdam *Hartjesdag*); ook herinner ik me nog discussies omtrent Zwolse eigennamen als b.v. *Den Herder* (met *a* of *e*?), *Bartels/Bertels*, *Garritsen/Gerritsen*, *Marcus/Mercus*. Nu is deze kwestie in Zwolle weliswaar onverbrekkelijk verbonden met de zeer geprononceerd „gebrouwde” *r* der Zwollenaren en men is onwillekeurig geneigd te vragen, of er een soortgelijk 16de- en 17de-eeuws proces in de Hollandse steden gaande is geweest. Hierdoor zou tevens de eigenaardige, voorlopig nog onoverkomelijke, moeilijkheid verklaard kunnen worden, waarop we stuiten, zodra we een poging willen doen om het verschijnsel geografisch te localiseren. Herinnert ons dat niet aan een ander (maar misschien toch na-verwant) *r*-verschijnsel, dat we tegenwoordig om ons heen waarnemen? Ik bedoel de *r*-umlaut in *peurt* ‘poort’, *Neurden* ‘Noorden’, *histeurisch* ‘historisch’ die ten onrechte als uitsluitend „Hèègs” te boek staat. Ten onrechte, want ik ken verschillende personen en zelfs hele milieus in Haarlem, Leiden en zelfs Rotterdam, die zo spreken, ofschoon van een langdurig verblijf in Den Haag niet altijd sprake is geweest. Het is een der (vele) stedelijke eigenaardigheden, die men als intercommunale mag bestempelen, met de nadrukkelijke toevoeging dat ze alleen tot bepaalde (in dit geval weinig omvangrijke) milieus beperkt zijn. Daarnaast¹⁵⁶ bestaat echter de (oudere) *poort*-uitspraak.

Heeft VONDEL een „gebrouwde” *r* gesproken? Ook wanneer men dit voor onmogelijk houdt, kan de kwaliteit van zijn *r* toch tenminste zodanig zijn geweest, dat in zijn uitspraak de *er* en de *ar* samenvielen. Dat is niets ongehoords want er zijn o.a. aanwijzingen dat dit in het Sticht nogal eens voorkomt¹⁵⁷. Ik neem dit aan op grond van het AG-materiaal voor Eemnes, Wijk bij Duurstede en Woudenberg en citeer uit dit laatste materiaal de vormen „arrem, hard, hart, starrek,

¹⁵⁵ Dit is blijkbaar ook de mening van ZIJDERVELD in Ts LXI (1942) 251 : „Uit dit verschijnsel blijkt m.i. Vondels voorkeur voor een brede klank tussen *ä* en *ê* in, waarvoor hem het teken ontbrak”.

¹⁵⁶ Te Leiden zelfs een derde (jonge), die van *poort*, met een eigenaardige vocalische *r*.

¹⁵⁷ Ook b.v. in het dialect van Enkhuizen, dat „elke *ar* en *ir* in iedere positie tot [ar] maakt” (HEEROMA HD 79).

art, varref, warrek, warreke" (waarbij corr. opmerkt, dat de *a* zweemt naar *aa* ¹⁵⁸). Pro memorie zij hier vermeld, dat VONDEL van zijn achtste tot zijn tiende jaar te Utrecht ¹⁵⁹ school gegaan heeft, op een voor taalindrukken zeer suggestiebele leeftijd dus, vooral als men daarbij bedenkt, dat dit het eerste volop Nederlandse milieu was, waarin de jonge JOOST verkeerde.

Maar hoe men de zaak verder ook verklaren wil, de *ar/er*-doofheid bij onze grootste dichter staat m.i. wel vast. Dat het verschijnsel ook bij anderen voorkwam (voor BREERO ¹⁶⁰ zie NAUTA § 4) schijnt wel aan te nemen. Maar met „doven" als gidsen wordt het dan een bijkans hopeloze zaak om de akoustische zijde van de kwestie te benaderen.

Een sprankje hoop voor degene, die verwacht orde in de chaos te kunnen brengen, blijft er nog wel. Dat is nl. de omstandigheid dat de *ar/er*-doofheid misschien veeleer een beschaafd milieu-verschijnsel is geweest (zie het *peurt*-verschijnsel) dan een werkelijk-autochthoon dialectverschijnsel, zodat naast de „doven" ook de daarnaast wonende „horenden" altijd nog „recht van spreken" hadden.

Men zou het in zekere zin met het *ó/ò*-verschijnsel kunnen vergelijken, waarvoor sommige grotestads-Hollanders potdoof zijn ¹⁶¹, terwijl andere de *ó*-groep en de *ò*-groep (hoewel niet altijd meer met wetmatige onfeilbaarheid) wel degelijk van elkaar weten te scheiden. Maar er is een belangrijk verschil: de *ó* en de *ò* hadden samen maar één letterteken en — al heeft het uitspraakverschil zich desondanks eeuwen lang gehandhaafd — dit zal waarschijnlijk wel maken, dat de differentiatie ten ondergang gedoemd is. Voor de *är* had men echter twee schrijfwijzen: voor de „doven" van later eenzelfde luxe als de *o/oo*, de *e/ee* enz. Men zou geen 16de-, 17de- en 18de-eeuwers geweest

¹⁵⁸ Dit zal misschien meer betrekking hebben op de kwaliteit van de *aa* dan op de lengte.

¹⁵⁹ Dat de stad Utrecht dit samenvallen thans niet meer schijnt te kennen, zegt niet zo heel veel, wanneer men ziet dat noch het „Amsterdams" noch het „Haags", noch het „Rotterdams" van tegenwoordig „past" op het dialect dat er blijkens de schriftelijke overlevering vroeger gesproken werd.

¹⁶⁰ Het is jammer, dat NAUTA de rijmen niet geeft, zodat men niet kan beoordelen of het een kwestie van oor of van spelling is.

¹⁶¹ Ook dichters! Ik zeg dat erbij, omdat sommigen mij misschien zouden kunnen verwijten, dat ik niemand minder dan VONDEL een doofheid-voor-een-bepaald-verschijnsel voor de voeten werp. VONDEL heeft van zijn 17de-eeuws standpunt evengoed het recht om *Monarch* op *bergh* te laten rijmen als een modern dichter *bosch* op *los* of *bok* op *stok* (in mijn uitspraak *bós/lòs*, *bók/stòk*). Voor de verschillen *ou/au*, *ei/ij*, *o/oo* en *e/ee* zijn we allemaal doof geworden zonder dat we elkaar verwijten hebben te doen.

zijn, als men daarvan niet gretig gebruik gemaakt had voor differentiatie of zich althans schrap zou hebben gezet tegen unificatie ('t zij naar de *er*- of naar de *ar*-kant). Hier was werk aan de winkel voor de taalbouwers en zij hebben zich, ieder op hun eigen manier, afgaande op hun oor zowel als op oude schrijftraditie, moeite gegeven een rationele differentiatie ingang te doen vinden. Hier is een terrein waarop HELLINGA zich bij zijn „Opbouw” in zijn element kan voelen en meer dan elders (zie boven blz. 75 vv.) ben ik geneigd in dit geval te onderschrijven : „De stabilisering is uitsluitend het resultaat van leren, lezen en schrijven”. Dit resultaat is in menig opzicht anders uitgevallen dan een daartoe bevoegde commissie van taalhistorici zou hebben gedecreteerd. *Hart* kreeg voorgoed een onhistorische *a*, en *smart*, misschien ter wille van het rijm, ook. De *harder* moest echter, historisch terecht, zijn *a* prijs geven, misschien wel om zijn „homonymie” met *harder* (comp. van *hard*). *Perk* kon voorgoed gedifferentieerd worden van *park*, evenzo het *hert* (cervus) van *hart* (cor). (In) *arren* (moede), *barsten*, *dwarrelen*, *dwars*, *hartsvanger*, *karn*, *smart*, (in de) *war*, *mars* schijnen gelijksoortige historische ontsporingen als *erg*, *kerker*, *kermen*, *merg*, *merk*, *ontfermen*, *scherp*, *sperwer*, *verf*, *zerk* en *zwerm*. Maar voor de rest zijn de *ar*- en de *er*-woorden van de leestaal nog merkwaardig goed op hun historische pootjes terecht gekomen — dank zij de schrijftraditie in handen van toch altijd voor een groot deel niet-dove Nederlanders.

Ik kan dus niet accoord gaan met HELLINGA in NTg XXXIII (1939), 56 wanneer hij zegt : „De derde groep omvat de „zwevende” realisaties van één phoneem, die pas vèr in de XVIIIe, ja wellicht eerst in de XIXe eeuw gefixeerd zijn en vooral de XVIIe-eeuwse Grammatici in verlegenheid hebben gebracht. Het zijn in ieder geval ER/AR en O/U”. Was het *s a m e n v a l l e n* of „zweven” van *ar/er* in mondeling gebruik zo verspreid geweest, als H. blijkbaar aanneemt, dan zou men zich moeten verbazen over de, over 't geheel toch nog betrekkelijk „wetmatige”, terugkeer tot oude toestanden. Berust het (schriftelijk) verwisselen van *ar* en *er* in wezen op een ephemere spreekmode van enkelen (zoals b.v. VONDEL) ? M.i. moet eerst bewezen, dat het autochthoon „Hollands” („Amsterdams” ?) of „AB” is geweest. Met dat al zit er in het verdwijnen en het herstel der *ar/er*-wisseling iets irrationeels, dat doet denken aan een *b e w u s t* terugzetten van de klok. Men kan het kwalijk beschouwen als „progress in language” (zie blz. 352).

Ook al mocht mijn hier gegeven visie op het gebeurde met de *ar-er*-woorden slechts ten dele bijval vinden, dan hoop ik toch te hebben doen uitkomen, dat we bij de onderhavige ontwikkeling met een samenstel van krachten te maken hebben, dat door zijn grote

ingewikkeldheid voorlopig nog moeilijk ontleed kan worden : dialect-geografisch, historischgrammaticaal noch fonologisch. Niet ten onrechte heeft HELLINGA in zijn Opbouw als (vierde) stelling geponeerd : „Voor de *-er/-ar-(-or-)*-wisseling, die wij de eeuwen door in Noord- en Zuidnederlandse taalbronnen vinden, is geen dialectgeografische verklaring mogelijk” (al sluit dat niet uit, dat de dialectgeografie hier toch belangrijke diensten zal kunnen bewijzen !). Deze wisseling hangt nl. o.a. samen met de problemen van het zogenaamde „AB” en in De Gids 102 (1938), 161 heb ik er reeds op gewezen, dat de cartografie daarop geen vat heeft, omdat ze in een heel ander vlak liggen dan het zuiver geografische¹⁶². Dat we dit uiterst gecompliceerde historische gebeuren onder één theorie (b.v. de erfelijkheidstheorie) zouden kunnen vangen, komt mij voorshands ongelooflijk voor.

Mocht ik mij soms wat te simplistisch hebben uitgedrukt, dan bedenke men, dat het waarlijk niet gemakkelijk valt om in weinig bladzijden op alle aspecten van deze zaak het licht te laten vallen. Moge het juist voldoende zijn, om althans een bevredigende achtergrond te hebben voor een summiere verklaring van de taalkundige ontwikkeling die we in Afrika waarnemen.

Evenals bij de verhouding *er* (spr. *èèr*)/*aar* plus dentaal zijn ook bij de groepering der (niet verlengde¹⁶³) *er-* en *ar-*gevallen¹⁶⁴ in het Afrikaans vrij duidelijk woorden van tweeërlei origine te constateren : „niet-literaire” en „deftige” om het nu maar kortweg uit te drukken.

Wat de eerste groep betreft, het is in hoge mate waarschijnlijk dat de woorden¹⁶⁵ *gars, pars, bars*¹⁶⁶ *vars, harsings*¹⁶⁷ van niet-litéraire, niet-schoolse afkomst zijn en tot het oudste Afrikaanse taal-materiaal

¹⁶² Het is een illusie van HELLINGA om te menen, dat het maken „van kaarten . . van het Algemeen Beschaafd Nederlands” mogelijk zou zijn (Opbouw 7).

¹⁶³ T. H. LE ROUX zegt blz. 53 : „Het Afrikaans heeft *gars, pars, harsings, kasarm* „keet” met gedeeltelijk gerekte *a*”. Dit is niet helemaal duidelijk. Bedoelt hij dat de *a* van *ar* hier half-lang is of dat hij over een gedeelte van het gebied zo gesproken wordt ? Eerder ben ik geneigd aan een vergissing in de drukproef te denken. Misschien heeft LE ROUX oorspronkelijk, sprekende van de hele groep met *ar(er)* plus dentaal gezegd, dat deze groep „gedeeltelijk gerekte *a* had” (wat natuurlijk volkomen juist is).

¹⁶⁴ Waartoe dus gerekend worden alle niet-gerekte *er(ar)*-woorden, onverschillig welke consonant volgt, zodat daaronder automatisch ook alle niet in de vorige groep besproken woorden met dentaal vallen.

¹⁶⁵ Opgesomd door T. H. LE ROUX, zie noot 163. Het woord *kasarm* kan beter uit deze groep losgemaakt worden, omdat men hier blijkbaar met een specifiek-Afrikaanse ontwikkeling te doen heeft. Ik trof het woord nog niet aan in de Nederlands-dialectologische literatuur.

¹⁶⁶ *Barsten* is algemeen-Hollands, *bersten* behoort m.i. uitsluitend tot de schrijftaal.

¹⁶⁷ OPPREL 30 : *harsəs*.

horen ; men kan er nog *hartbees* (naast Afr. en Holl. *hert*) bij rekenen. Wanneer men hieraan dan nog toevoegt de woorden *derm*¹⁶⁸, *gerf*¹⁶⁹, *kurper*¹⁷⁰ 'karper', *murg*¹⁷⁰ 'merg' en *spurrie* of *sporrie*¹⁷¹ (Lat. *spergula*), dan heeft men hier bij elkaar een groep woorden, die niet alleen karakteristiek van de Nederlandse leestaal afwijken in hun vocalisme, maar die ook — als groep — stilistisch opvallend verwant zijn met de boven (blz. 103) besproken groep *erde*, *perd*, *vers* enz. : namen van dieren, planten, lichaamsdelen en over 't algemeen begrippen van typisch dagelijks gebruik. Maar hiermee is dan ook voorlopig het niet-litéraire (of althans het als niet-litéraire kenbare) taalmateriaal uit de *ar-er*-groep gelicht. De overgrote meerderheid van deze groep gaat nl. in het Afrikaans geheel gelijk op met de Nederlandse leestaal. Dit is te opmerkelijker, daar, zoals we zagen, de groepering in de leestaal lang niet altijd langs klankwettige banen is verlopen. Op grond daarvan ben ik geneigd om voor de meerderheid der Afrikaanse *ar/er*-woorden ontleening uit de leestaal en niet uit een of ander dialect aan te nemen. Men kan dit voorlopig slechts enigszins aannemelijk maken voor gevallen, waarvan ons Hollands-dialectische equivalenten bekend zijn¹⁷². In het volgende lijstje plaats ik de mij bekende dialectische equivalenten achter de Afrikaanse lemmata (ter wille van het overzicht met cursieve kapitalen gedrukt) :

BERG (B *barg*) ; *DERDE* (O *dorde*, B *darde*) ; *DETTIG* (O *dartig*, B. *darteg*) ; *ERF* of *ERWE* (vW *urrove*) ; *ERTJIE* (het N.- en Z.-holl. *urt(ort)*-gebied is afgebakend bij HEEROMA, kaart 25, K 18 Bergambacht *art*, K 97 Giessendam *art*, K 50 H.I. Ambacht *art*, K 49 Ridderkerk *art*, E 200 Zoetermeer *urt*) ; *HERTOG* (HWb *hartig*,

¹⁶⁸ OPPREL 3 : *derram*.

¹⁶⁹ VAN WEEL 99 : *gerava*.

¹⁷⁰ Hiermee te vergelijken de uitbreiding van het *urt*- en *urvf*-gebied tegenover *er(w)t* en *verf* op HEEROMA's 'erwt'-*verf*-kaartje. Hieruit blijkt dat de ronding van *e* voor *r* plus labiaal zowel een Noord- als een Zuidholl. verschijnsel is. H. heeft er blijkbaar niet aan gedacht (zie blz. 79) dat de ontwikkeling evenzeer voor *ar* als *er* geldt en niet alleen voor labiale maar ook voor vélair consonanten voorkomt (men mag hier een zeker parallelisme aannemen met de palatalisering van *or* die voor labiale en vélair consonanten plaats kan hebben, zie HEEROMA HD 85). Vgl. OPPREL 3 : *kurreper* 'karper', *murreg* 'merg', *urref* 'verf', *wurref* 'werf', *mullever* 'knikker van albast'.

De 17de-eeuwse Delvenaar VAN LEEUWENHOEK bezigde de vorm *murghachtige* (zie JUDI MENDELS NTg XLI 127).

¹⁷¹ VAN RIEBEECK spelt *sparry* naast *sporrysaet*, zie WNT s.v. *spurrie*. *Spurrie* is een zeldzaam geval van triomfering van dialectisch-Hollandse *ur* ook in geschrifte (voor *kurk* zie beneden noot 178).

¹⁷² Voor de bronafkortingen O(PPREL), TE W(INKEL), vW(EEL), HWb zie de bronnenlijst; B = BOEKENOOGEN. Ik voeg er nog bij enige losse voorbeelden uit materiaal van het AG, ontleend aan lijsten die kennelijk met bijzondere toewijding en zorg zijn ingevuld.

TE W *hartegin*); *KERMIS* (O *kurremes*, HWb *keurmis*); *KERSMIS* (O *Korsemes*, HWb *korsmis*, TE W *korsmis*, B *karsdag*); *KERWE* (HWb *keurven*); *LANGWERPIG* (O *langwurrepeg*); *MERG* (naast Afr. *murg*, O *murreg*, vW *murreg*, B *murg*); *PERS* (O *pors* en *porse*, HWb *pors*, TE W *pors*, B *pars*, *parse*); *SKERP* (B *skarp*); *STER* (O *star*, B *star*); *STERF* of *STERWE* (vW *sturreeve*); *STERK* (voor de grillige verbreiding der (verm. oude) *stark*-vormen vgl. kaart 23 bij HEEROMA, K 18 Bergambacht *stark*, K 97 Giessendam *staarek*¹⁷³, K 50 H.I.-Ambacht *stark*, K 13 Moordrecht *stark*, K 49 Ridderkerk *stark*, E 200 Zoetermeer *stark*); *VERF* (het *vurf* (*vorf*)-gebied in N.- en Z.-Holl. afgebakend op kaart 25 bij HEEROMA, O *vurref*, HWb *veurf*, *veurven*, K 18 Bergambacht *vurf*, K 97 Giessendam *vaaref*¹⁷³, K 50 H.I.-Ambacht *varf*, K 49 Ridderkerk *varw*, E 200 Zoetermeer *vurf*); *WERP* (O *wurrepe*); *WERWEL* (O *wurrevel*); *ZERK* (B *zark*); *ZWERM* (B *zwermt* en *zwormt*). Vgl. verder *ARBEID* (O *errebaid*, vW *errebeed*, K 86 Z.-Beierland *errebaier*); *ARGLISTIG* (HWb *ergelistig*); *ARM* (O *errem*, vW (*n*)*errem*, vgl. Afr. *derm*, K 86 Z.-Beierland „een *erme* man”, „pijn in mijn *erm*”, K 20 Schoonhoven *erm*, *empie*, K 90 Zwijndrecht *errum*); *DWARS* (vW *dwors*); *HARP* (O *herrep*); *KARPER* (O *kurreper*, vgl. trouwens Afr. *kurper*); *TARWE* (O *terrew*, *terro*, vgl. de Afrik. eigennaam *Van der Merwe* <*meriwido* ‘meerhout’); *VARK* (O *verreke*); *WARM* (O *werrem*).

Uit bovenstaand lijstje blijkt, dat woorden met landelijk (niet-leestaal-)vocalisme als *derm*, *gerf*, *kurper*, *murg* en *spurrie* tot deze groep van 5 beperkt blijven en dat de landelijke (niet-leestaal-)*ar* alleen in *gars*, *pars*, *vars*, *harsings* en *hartbees* (daarentegen niet in Afrik. *hert*¹⁷⁴) voorkomt. Voor de rest is alles Hollandse leestaal wat de Afrikaanse klok slaat. Men bedenke, dat woorden als *BEPERK*, *ERNS*, *KERN*, *ONTFERM*, *PERSKE* in Holland mogelijk in het geheel geen dialectische aequivalenten hebben. Ook met „dialect”-vertalingen voor *BESKERM*, *ERG*, *HERDER*, *HERFS*, *KERK*, *MERK*, *NERF*, *SWERF* of *SWERWE* zal men, in Holland ten minste, wel enige moeite hebben.

Het trekt de aandacht dat de typisch-dialectische *or*-vormen van het type *dorde*, *Korsemis*, *porsen*, *vors*¹⁷⁵ in het Afrikaans ontbreken, met

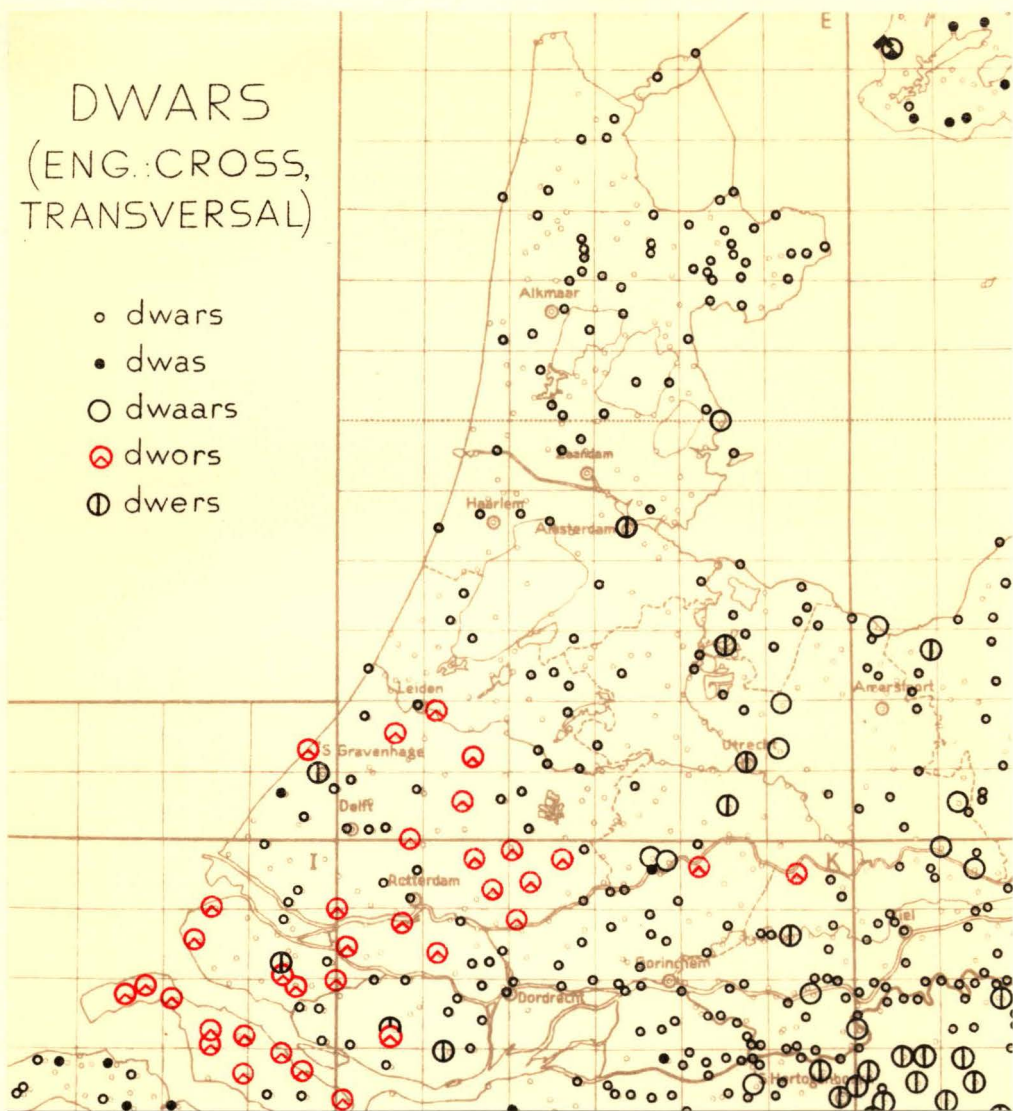
¹⁷³ Omtrent lengte en kwaliteit van de *aa* vgl. boven blz. 113, noot 158.

¹⁷⁴ De vorm van de Statenbijbel was *hert* (HEINSIUS 18).

¹⁷⁵ Uitvoerig behandeld door B. VAN DEN BERG, *Oude tegenstellingen* 72 vv. Het ontbreken dezer vormen in het Afrikaans zou als zijdelingse bevestiging kunnen worden beschouwd van VAN DEN BERG's vermoeden „dat deze provincies oorspronkelijk niet tot het *or*-gebied behoorden” (t.a.p. 92).

DWARS (ENG.: CROSS, TRANSVERSAL)

- dwars
- dwas
- dwaars
- ⊗ dwors
- ⊖ dwers

uitzondering alleen van *dors* en *torring* (tornen), die echter ook in het „Hoog“-Hollands *dorsen* en *tornen* luiden.

Een korte bespreking van enkele woordkaartjes moge thans volgen :

A. *Dwars*

Dat men in het Afrikaans *dwars* zegt, ligt voor de hand. Het is immers leestaal en (Hollands) dialect. Toch zou een eventueel daarnaast voorkomend *dwors* in Afrika niet hebben bevreemd. Men zie het 'dwars'-kaartje (fragment uit de kaart van mej. DAAN, Taalatlas IV 15).

B. *Gars* 'gerst'

Dit kaartje geeft niet veel aanleiding tot opmerkingen. Dat men in Afrika *gars* zegt is min of meer vanzelfsprekend. Immers met uitzondering van het uiterste westen (waar men ook *gorst* hoort, is *gars* (*t*) de Holland-Utrechtse, men kan wel zeggen de Noordnederlandse ¹⁷⁶ vorm. Men wete dat de gerst door VAN RIEBEECK is ingevoerd (BÖESEKEN, Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap 34).

Terloops zij opgemerkt dat in Zeeland de vorm *geeste* overweegt (daarentegen Aardenburg en Axel *gêste*, N.-Beveland *gaste* naast *geeste*, Oostburg *gerste*, Walcheren *gerste* naast *geeste*). Een aanwijzing dat de Afrikaanse *gars*-vorm in elk geval niet van Zeeuwse afkomst is.

Niet de Afrikaanse *a* is een probleem, maar de *e* van de Hollandse *lees* vorm, die wel aan Zuidnederlandse schrijftaalinvloed moet worden toegeschreven. Ik vermoed dat hetzelfde probleem zich voordoeft bij ons leestaal-woord *hersens*. Als niet alle tekenen bedriegen is dit de opgedrongen Zuidnederlandse vorm (vgl. vele citaten in WNT en HEEROMA HD 98—101).

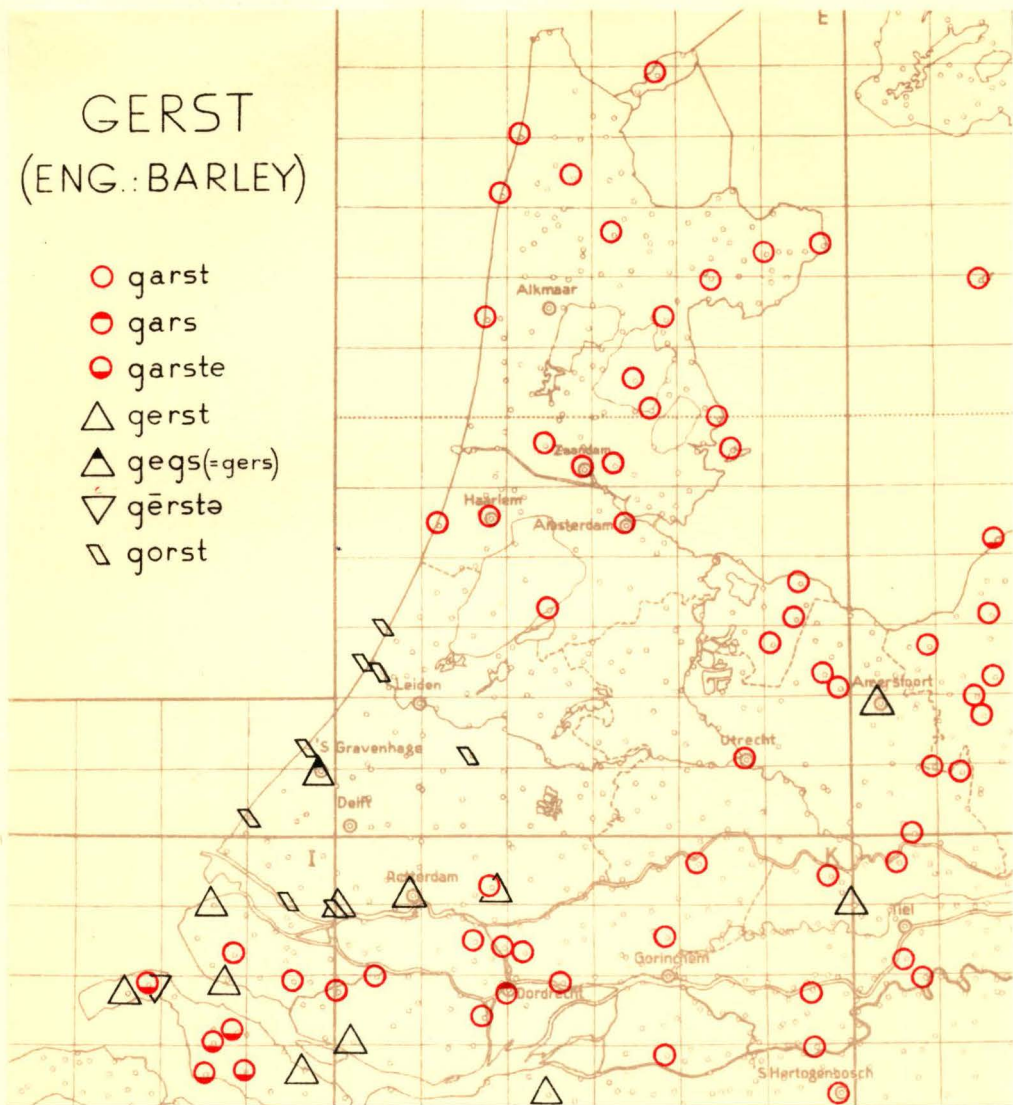
C. *Sterk*

Blijkens het *sterk/stark*-kaartje van HEEROMA HD had men in het Afrikaans zeer wel de vorm *stark* kunnen verwachten. Men vgl. Afr. *mark* 'markt' en *vark* 'varken'. De Hollandse leestaalvorm zal hier de doorslag hebben gegeven. De Statenbijbel heeft ook *sterck* (HEINSIUS 17).

¹⁷⁶ D.w.z. Noord-Nederland boven de rivieren. Blijkens de talrijke gegevens, die mij uit eigen mondelinge enquête ter beschikking staan, vindt men hier vrijwel nergens de vorm met *e*. In sommige streken (Groningen b.v.) heeft de *a* een secundaire verlenging ondergaan.

GERST (ENG.: BARLEY)

- garst
- gars
- ◐ garste
- △ gerst
- ◕ gęs(=gers)
- ▽ gērste
- ◑ gorst

D. Ertjie 'erwt', *verf*

Zie het kaartje van HEEROMA HD. Met uitzondering van *kurper* (trouwens naast *karper*), *murg* (trouwens naast *merg*) en *spurrie* blijkt het Afrikaans afkerig van dialectische *ur* < *ar* (*er*). Het is van belang te weten, dat het woord *karper* in de Statenbijbel niet voorkomt, terwijl *merg* beperkt is tot Job 21 : 24, Jes. 25 : 6, Hebr. 4 : 12, Ps. 66 : 15 in een stilistische omgeving die wel zeer afwijkt van die, waarin gewoonlijk het dierlijke *murg* zal worden gebruikt. De Afr. woorden *kurper* en *murg* hebben kennelijk altijd geleefd in een sfeer, die zich aan de leestaal-invloed onttrok.

Daar ook *erwt* niet in de Statenbijbel voorkomt, had men zeer goed Afrik. *urtjie*¹⁷⁷ kunnen verwachten (mogelijk komt deze vorm nog wel eens aan het licht).

Verf komt overeen met de vorm van de Statenbijbel (HEINSIUS 17); het lijkt eerder van hoog-Hollandse dan van dialectische afkomst.

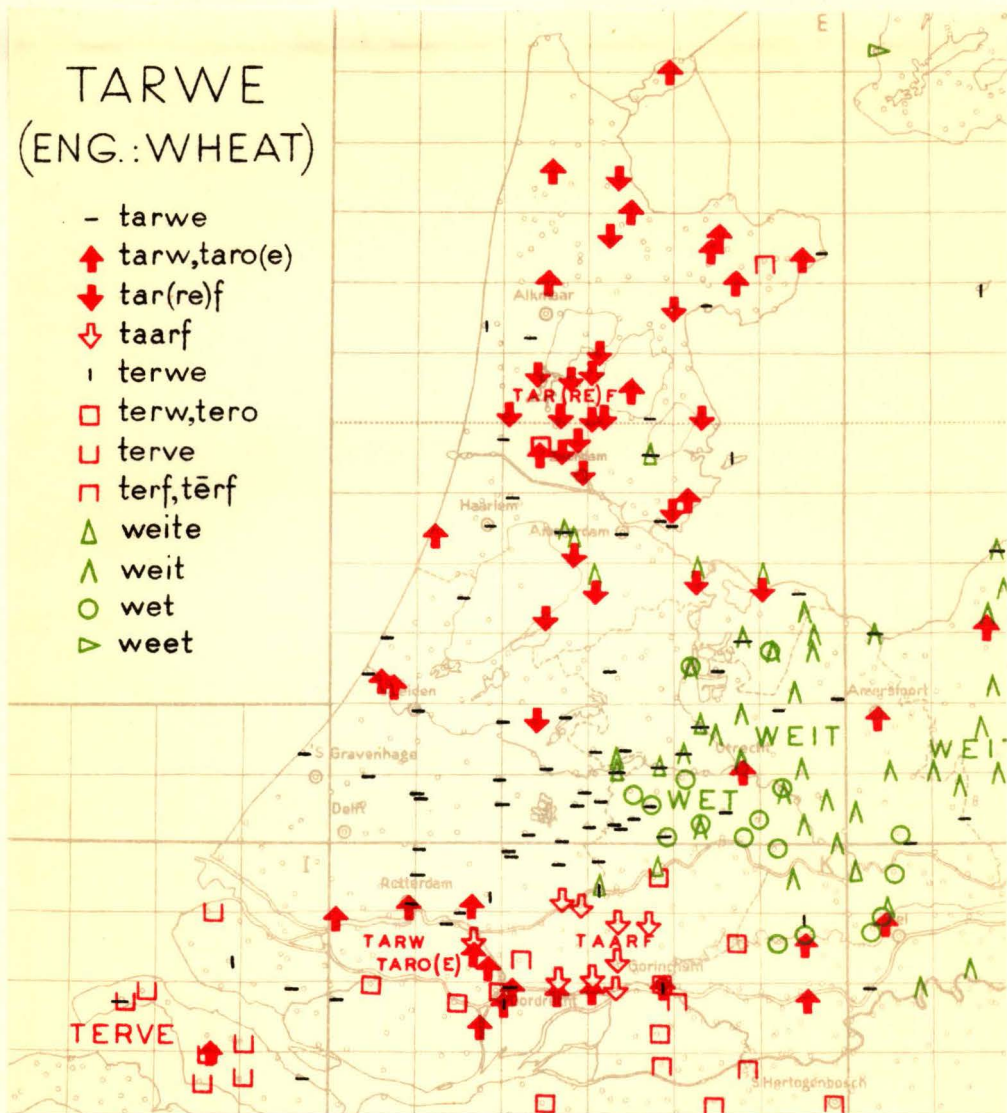
E. *Tarwe* (fragment uit de kaart van VAN DEN BERG-WEEVERS. Taalatlas II 4)

Op grond van het Afrik. *derm* (en misschien ook de Afrik. eigennaam *Van der Merwe*) zou een Afrikaanse vorm **terwe* of **terf* niet bepaald onmogelijk zijn (men vgl. hoe de *e*-vormen in de bakermat tot aan de Lek zijn opgedrongen). We hebben hier te doen met een fonologisch enigszins apart staand woord, waarbij de Afrikaner zich niet alleen naar het Hollandse dialectische (?) *tarwe* zal hebben gericht, maar zeker in niet mindere mate naar het Bijbelse *tarwe*. Immers „de Reviseurs hadden besloten *tarwe* te schrijven” (HEINSIUS 17, noot 1). Blijkbaar door toevallige onachtzaamheid zijn de *terwe*-gevallen in de tweede druk iets groter dan in de eerste. Door een steekproef in de uitgaaf van 1663 heb ik mij echter overtuigd, dat (boven de reeds door HEINSIUS opgetekende 10 *tarwe*-gevallen) het woord *terwe* nog 23 maal is vervangen door *tarwe*. In 1663 was *terwe* dus reeds uitzondering. Een interessant stukje „taalbouw” in miniatuur. Of *tarwe* in het Afrik. „leeft”, valt te betwijfelen, men zeg *koring*.

¹⁷⁷ Afgaande op WNT zou men moeten aannemen, dat de, waarlijk toch echt-Hollandse vorm *urt(ort)* nergens in geschrifte is overgeleverd. Een 18de-eeuws Stadsfries *O.ten* 'erwten' vond ik bij JELTEMA (FOKKEMA, De Liwwadder an 't wood 23).

TARWE (ENG.: WHEAT)

- tarwe
- ▲ tarw, taro(e)
- ▼ tar(re)f
- ◄ taarf
- ∣ terwe
- ◻ terw, tero
- ┌ terve
- ┐ terf, tērf
- ▲ weite
- ▲ weit
- wet
- ▶ weet

10. Woorden met leestaal-*or* voor labiale of vélaire consonanten

Veiligheidshalve onderscheide men in het Nederlands twee groepen :
a. die met oud *or* (Hoogd. eveneens *or*) : *dorp*, *morgen* en de Latijnse ontleningen *korf*, *orgel*, *vorm*¹⁷⁸,
b. die met oud *ur* (Hoogd. *ur* of *ür*) : *borg*, *slorpen*, *snorken*, *storm*, *vork*, *worgen*, *worm*.

Is het aan toeval of aan een klankwettige ontwikkeling toe te schrijven, dat alleen de tweede groep *u*-vormen in het Afrikaans heeft opgeleverd (nl. *slurp*, *vurk*, *wurg*, *wurm*¹⁷⁹) ? In Zuid-Holland is in beide groepen de *u* vrij algemeen verspreid en OPPREL b.v. ziet generlei verschil tussen het gedrag der *or*- en *ur*-woorden.

Ik geef hier weer een (helaas klein) lijstje¹⁸⁰ van dialectische aequivalenten : *DORP* (O *durrep*), *MORGEN* (O *murrege*, *merrege* voor de vlaktemaat), *ORGEL* (vW *urregel*, HWb *eurgelist*), *VORM* (vW *vurrem*), *BORG* (vW *burreg*), *STORM* (vW *sturrem*).

Als het Afrikaans geheel uit een plattelandsdialect was ontstaan zou men dunkt me in al deze woorden ook wel een *u* kunnen verwachten. De groep *slurp*, *vurk*, *wurg*, *wurm* omvat echter weer de zo typische huistaal-woorden van het soort *erd*, *perd*, *gars*, *harsings*, *derm*, *muig* enz. die wij boven blz. 100, 115 vv. groepsgewijze leerden kennen.

Daarentegen kan bij de Afrik. woorden met niet-dialectisch *or*-vocalisme een eventueel *ur* der oorspronkelijke immigranten in Afrika geleidelijk zijn verdwenen, wanneer we slechts bedenken : 1. dat in de eerste tijden der nederzetting het begrip *dorp* in vaderlandse zin geheel ontbrak, 2. dat *morgen* in de eerste plaats als groet, ook in ambtelijke omgang, werd gebezigd en in de tweede plaats behoorde tot de groep der namen van dagen, maanden en jaargetijden, waarvan wij reeds eerder (blz. 97 en 103) het onvermengd „Hoog”-Hollands cachet constateerden, 3. dat *korf* (evenals in het Hollands trouwens) min of

¹⁷⁸ Hiertoe behoort m.i. ook het oude *kork*, dat in de leestaal plaats heeft moeten maken voor de Hollands-dialectische vorm *kurk*, welke vorm, naar vanzelf spreekt, ook in het Afrikaans is overgegaan. Zie *spurrie* boven blz. 116.

¹⁷⁹ Hierbij zij opgemerkt, dat drie daarvan, nl. *slurpen*, *wurgen* en *wurm* in de Hollandse omgangstaal veel meer gebruikt worden dan de *o*-aequivalenten. *Snorken* klinkt voor mij als geboren Hollander bepaald enigszins deftig. Ik was verbaasd in de Afrikaanse wbb. alleen de vorm *snork* te vinden.

¹⁸⁰ Voor de afkortingen zie boven noot 172.

meer een deftig woord is, waarvoor meestal, evenals in het Hollands, *mandjie* wordt gebruikt, 4. dat *orgel* vooral in kerkelijk verkeer wordt gehoord, 5. dat *vorm* in eenvoudige taal betrekkelijk weinig gebruikt wordt, 6. dat *borg* een typisch ambtelijk woord is en 7. dat de emigranten rijkelijk gelegenheid gehad hebben om op de lange zeereis het algemeen-Nederlandse *storm* in zich op te nemen, zoals dat door de — niet eng-Zuidhollands georiënteerde — zeelui werd gebruikt ¹⁸¹.

Tot mijn spijt heb ik geen dialectgeografisch materiaal ter beschikking om de kaart van een *ur*-geval te kunnen ontwerpen. Vermoedelijk zou *vork/vurk* daartoe geschikt zijn. Ik hoop dat het woord 'vork' in de eerstvolgende woordenlijst kan worden afgevraagd ¹⁸².

II. De ontwikkeling *ûw* > *ou*; doubletten van het type *waarskou-waarsku*

De stelling van HEEROMA (HD 78) dat de *ou* < *ûw* „wellicht van buitenaf is ingevoerd” en dat „het Hollands regelmatig [uw] tot [yw] ontwikkeld heeft” heeft geen bijval gevonden. M.i. mag men niet, ter verklaring van enige plaatselijke Noordhollandse vormen, de gehele gang van zaken, zoals men zich die tot dusver algemeen heeft voorgesteld op zijn kop zetten ¹⁸³. Immers wat is er voor ons taalgevoel „echter” Hollands dan vormen als *nou*, *douwe*, *waarschouwe* enz. ? Een spreker die *nu nu* zegt in plaats van *nou nou* is toch uit „een andere wereld” dan de normale Hollander-met-autochthone-kleur. Te oordelen naar het materiaal-AG vormen in heel Zuid-Holland en Utrecht dan ook alleen Aarlanderveen E 178, Zwijndrecht K 90 en Zuilen E 190 met hun *duwe* en *waarschuwe* ¹⁸⁴ een uitzondering. Of men deze weinige plaatselijke afwijkingen nu maar voetstoots als plaatselijk-autochthone klankontwikkelingen moet aanvaarden, lijkt mij twijfelachtig. Immers zelfs steden als Brielle, Dordrecht, Gorinchem, Leiden, Oudewater, Rotterdam, Schoonhoven, Woerden, Utrecht, Wijk bij Duurstede hebben geregeld *ou* en ik zie geen aanwijzing dat het in de 17de of 18de eeuw principieel anders geweest is (Het Haagse Woordenboekje brandmerkt dan ook de *nou*-vorm tegenover *nu*).

¹⁸¹ BOEKENOOGEN geeft uitsluitend *storm*. HEEROMA HD 85 constateert afwezigheid van palatalisatie voor Enkhuizen, Oostzaan, Assendelft.

¹⁸² Vgl. voorlopig het materiaal van HEEROMA HD 98—101, waaruit blijkt dat de gepalataliseerde vorm in Holland zeer verspreid is.

¹⁸³ Wanneer voor Dirksland I 23, Goeree I 20 en Middelharnis I 25 de vorm *waerschoewe* wordt opgegeven, blijkt, dat hier de oude *û* in de bijtoon nog is gehandhaafd, terwijl hij ter-plaatse-zelf (dus zonder Brabantse invloed) in het daarnaast staande *douwe* is gediftongeed. Zie ook de vormen bij VAN WEEL 96, 155.

¹⁸⁴ Voor Utrecht wordt opgegeven *duiven* en *waarschouwe*.

In Ts LXIV (1946) 121—41 is HEEROMA er m.i. niet in geslaagd, de aannemelijkheid van zijn theorie te vergroten. Wanneer hij op blz. 120 de vorm *suytken* bij JUNIUS zonder meer als **zuw-tjen* interpreteert, zou men deze veronderstelling toch wel gaarne nader gestaafd willen zien met enige andere **uy*-schrijfwijzen voor *ûw*. Het kan zijn dat ze een hoogst enkele maal voorkomen, maar van een usus kan m.i. geen sprake zijn. Daar J. ook *duyt* (maar *stuver*) spelt, kan de *uy* zeker een *ui*-achtig foneem gerepresenteerd hebben, en dit kan, naar ik vroeger¹⁸⁵ heb betoogd, direct op een *ou* teruggaan evenals het Utrechtse *duiven*¹⁸⁶ (daarnaast immers *waarschouwe*). Aan de juistheid van de spelling *zoutjen* voor 1855 (HEEROMA t.a.p. 121) valt trouwens niet te twijfelen.

Bij de opeenvolging *ou* < *uu* < *i* die HEEROMA t.a.p. 126 veronderstelt (de Katwijkse vorm *snouw* werd hierom hypercorrect genoemd) is m.i. het tussenstadium *uu* overbodig. De *ou* kan door directe vocalisering van de (ev. bilabiale) *w*, gepaard met accentverspringing in de stijgende diftong, zijn ontstaan. Zo roepen in Zuidlaren de jongens bij loting met een cent „*louw* (= leeuw) of letter”; die *ou* zal in deze formule spontaan zijn ontstaan¹⁸⁷. Een diftong als die van *sneeuw* kon leiden tot *joew*, *iew*, *uuw*, *oew* en *ouw* (de eerste vier vormen toevallig alle vertegenwoordigd op het ‘nieuw’-kaartje bij WEYNEN, Onderz. 55). Mogelijk dat de *ouw* de beste kansen had in streken waar de *w* bilabiaal werd uitgesproken.

Om welke redenen Wieringen, Volendam, Aalsmeer en Huizen (zoals trouwens in menig ander opzicht) nu anders hebben gereageerd dan vrijwel het gehele overige Noord- en Zuid-Holland, zal nader moeten worden uitgezocht op grond van de geschiedenis dier locale dialecten. Ze zullen op de een of andere manier in het algemeen-Hollandse systeem moeten passen. Doorziet men nog niet dadelijk hoe, dan is dat nog geen reden om het bestaan van het Hollandse systeem te loochenen.

Een uitvoeriger weerlegging van HEEROMA's argumentatie kan hier trouwens achterwege blijven, daar ik vermoed dat zijn reconstructie meer betrekking heeft op de middeleeuwse toestand. Meent hij dat de taalstrijd toen op andere fronten werd uitgevochten, dan is het inderdaad zijn goed recht om de wolk van 17de-eeuwse „Hollandse” *ouw*-getuigen voorlopig even terzijde te schuiven. Maar dan zal dunkt

¹⁸⁵ Deftige en gemeenzame Taal 20.

¹⁸⁶ Is hiermee te vergelijken *Kuyvenhoven* naast *Kouwenhoven* ? (zie SCHÖNFELD 68).

¹⁸⁷ Vgl. Afrik. *lou* (en *skrou* ‘schreeuwen’) bij VON WIELLIGH 151 en RADEMEYER § 110.

me toch met behulp van middeleeuws materiaal aannemelijk moeten worden gemaakt, dat de veronderstelde tendentie van de middeleeuwse ontwikkeling (immers: triomf van „Brabantse” *ou* op „Hollandse” *uw*) in de 16de en 17de eeuw is omgeslagen in zijn tegendeel: verdringing van *ou* dóór (deftig) *uw*. Ten aanzien van de 17de-eeuwse toestand kan ik hier gevoeglijk de woorden overnemen, die VAN DEN BERG (NTg XXXVII (1943) 244 aan deze kwestie wijdt: „De *ou* <wg. *û* komt bij HUYGENS’ boeren geregeld voor, maar bij hemzelf evenzeer, nl. in *rouw* (*e*) (83, 148) „*ruw*”¹⁸⁸, *stouwt* (286) „*stuw*”, *louwer* (316) „*luwer*”, *low* (416, 1982), „*luw*”, *grouwelick* (448), *verdouwen* (173) „*verteren*” (× *bouwen*), *grouwel* (1221, 1583), *schouw* (1519) „*schuw*”, *douwen* (1737) „*duwen*” (× *bouwen*). Hem klinkt de *ou* dus stellig niet onbeschaafd. Ook zijn zusters en D. VAN DORP hebben er verscheidene voorbeelden van. Bij BREDERO is de toestand anders. Uit de taal van zijn boeren kon ik slechts *nou* „*nu*”, *duwen* en *gruwt* aantekenen. Zelf heeft hij een voorkeur voor *u*: *nu*, *schuw* (*e*) (blz. 113, 154, 156), *Wuw* (blz. 139) „*Wouw*” (vogelnaam; × *u*), *gruwelyck* (blz. 169), *spuw* (blz. 169), *huw’lycksche* (blz. 181), *huwen* (blz. 181). Daartegenover: *waarschuow* (blz. 112), *behoude* (blz. 117) „*behuwd*”, *houwelyck* (blz. 152), *schouwen* (blz. 171) „*schuwen*” (× *trouwen*), *houw’lijcksche* (blz. 180)¹⁸⁹. Zoveel is wel zeker: ook de verhouding *ou*: *u* is in het begin der 17de eeuw nog niet geregeld. De lagere waarderding van *ou* is waarschijnlijk nauwelijks begonnen”.

Wat het 17de-eeuwse Hollands in Afrika betreft: VAN RIEBEECK bedient zich van de vormen *douwen*, *grouwelijck*, *in de loute*, *onder ’t louw*, *schou* ‘*schuw*’, *verstouwen*, *waerschouwen*. PIETER VAN MEERHOFF schrijft ook *waerschouwen*¹⁹⁰. De Statenbijbel staat ook geheel aan de *ouw*-kant blijkens: *uytdouwen*, *grouwel*, *houwelick*, *waerschouwen*, *schouwigheyt*, *afschouwelijck*, *spouwen*, zie HEINSIUS § 27. Verplaatsen wij ons een ogenblik in de gedachtengang van HEEROMA, dan zouden we die vormen als „deftige” (immers vanouds „Brabantse”) vormen moeten beschouwen, die later weer door de echte „volks”vormen met *uw* zouden zijn vervangen. Dit is echter in strijd met alle *ouw/uw*-verhoudingen, die we tegenwoordig om ons heen waarnemen, in strijd

¹⁸⁸ Vgl. in het recente artikel van JUDI MENDELS (NTg XLI, 127) *int rouwe* bij de 17de-eeuwse Delvenaar VAN LEEUWENHOEK.

¹⁸⁹ Daaraan mag nog worden toegevoegd *dou* (naast *du* en *doe*), zie VERDENIUS NTg XXXVI (1942), 226.

¹⁹⁰ Men bedenke dat de overige woorden niet bijzonder frequent zijn. Dat het omvangrijke dagverhaal van VAN RIEBEECK verreweg de rijkste oogst moest opleveren, is duidelijk.

met het nagenoeg homogeen karakter o.a. van het Zuidhollandse *douwen-* en *waarschouwen-*gebied, in strijd ook met de eigenaardige distributie van vormen die wij in Afrika kunnen constateren.

Afgaande op de Afrikaanse woordenboeken zou men kunnen menen dat vormen als *du* 'duwen', *gruwelijk*, *hu*, *ru*, *sku*, *spu* de enige Afrikaanse vormen waren. Maar in de Afrikaanse Fonetiek van LE ROUX-DE VILLIERS PIENAAR § 275 (het boekje dat zich, in prijzenswaardige objectiviteit, wel meer over verschoppelingen pleegt te ontfermen) wordt ook aan enkele *ou*-vormen acces verleend : „Eindelijk wissel in 'n paar gevalle *u* en *ou* met mekaar af, soos in *waarskou* en *dou* vir *waarsku* en *du*. Vergelyk *nou* en *dan* vir *nu* en *dan*”.

Dat de *ou*-vormen de „echte” Afrikaanse zijn, blijkt vooral uit *nou*, vermoedelijk het gebruikelijkste woord¹⁹¹ van de hele groep¹⁹². Het is de enige vorm die officieel in de woordenboeken is opgenomen, terwijl *nu* òf ontbreekt òf alleen vermeld wordt als voorkomend in de verbinding *so nu en dan* (naast het meer gebruikelijke *so nou en dan*). Eén verschoppeling moest uit het Dagboek van HENDRIK WITBOOI worden opgedoken : „zoo ben ik *schouw* om brieft naar u liefe Vader te schrijven”¹⁹³.

Bij T. H. LE ROUX 22 vinden we wellicht een aanduiding, in welke richting wij de verklaring van het geval moeten zoeken : „VILJOEN (p. 53, 13) geeft de vormen *waarskou* en *dou* als Afrikaans. *Waarskou* is mij in Worcester [70 mijlen oostelijk van de Kaapstad] niet bekend, terwijl ik *dou* enkel uit het Nederlands ken. De heer VILJOEN is, naar ik meen, afkomstig uit Richmond. *Waarskou* komt o.a. voor in Calvinia, Beaufort West, Rouxville en Middelburg (Transvaal), in sommige van die streken echter meer onder gekleurden”. Interpreteer ik die woorden goed, wanneer ik voor de nabijheid van de Kaapstad tot een voorkeur voor de *u*-vormen concludeer, terwijl de *ou*-vormen een goed heenkomen hebben gevonden in de verderaf liggende streken en bij de niet-blanken? De Afrikaanse dialectgeografie zal op deze vraag het beste antwoord kunnen geven. Zoveel meen ik te mogen concluderen : de Afrikaanse woorden *waarskou* en *dou* zijn evenmin „deftig” als de Hollandse. Ook bij de andere woorden komt het parallelisme tussen de Afrikaanse en de Nederlandse waardering dezer doubletten duidelijk

¹⁹¹ In reisbeschrijvingen of officiële stukken, immers historisch van aard, zal het natuurlijk niet zo gemakkelijk aan 't licht komen.

¹⁹² Het heeft toevallig alleen *ú*, maar dat het bij deze groep gerekend moet worden, is duidelijk.

¹⁹³ G. VOIGTS, Die dagboek van Hendrik Witbooi (Publications VAN RIEBEECK Society nr 9), 11.

aan 't licht. Zo heeft ook in de Hollandse omgangstaal *schouw* moeten plaats maken voor *schuw* (alleen in de betrekkelijk zeldzaam gebruikte betekenis 'obsceen' is de *ou* bewaard), ook *grouwelijk*, *houwen* en *spouwen* zijn verdwenen en *ruw* en *rouw* hebben zich (evenals Afr. *ru* en *rou*) in betekenis gedifferentieerd¹⁹⁴.

Zeer sterk is, ook in het huidige Nederlands, nog altijd de positie van *nou*. Terecht constateert v. HAERINGEN Suppl. dan ook dat *nu* een „literaire” vorm is: „in een groot deel van Noord-Nederland, o.a. Holland, behoort *nu* niet tot de volkstaal”. Daarbij sluit geheel aan wat SCHÖNFELD § 60 in breder verband constateert: „De *ü*-vormen horen in die dialecten thuis, welke niet diftongeerden (in de eerste plaats Westvlaams); zij zijn daaruit in de literaire taal opgenomen en zo verder verspreid”.

Wanneer we hiërmede a fortiori het Afrikaanse *nu* en consorten als „literair” ontmaskeren, dan doet daarmee een beschouwingsprincipe zijn intree, dat tot dusver bij de verklaring van „Afrikaanse” taalverschijnselen niet veel is gehanteerd¹⁹⁵. „Literair” en „Afrikaans” moet, in 't bijzonder voor een achttiende-eeuwer een contradictio in adjecto geweest zijn: het Afrikaans was immers een taaltje dat zich, ver van alle beschaving, „in volle vrijheid” ontwikkelde. Het is dezelfde vergissing als die men vroeger beging ten aanzien van de Europese dialecten. Hun afhankelijkheid van de algemene omgangstaal is thans in principe bewezen: al wat in de cultuurtaal komt kan in de dialecten doorzigen. Sommige verschijnselen worden grif aanvaard, andere worden als onverteerbaar verworpen. Maar dat doet aan het principe der afhankelijkheid niets af.

Men zal hier op het hemelsbrede verschil wijzen tussen Afrikaanse en Europese toestanden en in 't bijzonder op het grote isolement der kleine Afrikaanse gemeenschappen. Maar dit isolement heeft het over-en-weer-trouwen — één van de belangrijkste factoren bij de taalontwikkeling — niet belemmerd. Kerk- en schoolgang mogen in Afrika bezwaarlijk geweest zijn, ze zijn toch, zo goed en zo kwaad als het ging, gehandhaafd. Verbinding met de algemene Hollandse voertaal is er altijd geweest, zij het soms, in de verste uithoeken, losjes. Stevig was echter overal het contact met de Statenbijbel. Wie dit

¹⁹⁴ *Stuwen* en *stouwen* (vgl. Afr. *stu* en *stou*) hebben volgens FRANCK-V. WIJK vanouds verschillend vocalisme.

¹⁹⁵ Te meer reden om hier de van juist inzicht getuigende stelling II uit J. DU P. SCHOLTZ, *Die Afrikaner en sy Taal*, aan te halen: „De geschiedenis van het Afrikaans is niet volledig te begrijpen zonder 'n voortdurende inwerking van het beschaafde Nederlands op de taal van de Kaapse kolonisten aan te nemen”.

grote land met zijn enorme afstanden heeft bereisd, zal zich over de onderlinge verbondenheid der bevolking verbazen, het uniforme karakter van de Afrikaanse taal is het beste bewijs voor doorlopend contact. Dit contact moge vroeger schaarser geweest zijn, maar daarvoor was het dan ook veel intensiever dan bij moderne bezoeken per auto. De gebruikelijke aanspraak „oom” en „neef”, ook onder niet-familieleden, is karakteristiek voor de aard van de oude verbondenheid (zie blz. 356 noot 434).

In elk geval is het Afrikaans gedurende drie eeuwen zeer eng met het Hollands gelieerd gebleven en het moet dus voortdurend aan invloed van het Hollands (of het Nederlands als men wil) hebben bloot gestaan. De hele Afrikaanse literatuur (in de breedste zin van het woord) van vóór 1850 is daar om dit te bewijzen. Dat die voortdurende Nederlandse invloed op de Afrikaanse pantsering geheel zou zijn afgeleden, is te minder waarschijnlijk daar de Nederlandse taal en cultuur als vriend werd binnengehaald. Van „pantsering” kan slechts onbewust sprake zijn geweest in zoverre dat — geheel als in onze Nederlandse dialecten — enkele verschijnselen die met de eigen-Afrikaanse aard tē zeer in tegenspraak waren (ik noem o.a. de Nederlandse (school)-flexie) ten slotte onverteerbaar bleken.

Hollanders kenmerken zich, bij hun deugden en gebreken, wel eens door een zekere deftigheid en de Afrikaners hebben die óók beoefend. Zie de vele Veldwagterbrieven in U.E.-stijl en zie ook het (zonder twijfel „levende”) *U* in het Duminydagboekje¹⁹⁶. Welnu de Hollanders begonnen na de 17de eeuw *duwen*, *waarschuwen* enz. deftiger te vinden dan *douwen* en *waarschouwen* en de Afrikaners . . . ten slotte óók.

Een vèr-gaand parallelisme in de Hollandse en Afrikaanse ontwikkeling van *uu* < *ouw* en in de stilistische appreciatie dezer fonemen valt niet te ontkennen.

Dat het Afr. op zichzelf allerminst afkerig was van deftige woordvormen¹⁹⁷, blijkt o.a. uit een vorm als *weduwee*. De normale volksvorm **weeu* heeft blijkbaar geen kans gekregen. *Weduwee* vertoont echter m.i. de kenmerken van een „kanselarij”-woord, dat associaties wekt aan de vorm *wedewy* die ik in Stadsrek. Leiden I, 82, 439 ; II 274¹⁹⁸

¹⁹⁶ Zie zelfs de vele deftigheden in een dagboek als dat van HENDRIK WITBOOR.
¹⁹⁷ Van deftige herkomst is ook het pronomen *haar*, dat verkozen is boven het dialectische *heur*, zie blz. 350.

¹⁹⁸ Vgl. ook de vormen bij VERDAM IX 2006—7.

constateerde¹⁹⁹. In dit verband zij er op gewezen dat ook het Duitse *Witwe*, zoals ik het steeds heb gehoord, een „school“- of „kanselarij“-*ee* in de laatste lettergreep heeft (niet dus de *ə* van *Tante*, evenmin als *Witwer* de *ə* heeft van *Bäcker*).

Merkwaardig blijft het feit dat *-uw*, tegen volksuitspraak en Statenbijbel in, binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop een zo sterke positie heeft kunnen veroveren. Maar dat geldt voor het Nederlands evenzeer als voor het Afrikaans.

Zolang in Zuid-Holland geen onmiskenbare „volks“-vormen met *uw* kunnen worden aangetoond, zullen we de *ouw* als echt-(Zuid-)Hollands moeten beschouwen. In dit geval mag ook ons stilistisch gevoel een woordje meespreken. Bij de doubletten *douwen-duwen*, *nou-nu*, *waarschouwen-waarschuwen* wekken de *ouw*-vormen associaties aan die kringen waar wij de „dialectische“, „boerse“, „ouderwetse“ woorden plegen te zoeken. De *uw* daarentegen klinkt „intellectueel“.

Moet men in Holland het bestaan aannemen van een kleine intellectuele „Oberschicht“²⁰⁰ van *uw*-handhavers dwars door de turbulente tijden van reformatie en tachtigjarige oorlog heen? De mogelijkheid wil ik theoretisch niet uitsluiten. Maar een dergelijke veronderstelling zou met feiten moeten worden gestaafd en met parallelle ontwikkelingen aannemelijk gemaakt.

Wat de kwestie van deze „Oberschicht“ betreft, verwijs ik naar de gedachtengang, die reeds ten grondslag ligt aan het bekende artikel van VERDENIUS over De ontwikkelingsgang der Hollandsche voornaamwoorden *je* en *jij* (Ts XLIII (1924) 81—104). Volgens V. moet *gij* de oudste vorm in Holland zijn. Maar MULLER heeft Ts XLV (1926) 81—110 m.i. overtuigend aangetoond, dat hier sprake is van Zuid-nederlandse camouflage. Later is VERDENIUS nog eens teruggekomen op de (door hem in sterke mate veronderstelde) invloed van „hogere milieus“ en wel n.a.v. de *ge*-participia. Ook hier vermoed ik grotendeels

¹⁹⁹ Voor Afr. *skaduwee* en *senuwee* vind ik geen Hollandse parallellen. (T. H. LE ROUX 55 citeert een liedje „de boom stond in de schaduwee“, dat niet in WNT vermeld wordt.) Beide woorden zijn onklankwettige ontwikkelingen, die doen vermoeden dat er aan is „gedokterd“. Bij *schaduw* houde men enerzijds rekening met het feit dat de Statenbijbel *schaduwe* spelde en anderzijds met het blijkbaar weinig dialectisch karakter van het woord (Uit Hardinksveld schreef men mij: „Mensen, die dialect spreken gebruiken het woord *schaduw* niet. Ze zeggen *uit de zon*“). Dat ook in het Hollands aan het type *zenuw*, *geluw*, *zwaluw* is gedokterd, blijkt uit VAN HAERINGEN NTg XXXI (1937) 160: „Er kan geen redelijke twijfel aan zijn dat in de middeleeuwen de vocaal in de middensyllabe van *senewe* de onduidelijke klinker was“. Ten slotte moge hier nog verwezen worden naar Vlaamse achternamen als *De Caluwé*, *Stracké*, *Steppé*, *Roggé*.

²⁰⁰ Waartoe de Staten-vertalers dus in meerderheid niet zouden hebben behoord!

Zuidnederlands-literaire camouflage. Met als resultaat weliswaar dat — anders dan bij *jij* — de Hollandse volksvorm ten onder is gegaan. Men bedenke dat de *e*->*ge*-substitutie een betrekkelijk eenvoudige operatie was (die ook in onze oostelijke provinciën reeds met succes wordt toegepast), terwijl bij een „overneming” van *gij* ons hele pronominaal systeem en de flexie waren betrokken. Zie verder beneden blz. 141 vv.

In Afrikaans verband kan de middeleeuwse *uw-ouw*-verhouding, voorlopig althans, buiten beschouwing blijven, omdat m.i. het „intellectuele” karakter van de Afr. *u* evident is. Ik zoek naar een bevredigende terminologie voor die elementen in de Afrikaanse taalontwikkeling, die men in Europa pleegt te herleiden tot „kanselarijtaal”, „mots savants”, „school- en leestaal”, „cultuurtaal”. Misschien geeft de term „deftige taal” nog de minste aanstoot. Ook bij een nader onderzoek der *d*>*j*-kwestie (zie beneden blz. 226) komt een vrij grote groep woorden aan het licht, die m.i. bewijzen, dat in het Afr. heel wat materiaal van „deftige” herkomst is opgenomen (zie reeds blz. 115 vv.).

12. Diminutiva; de beklemtoonde vocaal van *bietjie* en *trapsuutjies*

De Afrikaanse diminutief-uitgang bestaat uit *-ie* voorafgegaan door een (gemakkelijk assimileerbaar) stemloos-element-met-gemouilleerd-karakter en schijnt als zodanig historisch eenvoudig te verklaren uit de Middelnederlandse uitgang *-kijn*.

Het gemouilleerde element wordt weggeassimileerd bij woorden op *f, g, k, p, s*: *duifje, luggie, koekie, kappie, huisie*; bij woorden op *-ing* veroorzaakt het stemloze element een *k*: *koninkie*; bij langsyllabige woorden op *m* lost dit element zich op tot *p*: *boompie*; bij kortsyllabige op *l, m, n, ng* en *r* ontwikkelde zich een bindvocaal *-e-*: *velletjie, kammetjie, kannetjie, dingetje, sterretjie*; bij woorden op *t(d)* wordt de *t(d)* door de diminutief-uitgang geabsorbeerd: *hartjie, goedjies*.

Dat enkele diminutiva evenals in het Hollands de stamvocaal van het meervoud hebben (*blad-blaadje, glas-glasje*) zij hier pro memorie vermeld.

Wanneer mijn formulering in bovenstaande regels enigszins afwijkt van de gebruikelijke, dan is dat toe te schrijven aan mijn bedoeling om de in wezen eenvoudige en rationele staat van zaken in het Afrikaans beter tot zijn recht te doen komen.

Deze staat van zaken is, afgezien van enkele kleine details dezelfde als de toestand, zoals die door OPPREL § 54 voor Oud-Beierland wordt

beschreven; men mag vermoeden dat die geldt voor een aanzienlijk gedeelte van het Zuidhollandse *-tjie*-gebied.

De „*ie*-houdend”-heid van alle diminutiva in dit gebied noopte mij vroeger tot de veronderstelling dat de *ie* de regelrechte voortzetting was van de *ij* van *-kijn* (spr. *-kien*) (Zeitschr. f. deutsche Mundarten 1923, 229). Immers een verdwijning van het *ie*-foneem gevolgd door een *t e r u g k e e r*-over-de-gehele-linie scheen mij weinig te stroken met de continuïteit, die we normaliter voor zeer ingrijpende taalprocessen plegen te postuleren. Mijn oude mening schijnt echter, voorzover het betreft het type-*boekje* (maar niet ten aanzien van type-*bietjie*) wat aan het wankelen te zijn gebracht door de onderzoekingen die mevrouw DE WILDE-VAN BUUL aan het pronomen personale in het Rotterdams heeft gewijd (Ts LXII (1943) 290 vv.). Immers te Rotterdam (en stellig is R. hier slechts de representant van een omvangrijker Zuidhollands gebied) worden werkwoordelijke vormen van de tweede persoon als *hoor-je*, *kom-je*, *heb-je*, *straf-je*, *mag-je*, *bak-je*, *win-je*, *koop-je*, *pas-je*, *verf-je* uitgesproken als *hoorie*, *kommie*, *hebbie*, *straffie*, *maggie*, *bakkie*, *winnie*, *koopie*, *passie*, *vervie*.

Al deze *-ie*-vormen moeten toch wel een *-je*-stadium zijn gepasseerd. De laatste twijfel aan de mogelijkheid daarvan wordt weggenomen door de waarneming, dat ook het objectieve, reflexieve en het possessieve *je* (die immers nooit een *ie* hebben gehad) zich tot *ie* hebben ontwikkeld: Hij *geefie* nog wel wat. Ik *wachie* morrege wel op. Ik *hebbie* wel gezien. Je *wassie* nie goed. Je *voelie* zeker nie erreg lekker. Drinkie koppie is uit. Trekkie jurrek is rech, meid! Welnu als de werkwoordelijke vormen *bakkie* en *koopie* uit *bak-je* en *koop-je* zijn ontstaan is er geen motief om dezelfde herkomst van de diminutiva *bakkie* ‘kleine bak’ en *koopie* ‘bargain’ met stelligheid te loochenen²⁰¹. Men kan zich hierbij wellicht ook op de ontwikkeling van de Franse uitgang *-age* > *-azie* (b.v. *pakkage* > *pakkazie* beroepen, die toch wel vergeleken mag worden²⁰² met voorbeelden als Rott. *leezie* < *lees-je* en *blaazie* < *blaas-je*.

Is er dus op het Middelnederlandse *ij* (= *ie*)-stadium een tijd gevolgd waarin alle diminutiva zonder uitzondering op *-je* eindigden?

Een onoverkomelijk bezwaar tegen deze veronderstelling vormen m.i. nog altijd de diminutiva van het type *bietjie*, *fluitjie*.

²⁰¹ Al zou ik er de aandacht op willen vestigen dat de door mij altijd veronderstelde mogelijkheid van ontwikkeling uit **bakkie* en **koppie* open blijft.

²⁰² Of heeft de slot-*e* van het Franse *-age* in de tijd van overneming nog een *ie*-achtige kleur gehad?

Mevr. DE WILDE heeft er nl. in haar opstel de aandacht op gevestigd dat de ontwikkeling *-je* > *-ie* achterwege is gebleven in verbale vormen als *mot-je*, *fluit-je*, *heet-je*, *liet-je*, *had-je*, *schud-je*, *bad-je*. Terecht vermoedt zij (evenals reeds OVERDIEP had gedaan), dat vrees voor homonymie met de werkwoordsvormen *mottie* 'moet hij', *fluitie*, *heettie*, *liettie*, *hattie* de ontwikkeling geremd heeft. In deze gedachten-gang is dus *fluit-je* 'do you whistle' een geretardeerde vorm: de combinatie *-tje* heeft zich in dit geval onder invloed van homoniemen-vrees niet tot het normaal te verwachten *-tie* kunnen ontwikkelen.

Met deze feiten voor ogen behoeft wel niet uitvoerig te worden betoogd, dat voor een (oud) Zuidhollands-dialectisch **fluitje* 'kleine fluit' slechts één fonetische ontwikkelingsmogelijkheid denkbaar was, nl. die tot **fluitie*. Ik kan mij hierbij bovendien beroepen op de parallel van het *pottien* (*pöttien*)-type dat voor een aanzienlijk Fries-Drents-Overijsels-Gelders-Bentheims gebied geldt²⁰³. Maar men mag hier dunkt me ook wijzen op de analogie met *kapje* > *kappie*, *koekje* > *koekie*, beide met verlies van de gemouilleerde *d*entaal. Men zal tegen dit laatste misschien opmerken dat, ook al is na de *p* en de *k* het gemouilleerde element uitgestoten, ditzelfde toch nog niet noodzakelijk hoeft te gelden na de *t*. Immers het bijzonder karakter van de gemouilleerde *t* kan oorzaak van groter conservatisme zijn geweest. Maar dit brengt dan toch m.i. op zijn minst de consequentie mee, dat de uitspraak van **fluitje* 'kleine fluit' steeds een andere kleur heeft gehad dan die van *fluit-je* 'do you whistle'.

Waarin kan nu die „andere kleur” hebben bestaan? Men kan er nog over twisten of die werd bepaald door een sterkere gemouilleerdheid dan wel door „*ie*-houdendheid” van de uitgang. Maar me dunkt, waar en het Zuidhollandse en het Afrikaanse eindresultaat zo duidelijk in de richting van het laatste wijzen is er reden om aan te nemen, dat *ie*-houdendheid vanouds het karakter van deze uitgang heeft bepaald²⁰⁴.

Tot een verklaring van de *ie*-vocaal in *fluitje* neme men niet voorbarig zijn toevlucht tot analogie naar type-*koppie*: de huiselijke omgangstaal van heel Holland is daar om te illustreren dat generaties-lang *bakkie* en *koppie* algemeen-geldig kunnen zijn zonder dat in dezelfde milieus een AB-type *fluitje* in het leven wordt geroepen.

²⁰³ Zie mijn diminutief-kaartje in Nd. Jb. LV (1929), mede afgedrukt in SCHULING, Nederland II (1936) 739.

²⁰⁴ *ie*-houdend zijn ook alle diminutiva van het Negerhollands. (Zie DE JOSSELIN DE JONG, Het huidige Negerhollandsch = Verh NA Lett. N.R. XXVI, no. 1 (1926)).

Ten slotte mag de vraag worden gesteld, of de typen *touwchie* en *tobbechie* van OPPREL ooit de stadia **touwte* en **tobbetje* kunnen zijn „gepasseerd”. Op zijn hoogst **tougje* en **tobbegje*, maar die zouden dan op zonderlinge wijze buiten het, toch zo doorzichtige, Afrikaans-Zuidhollandse verband vallen.

De zwakke positie van *bakkie* en *koppie* is van zeer recente datum ²⁰⁵. Alles wijst erop dat het „AB” van ouderwetse Hollanders (wanneer men althans onder „AB” de ongekunstelde omgangstaal verstaat) *bakkie*, *koppie* en *korsie* ‘korstje’ heeft gekend, maar daarnaast onveranderd *fluitje* en *vogeltje*, niet **fluitje* en **vogeltje*. De tendentie in de modern-Hollandse ontwikkeling, nl. de sterke verdringing van de „volks”vormen door de leestaalvormen ²⁰⁶, wordt weer, als zo vaak, bewezen door de aanwezigheid van hypercorrecte vormen : het „Haagse” *poliesje* en *porsje* voor *politie* (spr. *polisie*) en *portie* (spr. *porsie*).

Opmerkelijk is in dit verband ook een eigenaardig proces, dat op het ogenblik bij onze voornamen aan de gang is. Wie het thans zo veelvuldige type *Annie*, *Minie*, *Lottie*, *Hennie*, *Korrie* hoort, moet wel tot de conclusie komen, dat ook de tegenwoordige Hollander een zeer grote voorkeur voor diminutiva op *-ie* heeft. Maar de nauwkeurige waarnemer kan het niet ontgaan, dat dit allemaal „diminutiva” zijn die in strijd zijn met de normale regels der woordaflleiding ; men zou ze geperverteerde diminutiva kunnen noemen. De voorkeur voor *-ie* houdt nl. juist daar op, waar ze met ons reguliere systeem overeen zouden stemmen. *Eeffie*, *Aaffie*, *Okkie*, *Jopie*, *Liessie*, *Fransie*, *Koossie*, *Moossie*, *Suussie* zijn lang niet zo gewild als de niet in ons taalsysteem passende „diminutiva” : *Waldie*, *Lilie*, *Mollie*, *Emmie*, *Gonnie*, *Tinie*, *Korrie*, *Lottie*, *Nettie*. Het type-*Aaffie* roept zelfs — als reactie-verschijnsel — „flinke” vormen op als *Aaf*, *Oc*, *Lies*, *Koos*, *Suus*. Vooral geen *Eeffie* (wel het contragrammaticale *Evie*), *Suussie* (wel *Suzie*), *Liessie* (wel *Lizzy*), *Fransie* (wel desnoods *Francy*) ! Men heeft wel beweerd dat de eigennamen op *-ie* aan een Engelse mode te danken zouden zijn. Dit is in zijn algemeenheid stellig onjuist. Niet alleen dat het merendeel dezer namen in het geheel geen Engelse aequivalenten heeft, maar bovendien vindt men

²⁰⁵ Omgekeerd moet de bloeitijd van *bakkie* en *koppie* in de 17de eeuw al zijn begonnen, anders had het type niet naar Afrika en Amerika kunnen worden geëxporteerd.

²⁰⁶ Dit is naar ik zie ook de mening van VAN HAERINGEN in NTg XXXI (1937) 162 : „Zo beschouwd, zouden ook *boekje* en *bloempje* tot de spelling-pronunciations moeten worden gerekend”.

er ook Franse (*Lucie, Mimi*) en Duitse (*Trudi, Waldi, Rudi*) onder. „Niet-Hollands” of „West-Europees” inplaats van „Engels” zou dan nog eerder van pas zijn. De *-y* waarmee overigens gebruikelijke Hollandse namen worden voorzien (in gevallen als *Hilly, Lotty, Letty*) mag ons niet misleiden : hij dient alleen ter verfraaiing.

Daar de reactie op „mooi” en „lelijk” juist bij de (vrouwelijke) eigennamen uiterst gevoelig is, zien we hier de huidige afkeer van het diminutief-type *huisie, koekie* ad oculos gedemonstreerd niettegenstaande een, maar al te duidelijk blijkende, *g e h o o r s*-voorkeur voor woorden op *-ie*. Die afkeer draagt, historisch-grammaticaal en psychologisch, dat merkwaardige geperverteerde karakter dat ook elders bij de ontwikkeling onzer moedertaal herhaaldelijk tot uiting komt. Hiermee is, ik hoef het wel niet te zeggen, allerm minst een depreciatie bedoeld, maar eenvoudig een constatering van een zekere gerichtheid. Bij een niet-onderkennen van de *n e g a t i e v e* krachten die onze mondelinge taalontwikkeling mede bepalen, zullen we menig taalfeit niet kunnen doorgronden. Ik hoop later nog uitvoerig op deze zaak terug te komen en wil thans met deze korte samenvatting volstaan. Populair uitgedrukt kan men zeggen : wij Hollanders hebben in de grond van ons hart dezelfde voorliefde voor de trochee op *-ie* als de Afrikaners, maar we worden door bij-overwegingen (deftigheid) geremd om daaraan volop toe te geven en bestrijden nu, bij onszelf en anderen, de in het normale Hollandse taaleigen passende diminutiva op *-ie*.

Voor ons is van belang te weten : 1° dat het Afrikaans onbelemmerd de neiging tot de trochee op *-ie* heeft kunnen botvieren, die ook de Hollandse volkstaal oorspronkelijk heeft gekenmerkt en 2° dat de Afrikaanse toestand niet correspondeert met de boven besproken, thans wat ouderwetse, „AB”-toestand : *bakkie-koppie-fluitje*, maar met de specifiek Zuidhollands-dialectische toestand : *bakkie-koppie-fluitje*.

De door KERN, Ts XLVIII (1929) 78, te berde gebrachte zogenaamde [*t'I*]-diminutiva kunnen in ons verband slechts verwarring stichten. Ik heb er reeds Nd. Jb. LV (1929) 21 op gewezen, dat men ze gerust van de discussie kan uitsluiten, daar *-t'I* in principe met *tjə* gelijk gesteld mag worden. Voor zover deze *I*-uitspraak (met de korte *I* van *dik* dus) in de Hollandse dialecten geconstateerd kan worden, is ze naar ik meen niet beperkt tot de diminutief-uitgang, maar geldt voor elke zwakbeklemde *-ə* in de eindsyllabe. Hier is sprake van een zekere, van de normale afwijkende, amplitude bij de articulatie van *-ə* die naar 't mij voorkomt enigszins met de spreekmelodie samenhangt (sommigen neigen tot *I* anderen tot *-ə*). Wie *vogeltjI* zegt, zegt ook *lopI* (to walk). Het verschijnsel komt volgens KERN „veel voor”, maar

hij zegt niet waar. Bij mijn weten is het o.a. typisch Noordhollands ²⁰⁷. Maar waar het in Zuid-Holland aangetoond wordt, zal men zich eerst moeten vergewissen of men terzelfder plaatse ook *lopI* zegt. Is dat het geval, dan is dit [*t'I*] niets anders dan een verkapt *-tjə*.

Dat het Afrikaans ooit diminutiva op *-je* heeft bezeten, kan niet worden aangetoond. Wel is het tegendeel waarschijnlijk te achten. Het onderzoek van de taal van FR. DE SMIT (zie ben. blz. 312) brengt aan het licht dat in 1662 aan de Kaap reeds diminutiva als *bossie*, *huysies* gebruikt werden, aan de juistheid van welke vormen evenmin getwijfeld mag worden als aan een zo volmaakt op het huidige Afrikaans passende vorm als *packasie*. Bij VAN RIEBEECK, hoewel stellig zeer afhankelijk van lees- en schooltaal, vindt men vormen als *bossien* en *huysiens*, die (wanneer men, zoals haast vanzelf spreekt, de *n* wegdenkt) in dezelfde richting wijzen. Ook blijkt uit het Dagboekje van JOHANNA DUMINY anno 1797 — de eerste maal, dat een bepaalde vorm van (m.i. verhollandst) Afrikaans in een samenhangende tekst van enige omvang zijn intree doet — dat de diminutiva op *-ie* reeds aanwezig waren. Uit losse gegevens van vroeger tijd zal nog wel menige Afr. bizonderheid vroeger gedateerd kunnen worden. Zo noteerde ik uit VAN OORDT's Taalargief I 28 voor het jaar 1707: tot op de wend akker bij een kansse*bossie* in een ysverkenksgat (met dubbele *s*, dus niet te interpreteren als **bosie* = **bosje*?). De vroege aanwezigheid, ook van de *-tjie*-diminutiva blijkt m.i. uit de vorm *prakjes maekers* 'praatjesmakers', die ik bij de (Franse) oproermaker ETIENNE BARBIER (anno 1739) vond; zie THEAL, Belangrijke Historische Documenten I 3. Deze (hypercorrecte) schrijfvorm kan m.i. nauwelijks anders worden geïnterpreteerd dan als *pratjiesmakers* (met gemouilleerde *tj*, of, zo men wil, *kj*) d.w.z. precies dezelfde vorm, die men nog heden ten dage kan beluisteren (vooral bij kleurlingen).

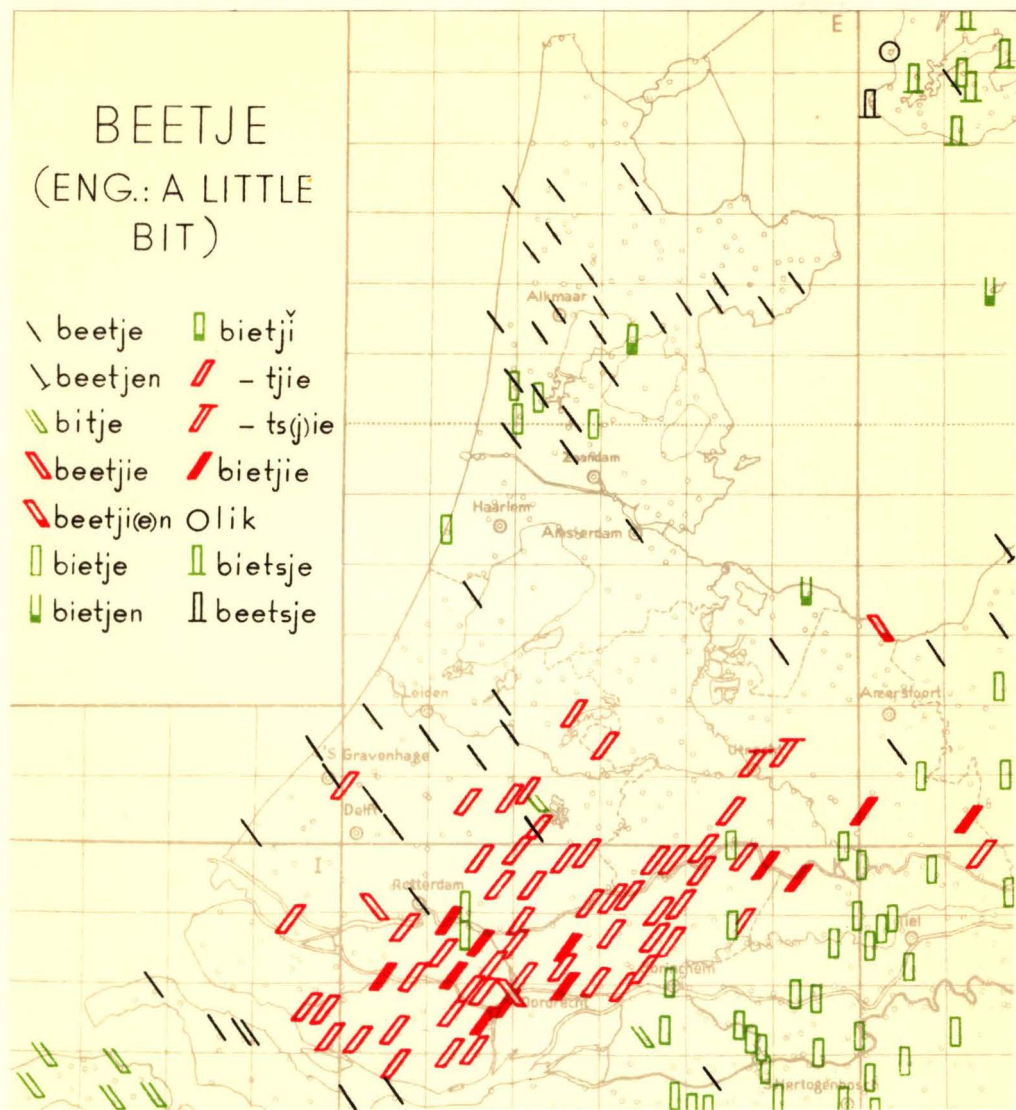
De kaart van 'beetje' versterkt ons in de mening dat alle Afrikaanse diminutiva van de aanvang af *ie*-houdend geweest moeten zijn. In patria kunnen we op grond van dit kaartje althans bij benadering de huidige omvang van het gebied met onveranderlijk *ie*-houdend diminutief-type construeren ²⁰⁸. Het omvat het grootste deel van Zuid-Holland

²⁰⁷ Op ons kaartje is het slechts eenmaal schriftelijk tot uiting gekomen. Het is echter in Noord-Holland zo verbreid, dat de correspondenten waarschijnlijk niet nodig geoordeeld hebben het *i*-achtig karakter van de *-ə* opzettelijk aan te geven.

²⁰⁸ Geheel in het oosten (in 't grove gezegd: oostelijk van de meridiaan van Elburg) begint een nieuw *ie*-houdend gebied van grote omvang, dat echter generlei relatie heeft met het Afrikaans. Zie mijn kaartje in SCHULING, Nederland Dl II 738 en in Nd. Jb. LV (1929) 24 met begeleidend commentaar.

BEETJE (ENG.: A LITTLE BIT)

\\ beetje	□ bietjĳ
\\ beetjen	▨ - tjie
\\ bitje	▨ - ts(j)ie
▨ beetjie	▨ bietjie
▨ beetjie(n)	○ Olik
□ bietje	□ bietsje
▨ bietjen	▨ beetsje

en een stuk van Utrecht (maar niets van Noord-Holland en niets van Brabant of Zeeland). Zolang het tegendeel niet blijkt, zullen we mogen aannemen, dat hier een toestand heerst zoals die door OPPREL in § 54 voor Oud-Beierland is beschreven. Het is, naar ik reeds opmerkte, afgezien van enkele details, dezelfde toestand als die we in het Afrikaans waarnemen. In de 17de eeuw kan dit gebied groter zijn geweest en kleiner (eerder het eerste dan het laatste) maar zó groot kunnen de veranderingen niet zijn geweest, of de kern moet in wezen dezelfde gebleven zijn, en die kern is juist het gebied, waar tot dusver de meeste Afrikaanse taaleigenaardigheden te localiseren zijn. Er is dan ook nauwelijks een kaart denkbaar, die de Afrikaans-Zuidhollandse verwantschap duidelijker illustreert dan juist de 'beetje'-kaart.

Het is spijtig dat mijn materiaal voor 'beetje' bij lange na niet volledig was, zodat ik het met de uitgangen van 'haantje' (uit het academie-materiaal) heb moeten aanvullen. Zo konden in het *-tjie*-gebied slechts een twaalfstal *bietjie*-vormen met zekerheid worden aangegeven. Of de andere plaatsen nu *beetje* of *bietjie* hebben, weten we nog niet. De massief-rode balkjes duiden dus een *m i n i m a a l* gebied aan dat, na een hernieuwde enquête, stellig zal worden uitgebreid ²⁰⁹. Maar als vaststaand mag al weer worden aangenomen dat het kern-gebied van het zuidelijke Zuid-Holland *bietjie* heeft.

We moeten er ons even rekenschap van geven, dat de eerste *ie* van *bietjie* (en ook die van *bietje*) op zichzelf een anomalie is. Immers in ons taalgebied (met uitzondering van Limburg) pleegt zich uit de oude *i* van een woord als *biti* geen *ie* maar meestal een *ee* te ontwikkelen. We zien in *bietjie* dus de spontane invloed van de gepalataliseerde diminutiefuitgang, die feitelijk overal ²¹⁰ kan optreden, in Nederland zowel als in Afrika. In Afrika hoort men ook wel *trietjie* voor *treetjie*, maar ook *kliedjie* voor *kleedjie*, wat de afhankelijkheid van de mouillierende uitgang uitdrukkelijk bewijst (immers *kleed* heeft oude *ai* ²¹¹). Uit deze voorbeelden blijkt dat woorden op *-eed(t)je* nog tot op de huidige dag „beide kanten uit” kunnen. Het is toeval dat *bietjie* (anders dan *treedjie* en *kleedjie*) ten slotte de gefixeerde vorm geworden is.

²⁰⁹ Dat is temeer aan te nemen, daar ook het aansluitende Brabantse gebied *ie* in de eerste lettergreep heeft.

²¹⁰ De Brabantse vorm *bietje* (eindigende op *ə*) bewijst, dat de mouillering (zonder volgende *ie*) al voldoende was om een palatalisering van de voorafgaande vocaal te veroorzaken (tenzij de *ie* van de stam reeds Middelnederlands is geweest).

²¹¹ De in Holland verbrede *ai* > *ie*-ontwikkeling in woorden als *stien* 'steen' enz. is niet Afrikaans.

Dat moet worden toegeschreven aan de geïsoleerde positie van het woord; niemand voelt meer, dat *beetje-bietje* iets met *beet* (Eng. *bite*) te maken heeft. Zodoende had de palataliserende tendentie vrij spel.

Iets soortgelijks kunnen we waarnemen bij het Afrikaanse *trapsuutjies* naast *trapsoetjies* 'kameleon'. Het zou onjuist zijn de *uu* van *suutjies* als „umlaut” te bestempelen, liever spreke men van spontane palatalisering, die immers gemakkelijk kon optreden in een zo bij uitstek palatale omgeving als *s.tjies*²¹². Dezelfde spontane ontwikkeling constateren we b.v. in Drechterland (KARSTEN 198), een gebied waar klankwettige „umlaut” van *ô* ondenkbaar is.

Volledigheidshalve zij vermeld dat in het oostelijke Gelders-Overijselse gebied-met-diminutief-umlaut de vorm *suuties* of *seuties* luidt, terwijl in het Nederduits dergelijke adverbia in gediminueerde vorm nauwelijks voorkomen (voor zover aanwezig, berusten zij vermoedelijk op Nederlandse invloed).

Een verwant geval van spontane palatalisering hebben we ook in het Afrikaanse *sie-jy!* (go away), *sie-jy* opstaan! (will you get up). Dit moet wel een sterk gepalataliseerd *zal jij* (*zel*²¹³ *jij*) zijn, dat in Holland — vooral in sterk affect gesproken — evenzeer denkbaar is: *zi-je* weggaan! In het Afrikaans heeft het zich zo zeer van het werkwoord *zullen* geïsoleerd dat het zelfs een eigen plaats in het woordenboek heeft gekregen.

Ten slotte mag misschien op het woord *kietsie* (roepnaam voor de kat) worden gewezen. De vocatief van *kat* in het 17de-eeuwse Afrika, evenals in geheel Holland, zal toch wel *poes* zijn geweest. Door homonymie met het obscene Afr. woord *poes* (blijkbaar door toevallige omstandigheden in Afrika meer op de voorgrond gekomen dan in Holland) heeft het echter blijkbaar de plaats moeten ruimen voor *katje*, dat zich bij iteratief gebruik uiterst gemakkelijk tot *kietsie* of *kietjie* kon ontwikkelen. Een roepnaam *katje* heb ik in Holland nooit gehoord. Als men aan Engelse herkomst denkt, vergete men toch niet dat ook in Engeland de roepnaam *puss* of *pussy* luidt. In hun afkeer van deze roepnaam trekken Hollandse en Engelse Afrikaners één lijn.

²¹² T. H. LE ROUX 64 geeft deze vocaal trouwens met *u* weer: *trapsutjes*. Ten onrechte verwijst hij naar VAN DE WATER, wiens gebied zich immers kenmerkt door klankwettige umlaut van lange vocalen.

²¹³ We moeten nl. rekening houden met de mogelijkheid dat de echt-Hollandse (en dus ook de oer-Afrikaanse) vorm oorspronkelijk *zel* is geweest [deze opmerking was reeds neergeschreven, toen ik bij FRANKEN TWK VI (1927) 196 *ons sel* voor 1706 vond, tevens het oudste voorbeeld van „Afrikaans”; vgl. trouwens ook nog VON WIELLIGH 141: „Ek *sil* dit nie doen nie”].

Hoe het zij, men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de vocatief *kietsie* op Afrikaanse bodem is ontstaan.

Wanneer men nu palatalisering van de stamvocaal van een woord als *zoetjes* constateert in Drechterland en in Afrika, dan schrijve men dat dus niet toe aan een mystieke „Erbmasse”, maar aan het variabele karakter, dat nu eenmaal eigen is aan alle klanken, die aan mouillering ten prooi vallen. In Utrecht b.v. is *-tjie* (uit *-tkijn*) iets meer naar de *tsjie*-kant uitgeweken (zie het kaartje). In Oud-Beierland constateren we bij substantiva op vocaal of *w* een uitwijken naar *-chie* : *tou (w)chie*. Het op zichzelf niet zo heel grote, en in elk geval niet principiële, verschil schijnt plotseling belangrijk, als men kans ziet een andere letter te bezigen. Een soortgelijke variabiliteit constateert men bij het Afrikaanse *biekie* naast *bietjie*. Als de vorm *zuutjes* toevallig alleen voor Drechterland is opgetekend, leide men daaruit dus niet af, dat dezelfde ontwikkeling niet ook in andere dorpen heeft plaats gevonden. Dat met name in het *bietjie*-gebied de vorm *zuutjes* nog wel eens aan het licht zal komen, acht ik niet onwaarschijnlijk.

Uit het bovenstaande blijkt, hoe nauw de Afrikaanse wijze van diminuering is betrokken bij het Nederlandse diminutief-probleem en alles wat daarmee samenhangt. Het Zuidhollandse *bietjie*-gebied is kennelijk het stamland van het Afrikaanse diminutief-type. Hieruit vloeit echter voort, dat omgekeerd uit de Afrikaanse staat van zaken gevolgtrekkingen zijn te maken ten aanzien van de taaltoestand in het 17de-eeuwse Zuid-Holland. Zoals ik boven heb trachten aan te tonen, kan die principieel niet zo heel veel van de huidige Afrikaanse hebben afgeweken. We constateren hier eenzelfde conservatisme als b.v. bij de handhaving der algemeen-Afrikaanse *perd*- en *herd*-vormen die, blijkens de schriftelijke overlevering, ook in het 17de-eeuwse Holland nog ruimschoots aanwezig waren, al zijn ze thans grotendeels verdwenen.

De lezer zal gemerkt hebben, dat ik mij welbewust onthouden heb van een bespreking van de interessante psychologische facetten, die het verkleinwoordenvraagstuk in zo ruime mate bezit. Zijn de diminutiva primair „verklein”vormen of „Koseformen”? Dat dit vraagstuk in grote mate mijn belangstelling heeft, zal misschien reeds duidelijk geworden zijn uit mijn korte aanduiding der eigenaardige problemen van het type-*Korrie* (niet: *Korretje*), waarvan de (abnormale) *ie* mij aanleiding gaf tot de conclusie, dat de Hollander, in zijn hart, een soortgelijke voorliefde voor de trochee op *-ie* bezit als de Afrikaner. Een historisch-vergelijkend stilistisch en taalgeografisch onderzoek van het gehele probleem wordt echter licht „uferlos” wanneer we aan de wegwijzers die de *z u i v e r f o r m e l e* kenmerken der diminutief-uitgangen ons bieden, achteloos voorbij gaan.

13. Participia

Het participium van de verleden tijd wordt in het Afrikaans gevormd door voorvoeging van *ge-*: *gekoop*, *gepraat*, *gemaak*. Ook verder stemt de vorming overeen met die in de Nederlandse schrijftaal: *oorwerk* 'overwerkt', maar *oorgeswem* 'overgezwommen'.

Die overeenstemming is echter allerminst vanzelfsprekend (men denke aan het geval van de „eenheids“-*aa*, ter sprake gebracht boven blz. 56). Indien het Afrikaans inderdaad ten volle uit het Zuidhollandse *dialect* ontsproten was, zou men nl. als voorvoegsel niet *ge-* maar *e-* moeten verwachten. Wegens het principiële belang van de, in dit geval, niet aanwezige overeenstemming met het Zuidhollands dient deze aangelegenheid nader te worden bekeken.

Het ommestaande kaartje is een fragment uit de grote kaart van „het prefix van het verleden deelwoord” die door mej. A. R. HOL, Taal-atlas I 9 is uitgegeven en tevens, met uitvoerige commentaar, in Ts LX (1941). Op die kaart blijkt dat het Utrechts-Gelderse *e-*gebied van ons kaart-fragmentje slechts een vooruitstekende tong is van een zeer omvangrijk oostelijk *e-*gebied (dat zich tot ver over onze oostgrens voortzet).

Wie enige ervaring heeft in het lezen van dialectkaartjes, krijgt — reeds bij het beschouwen van ons kaartfragment — de indruk dat we in Zuid-Holland met *e-*relicten te doen hebben. Door het historisch-verdiept onderzoek dat mej. HOL aan de gehele kaart wijdt, wordt dit vermoeden op overtuigende wijze bevestigd.

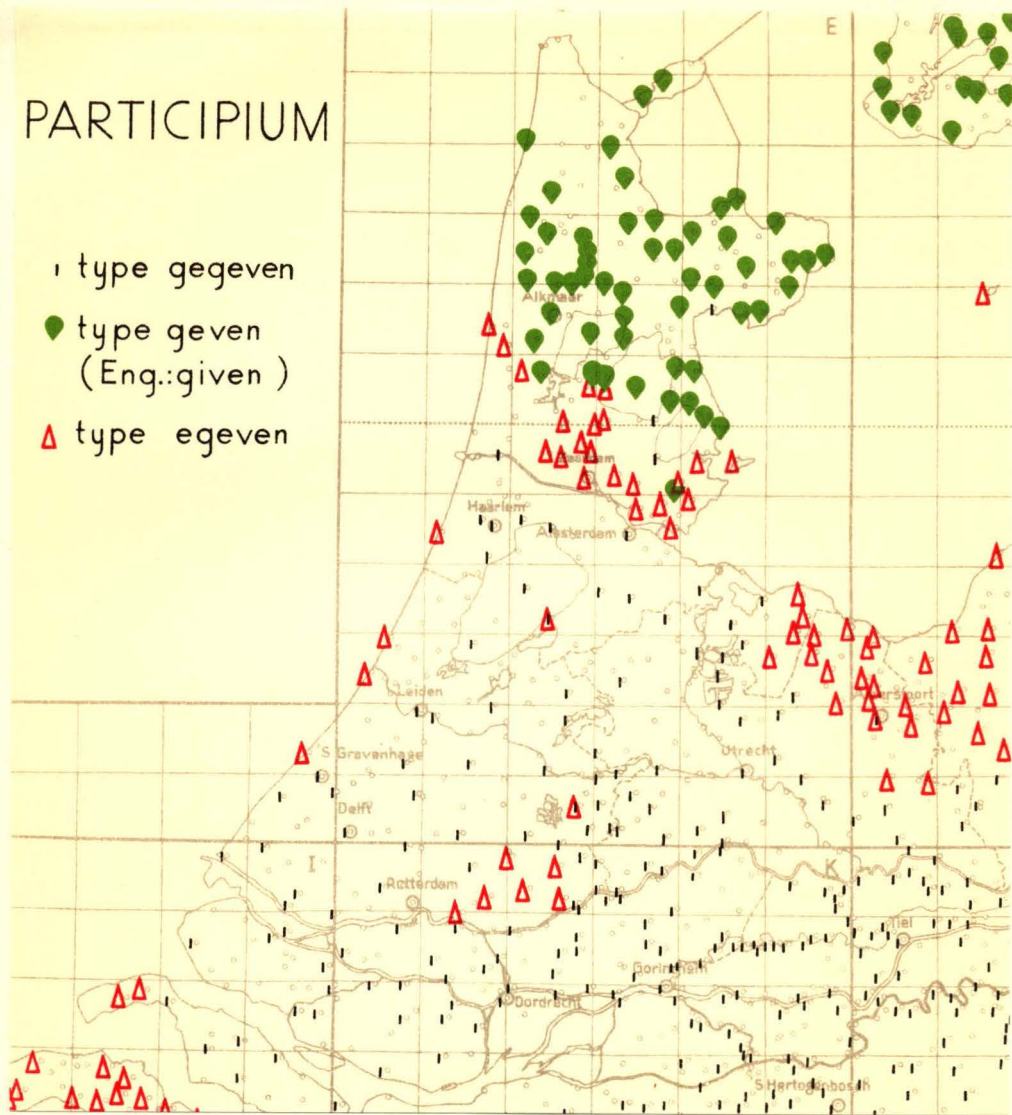
Uit het onderzoek van mej. HOL blijkt allereerst, dat het op de kaart aangegeven aantal Zuidhollandse relicten met *e-* als minimum van de allernieuwste tijd moet worden beschouwd. Mej. HOL toont aan dat b.v. Woubrugge E 172, Rijnsburg E 135, Leidsendam E 195a, Hazerswoude E 174, Gouda E 209, Moordrecht K 13, Ouderkerk K 12, Krimpen a. d. IJssel K 51, Vlaardingen K 42a zich in de vorige eeuw nog van participia met *e-* bedienden. In de 17de eeuw was het *e-*gebied echter nog aanmerkelijk omvangrijker. HUYGENS laat zijn „Delflanders” alias Hagenaars participia met *e-* gebruiken. WESTERBAEN beschouwt de bewoners van Delft als *e-*sprekers. Verder wordt blijkens BARON's klucht van Lichthart en Aersgat sonder sorch ook te Leiden in de 17de eeuw *e-* gezegd. Hetzelfde geldt voor Rotterdam en Maassluis. Voor Amsterdam zijn de *e-*participia uit VONDEL, HOOFT, BREDERO, COSTER overbekend. Mej. HOL constateert dan ook (t.a.p. 280): „∂-lijkt me in het begin van de 17de eeuw het Amsterdamse voorvoegsel in alle kringen”. Goed geformuleerd m.i., vooral wanneer men de nadruk legt op Amsterdams en daarbij bedenkt, dat in die tijd de

PARTICIPIUM

ı type gegeven

● type geven
(Eng.:given)

▲ type egeven

Amsterdammers van de „oude” stempel in de snelgroeïende hoofdstad langzamerhand door de vreemden werden overvleugeld. Het valt mej. HOL ten slotte niet moeilijk om waarschijnlijk te maken, dat het Zuidhollandse platteland algemeen als *e*-gebied werd beschouwd; zij concludeert daaruit „dat nog in de 17de en 18de eeuw het vasteland van Holland bezuiden het IJ een aaneengesloten *a*-gebied was” (t.a.p. 284).

Uit de opmerkingen van VERDENIUS (Ts LXI (1942) 167 vv.) naar aanleiding van mej. HOL's onderzoek meen ik te moeten opmaken dat deze aan de „Brabantse” herkomst van *ge*- twijfelt: „Het ligt voor de hand dat hogere milieu's beter weerstand hebben geboden aan de reducering en totale verdwijning van *ge*- dan de lagere. Dat dientengevolge dubbelvormen zullen zijn ontstaan en *e*- of *ge*- kan worden hersteld zonder dat men dadelijk aan geografische expansie behoeft te denken, ligt voor de hand”. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat bij deze discussie meer sprake is van een terminologisch verschil (sommigen houden nu eenmaal niet van de door mej. HOL in dit verband gehanteerde term „invoeren”) dan van een verschil in waardering der feiten. Immers beide schrijvers zijn het grotendeels eens: Noord-Holland was, dialectisch gesproken, in de 17de eeuw prefixloos gebied, Zuid-Holland *e*-gebied, daarnaast handhaafden (of hernieuwden) de „hogere milieu's” (in de steden?) de participia met *ge*-. Hieraan moet dan wel onmiddellijk de vraag worden vastgeknoopt: „Hoe kwamen de „hogere milieu's” ertoe om — tegen de draad van het autochthone dialect in — aan de *ge*-participia vast te houden?” We kunnen (onder verwijzing naar blz. 51 boven) voorlopig spreken van „invloeden”. Dan behoeft VERDENIUS, de schrijver van „Bredero's dialectkunst als Hollandse reactie tegen Zuidnederlandse t a a l h e g e m o n i e” geen aanstoot te nemen aan het woord „invoeren”²¹⁴.

Laat ons hier dus volstaan met de algemene conclusie, waartrent VERDENIUS en mej. HOL eenstemmig zijn: De deftige *ge*-vormen zijn verkozen boven de *e*-vormen en de prefixloosheid der volkstaal.

²¹⁴ VERDENIUS spreekt op blz. 167 van een „resultaat van een meer gecompliceerd spel van krachten”, waar ik alleen tegen het woordje „meer” bezwaar heb, omdat ik, ook al schijnt het eindresultaat soms eenvoudig, het verschijnen-en-verdwijnen van taalverschijnselen altijd als een zeer gecompliceerd spel van krachten heb beschouwd. Dat ook mej. HOL deze mening is toegedaan, blijkt dunkt me uit haar woorden (t.a.p. 291): „Door samenwerking van deze krachten is *ge*- hêt voorvoegsel geworden van de noordelijke als zuidelijke algemene spreektaal”.

Zou men nu de stelling van de onvermengd Hollands-dialectische herkomst van het Afrikaans willen verdedigen, dan loopt men weer duidelijk vast. Immers dan moesten de Afrikaners op noord-N o o r d-hollandse wijze hun participia zonder prefix gebruiken, of wel ze op zuidelijker wijze met *e*- vormen. In werkelijkheid doen ze het op „Brabantse” (in de terminologie van VERDENIUS „deftig-Hollandse”) wijze met *ge*-.

Dat *ge*- direct of indirect van Brabantse origine kan zijn, wordt m.i. door mej. HOL aannemelijk gemaakt. Maar Brabanders hebben bij de kolonisatie van Afrika nauwelijks een rol gespeeld!

Nu heeft het Brabantse gebied echter reeds in de 17de eeuw een uitloper naar het noorden, die de streek langs en tussen de grote rivieren omvat en waarvan de noordelijkste top boven de stad Utrecht lag (HOL t.a.p. 285). Het stamland van het Afr. *ge*- zou dus Utrecht kunnen zijn? Al moet ik de theoretische mogelijkheid van deze veronderstelling toegeven, erg waarschijnlijk kan ik haar niet achten. Er zijn niet zoveel inwoners van het Sticht in Afrika geweest (in elk geval veel minder dan Zuidhollanders) noch ook merkt men veel van Utrechtenaren, die bij de stichting of later een overwegende rol hebben gespeeld.

Doordat in Utrecht nog, op zijn minst, twee duidelijk van elkaar verschillende dialectgebieden (een west- en een oosthelft) zijn te onderscheiden, wordt „Utrechts” een vaag begrip waaraan men weinig houvast heeft: enige skepsis omtrent een eigen „Utrechts” taal-„karakter” is wel gewettigd. Tegenover het zeer geprononceerde en overal (ook in Afrika) duidelijk naar voren komende „Hollands” is het „Utrechts” eigenlijk meer negatief dan positief te definiëren. Zoals men in de naar Gelderland tenderende oostelijke helft taalverschijnselen kan constateren die van het normale Gelders afwijken, zo zijn er in de westelijke helft bijzonderheden die „niet-Hollands” zijn. Zo b.v. *ge*- in het participium! Maar *ge*- kan evengoed (zoals dat bij zoveel „Utrechtse” verschijnselen blijkbaar het geval is) in wezen „AB” zijn²¹⁵. Is *ge*- Utrechts, omdat in Utrecht steeds grote neiging bestaan heeft tot een zich-richten naar „AB”? Of wel is

²¹⁵ „De wig van *ge*- in het *e*-gebied, waarvan de top even ten noorden van Utrecht lag, kan onmogelijk oud zijn, maar moet het resultaat zijn van Brabantse expansie over de grote rivieren heen” zegt HEEROMA *Ts LXI* (1942) 15. Het is misschien niet overbodig op te merken, dat dat wat voor H. in zijn prehistorisch verband „niet oud” is, in ons verband als „oud” beschouwd moet worden. Ook H. twijfelt er niet aan, dat het Utrechtse *ge*-gebied reeds in de 17de eeuw aanwezig was (het moet er volgens H. omstreeks 1400 al geweest zijn).

ge- „AB” omdat Utrecht de „toon” heeft aangegeven? Ik gevoel het meest voor de eerste veronderstelling.

Laat ons bij dit alles niet uit het oog verliezen, dat ge- in Holland reeds in de middeleeuwen, om welke redenen dan ook, een bijzonder sterke positie innam. Mej. HOL heeft het zuiver dialectgeografische aspect van de zaak goed belicht, maar dat naast (of liever boven) de zuidhollandse e-participia, die met prefix ge- steeds zéér vitaal zijn geweest (zie VERDENIUS) zal ook zij allerminst willen ontkennen. Immers de huidige feiten zijn alleen te verklaren uit de sterke positie van de ge-participia. Zoveel is zeker dat noch VAN RIEBEECK noch enige andere 17de-eeuwse pionier in Afrika zich in geschrifte van participia met e- bedient.

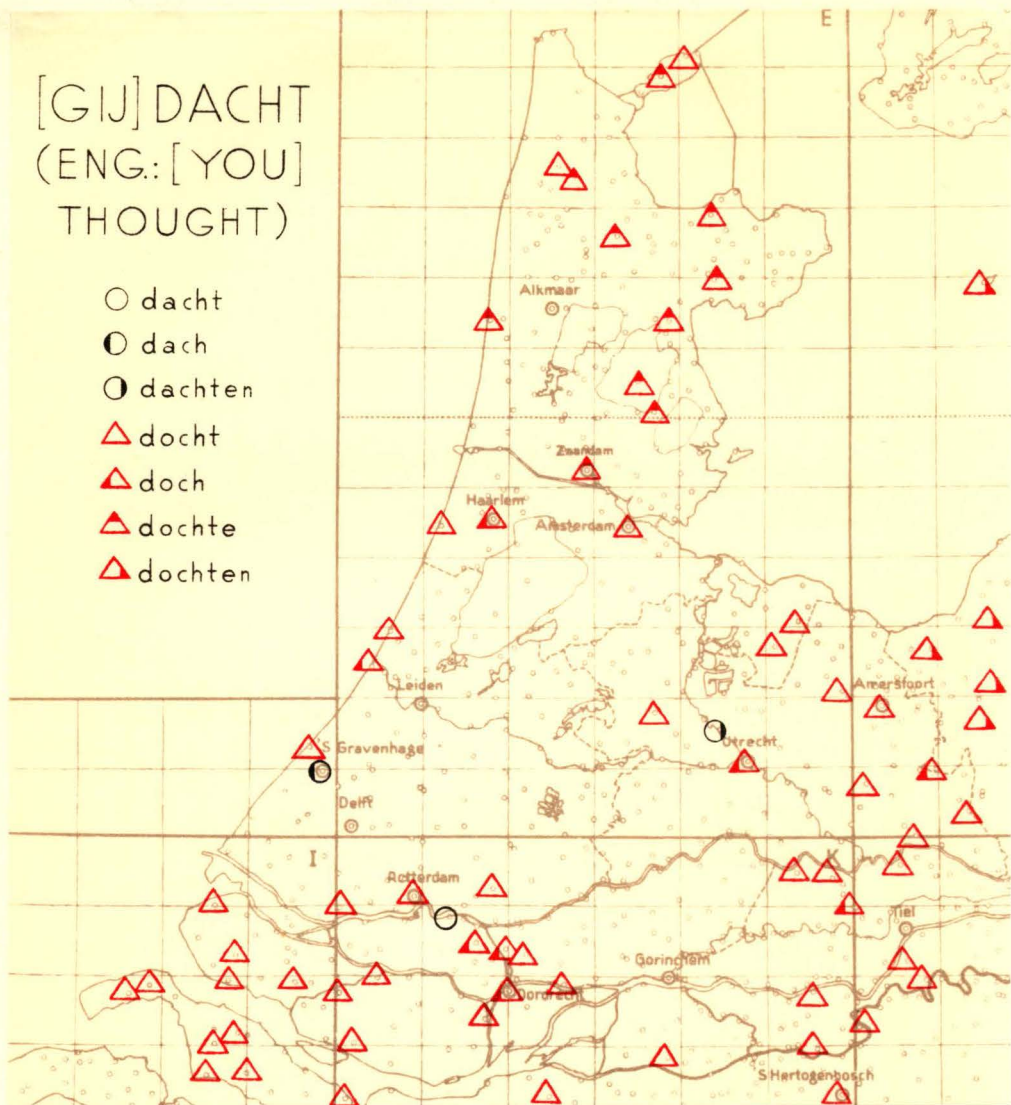
We staan hier, als gezegd, voor een soortgelijk probleem als bij de Afrikaanse „eenheids”-aa. O g e n s c h i j n l i j k vormt de staat van zaken nauwelijks een probleem. Immers de situatie in het Afrikaans is precies als in de Nederlandse schrijftaal. Maar in werkelijkheid openbaart zich hier dus voor de Afrikanisten alweer het opmerkelijke feit, dat in het Afrikaans, zelfs in zijn oudste toestand, reeds elementen zijn aan te tonen, die niet-„Hollands” (d.w.z. niet plattelands-dialectisch-Hollands) zijn, maar die enkel door het medium van de stedelijk-gekleurde taal òf door de geschreven taal (van kerk en school) hun weg naar Afrika kunnen hebben gevonden.

14. Ingwaeonismen

De weinig zeggende term ingwaeonismen is (naar ik meen door EDW. SCHRÖDER) gesmeed voor het aanduiden van bepaalde oude taalverschijnselen, die geconstateerd werden langs de Noordzeekust; „proximi Oceano Ingaevones” zegt TACITUS. In deze oorspronkelijke zin gebruikt ook SCHÖNFELD XXVII nog steeds de term: „‘Ingvaeoons’ is dus een onmisbare samenvattende benaming voor een groep van nauwverwante dialecten, welke alle oorspronkelijk langs de kust van de Noordzee werden gesproken en waarvan de voornaamste waren Fries, Saksisch (vóór de frankisering) en Engels”. Ik zelf zou eigenlijk aan de localiserende term „kustverschijnselen” (litorale taaleigenaardigheden) de voorkeur blijven geven, omdat ik er ongeveer hetzelfde onder versta als wat FRANCK „anglo-friesische” taalverschijnselen noemde. Mijn bezwaar tegen de naam ingwaeonismen is nog versterkt door het feit, dat de term in de loop der jaren met een ander begrip is gevuld. Wanneer HEEROMA het continentale Keulen „een secundaire uitstralingshaard van oostingwaeoonse verschijnselen” noemt (Ts LVIII

[GIJ] DACHT
 (ENG.: [YOU]
 THOUGHT)

- dacht
- ◐ dach
- ◑ dachten
- △ docht
- ◡ doch
- ◢ dochte
- ◣ dochten

(1939) 208) dan zou een nieuwe terminologie te prefereren zijn geweest. In elk geval verstaat H. onder „ingwaeonismen” wat anders dan ik ²¹⁶.

Uit de taal van de „proximi Oceano” bespreek ik hier dan de volgende verschijnselen :

A. *Dog* ‘dacht’

Het werkwoord *dink* ‘denken’ hoort tot de weinige werkwoorden in het Afrikaans, die nog een eigen praeteritum hebben : *dag*, *dog* ; het participium luidt *gedink*, *gedag* en *gedog*. De *o* van het Hollandse *brocht*, die met die van *docht* op een lijn gesteld mag worden, wordt door SCHÖNFELD § 29 opm. 1 „Ingwaeoons” genoemd, maar v. HAERINGEN, naar wie hij verwijst, drukt zich Ts XLII (1923) 287 niet geheel zo positief uit : „Eerder zal het zo zijn, dat de genasaleerde vocaal, die ook in het Frankies aanwezig was, gerond werd evenals in het Fries”.

De omvang van het Nederlandse *brocht*-gebied wordt door v.H. 286 aldus aangegeven : „de provincies Groningen, Friesland in het Noorden en verder het deel van Nederland ten Westen van een lijn ongeveer Apeldoorn-Tiel-Rosendaal of Breda” (met de toevoeging : „Deze laatste afbakening is natuurlijk zeer willekeurig en zal allicht grove fouten hebben”). In grote trekken klopt dat wel met de beschrijving, die HEEROMA HD 108 geeft. HEEROMA stelt tevens de vraag aan de orde, waar het AB *bracht* eigenlijk vandaan komt : „Het Zuidnederlandse materiaal zal hier te hulp moeten komen”.

Zover uit de literatuur is op te maken, neigt men algemeen tot de opvatting, dat inderdaad *docht* en *gedocht* vrijwel altijd corresponderen met *brocht-gebracht*. Het scheen mij daarom niet ondienstig van een dezer gevallen (i.c. *docht*) eens een kaartje te maken, waarbij ik gebruik maakte van het materiaal-AG. Zoals de beschrijvingen van v. HAERINGEN en HEEROMA al deden vermoeden, vallen heel Holland en Utrecht binnen het *o*-gebied. Met treffende duidelijkheid blijkt uit de gegevens voor dit kaartje, hoe vast de *o*-vocaal is. De weinige uitzonderingen

²¹⁶ Inmiddels blijkt uit Ts LXV (1947) 8 dat HEEROMA „oostelijk Ingwaeoons” liever wil vervangen door „Sassisch” en „westelijk Ingwaeoons” door „Chaukisch”. Een dergelijke discontinuïteit van begrippen en terminologie binnen zo kort tijdsverloop is weinig bevorderlijk voor het volgen van de draad van het betoog. [In Ts LXV 284 heet het „dat chaukisch het eigenlijke ingwaeoons is” maar H. acht zich verplicht er op te wijzen, dat CARSTEN, bij wie hij zich grotendeels aansluit, onder „ingwaeoons” wat anders verstaat.]

in het materiaal-AG zijn kennelijk neergeschreven onder invloed van de leestaal. De niet bijster populaire formulering van de vraag („gij *dacht* niet dat ik zulks wist”) zal dit in de hand gewerkt hebben. Een van de medewerkers gaf voor de stad Utrecht ook *dacht* op, maar na mondeling onderzoek achtte ik het verantwoord deze vorm ter zijde te leggen. Het blijft erbij, dat de algemeen-westelijke volksvorm *doch(t)* is. Daar zowel VAN RIEBEECK als F. DE SMIT zich van de *o*-vormen bedienen, moet men aannemen, dat deze vormen met *o* in Afrika de oudste zijn. Het zou de moeite lonen om eens na te gaan, welke Afrikaanse milieus deze oudste vormen handhaven en welke zich van *gedag* of *gedink* bedienen. Er zijn kennelijk drie krachten werkzaam: de oude dialect-traditie, de doorwerkende invloed van de Hollandse leestaal en de „Systemzwang” van het Afrikaanse flexie-systeem.

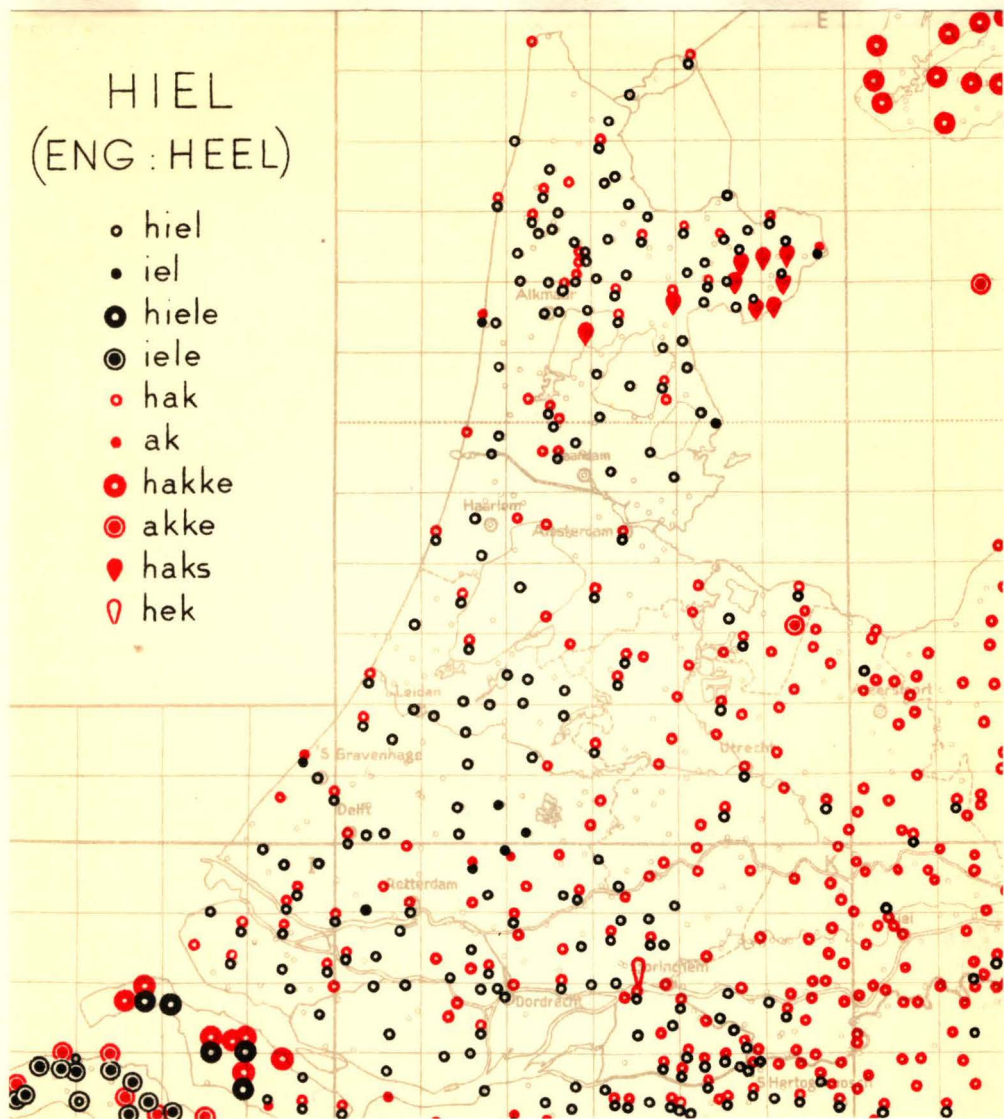
B. *Klaver* ‘klaver’

De ‘klaver’-kaart, gepubliceerd door v. D. BERG in Taalatlas II, 5 levert nog moeilijkheden op voor de interpretatie. Ik onthoud mij daarvan, temeer daar het mij bekend is, dat v. D. BERG een studie over zijn kaart in portefeuille heeft. Wanneer SCHÖNFELD 72 opmerkt: „*klaver*: een Ingvaeoonse kustvorm, die het heeft gewonnen van *klêver*, de vorm van Midden-Nederland” dan meen ik dat hij daarmee wel een communis opinio weergeeft” (zie ook v. HAERINGEN Suppl. 207).

Als het Afr. het woord als dialectische vorm in zich had opgenomen, zouden we hier een mooi geval van ingvaeonistische voorkeur in het Afrikaans hebben. Maar, gezien het zuidelijke *klever*-gebied zou een Afr. vorm *klewer* ons toch eigenlijk rationeler geleken hebben. Er zijn trouwens omstandigheden, die de weg via „AB” of stedelijke taal niet geheel onaannemelijk maken. De klaverplant speelt in Afrika niet een zo grote rol als bij ons. De naam wekt op zichzelf eerder associaties aan het kaartspel. Het kaartspel „s duivels prentenboek”, was echter taboe juist in die Calvinistische kringen waaruit men zich onwillekeurig de meeste kolonisten afkomstig denkt. Naar mijn indruk staat het bij dit spel behorende jargon nader bij de sfeer van het „AB” of „AO” dan bij die van het dialect. Een indirecte bevestiging voor dit vermoeden lijkt mij het feit dat ook het woord *kaart* in Hoog-Hollandse vorm is overgenomen, terwijl men *kert* moest verwachten (zie boven noot 142 en 143).

HIEL (ENG : HEEL)

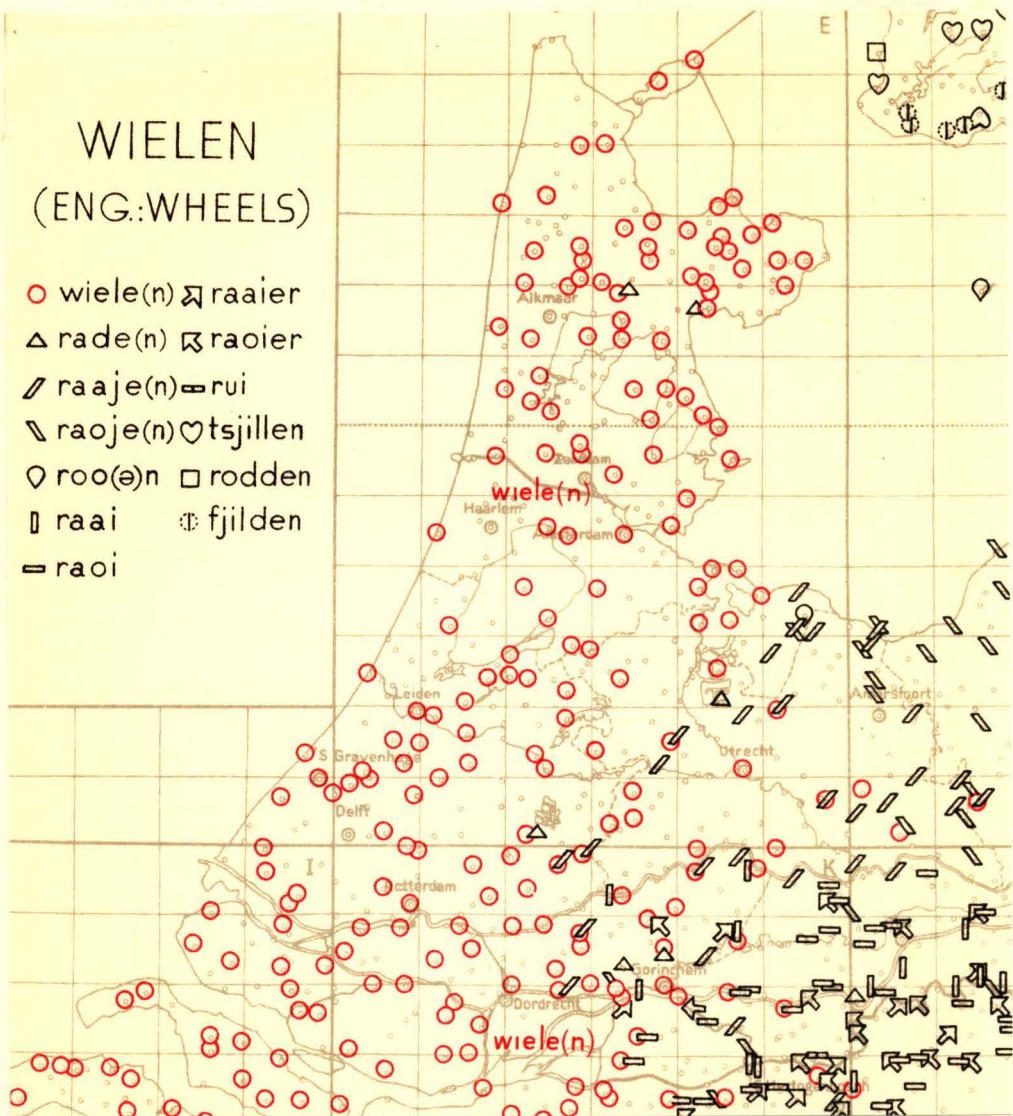
- hiel
- iel
- hiele
- ⊙ iele
- hak
- ak
- hakke
- ⊙ akke
- ♥ haks
- ♥ hek

WIELEN

(ENG.:WHEELS)

- wiele(n) ⚡ raaier
- △ rade(n) ⚡ raoier
- ⚡ raaje(n) = rui
- ∖ raoje(n) ♥ tsjillen
- roo(ə)n □ rodde(n)
- ▭ raai ⚡ fjilden
- = raoi

C. *Hiel*

Ofschoon het woord *hiel* in het tegenwoordige Fries niet voorkomt zijn SCHÖNFELD 45 en v. HAERINGEN Suppl 71 geneigd het (vanwege de ingwaeoonse umlaut van *â*) als ingwaeonisme te beschouwen. Uit MEERTENS' 'hiel'-kaart ²¹⁷ (Taalatlas IV 6) blijkt, dat zeer in 't grove de meridiaan van Amersfoort ons taalgebied scheidt in een westelijke helft waar *hiel* tamelijk veel en een oostelijke helft waar het vrijwel nooit voorkomt. In de provinciën Friesland, Groningen, Drente, Overijsel en in het noorden en oosten van Gelderland is zelfs geen enkel *hiel*-geval geboekstaafd (met de weinige *hiel*-plaatsen langs de grote rivieren moet men voorzichtig zijn, het betreft hier ten dele plaatsen die sterk onder invloed van het AB zijn gekomen).

Terecht zegt dus v. HAERINGEN t.a.p. : „het is een typisch westelijk (Noordzeekust-)woord”.

Terwijl echter in de Zuidnederlandse helft van het gebied met *hiel*-type geen enkel *hak*-geval geboekstaafd is, constateren wij onmiddellijk na het overschrijden der Belgisch-Nederlandse grens in het Nederlandse gebied een broederlijke symbiose van *hak* en *hiel*, die zowel in Zeeland, West-Brabant als Holland heerst. Het is een vreemd geval, maar *hak* schijnt inderdaad in België niet gebruikelijk te zijn. Reeds KILIAAN constateerde „*hacke*. Sax. Fris. Sicamb. j. *hiel*. *Calcanuus*” en WNT V 1539 zegt : „*hak* b.v. in Vlaanderen niet dan uit werken van Noordnederlandsche schrijvers bekend”.

Het ligt buiten ons bestek om na te gaan, hoe de Hollandse symbiose van een „Ingwaeoons” *hiel* met een „oostelijk” *hak* verklaard moet worden ; we willen volstaan met het constateren van het feit. Alle tekenen wijzen erop, dat Afrika in dit opzicht weer organisch bij Holland aansluit. BOSMAN-v. D. MERWE heeft „*heel* *hak*, *hiel*”. Nader onderzoek zal moeten uitmaken of in Afrika (en in Holland) misschien ook signifische of stilistische differentiëringen hebben plaats gevonden.

D. *Wiel*

Als men *hiel* een ingwaeonisme noemt, dan moet men *wiel* feitelijk ook met die naam bestempelen. Wel is de herkomst der vocalen verschillend, maar het verbreidingsgebied van *wiel* is zo in het oog lopend verwant met dat van *hiel*, dat we beide woorden moeilijk los van elkaar kunnen beschouwen. Opvallend is de haast unanieme wijze waarop het woord *wiel* (als zijnde „Hollands”) in de oostelijke provinciën wordt afgewezen, ofschoon de vraag toch luidde „de wielen van de

²¹⁷ Het hier afgedrukte fragment is daarvan overgenomen.

wagen''²¹⁸. Dat herinnert aan WNT V 1539 „*hiel* kent het volk in die streken dus waarschijnlijk alleen door de school en uit de boeken''.

Holland kent het woord *rad* zeer wel, maar *wiel* en *rad* zijn in betekenis gedifferentieerd (vgl. WNT XII 135 vv.). In grote trekken schijnt die differentiatie dezelfde te zijn als die bij Afr. *rad* tegenover *wiel*.

De monstering van het kaartfragmentje (overgenomen van kaart „wielen van de wagen'' van mej. HABERMEHL, Taalatlas III 7) doet Afr. *wiel* voor 'wagenwiel' verwachten, ook al wijst de huidige situatie in het uiterste oosten van Zuid-Holland op een strijd tussen *wiel* en *rad*.

Nader onderzoek zal moeten uitmaken of, taalgeografisch gesproken, het Nederlandse *rad*-gebied inkrimpt of uitdijt. De beschouwing van de kaarten van de Taalatlas leert echter, dat in andere gevallen van West-Oost-antithesen als *big/keu*, *tarwe/weit*, *klaver/kliever* het oostelijke woordtype de Hollandse grens meestal niet overschrijdt (om nog te zwijgen van typisch oostelijke verschijnselen als umlaut van lange vocalen). Uit TE WINKEL's *aa*-kaart valt af te lezen dat het oostelijk deel van de Alblasserwaard en de Vijfherenlanden nog het eerst aan oostelijke invloeden ten offer kunnen vallen, wat — gezien de geëxponeerde geografische ligging — niet zo verwonderlijk is.

Afgezien van dit „meng''gebied zijn er echter voorlopig geen aanwijzingen dat er in de *wiel/rad*-isoglosse sterke beweging is geweest.

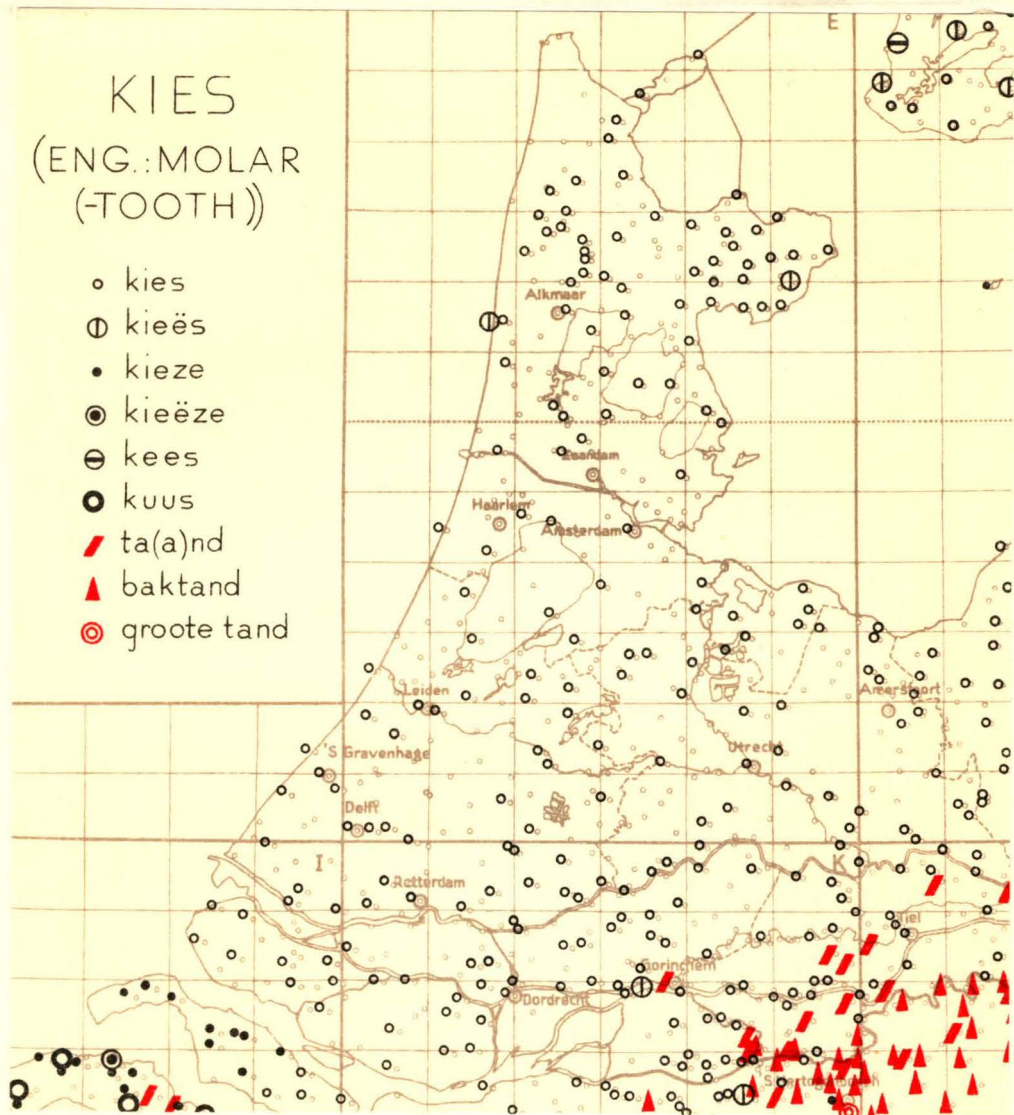
E. Kies

Met het *hiel*-gebied heeft het gebied met type *kies* gemeen, dat het bij de Nederlandse zuidgrens afknapt (drie uitzonderingen, waarvan twee vlak bij de grens, zeggen niet veel tegenover de grote overvloed van *-tand*-gevallen. Men vgl. de 'kies'-kaart van MEERTENS in Taalatlas IV 1). Ook overigens is er gelijkenis met het *hiel*-gebied. Maar er zijn twee belangrijke afwijkingen. In de eerste plaats heeft Friesland (meer in 't bijzonder het Fries-sprekende gedeelte) ditmaal ook de *ie*-vorm (*kieës*) en in de tweede plaats komt in heel Holland en Utrecht geen enkele rivaal voor. Op het hier afgedrukte fragment van MEERTENS' kaart ziet men in het zuidwesten een tip van een aansluitend Zeeuws, en in het zuidoosten een hoekje van het aansluitende Brabantse *-tand*-gebied, maar overigens blijkt het zuiver Hollands-Utrechtse karakter

²¹⁸ Hierbij zij opgemerkt dat het, in het Overijsels b.v., alleen met lange \bar{i} (of *ee*) zou kunnen voorkomen (kort *iel* kan hier alleen representant van oud *il* zijn). Hetzelfde geldt voor *hiel*. Vandaar dat beide woorden zo nadrukkelijk uit de oostelijke dialecten worden geweerd.

KIES (ENG.: MOLAR (-TOOTH))

- kies
- ⊕ kieës
- kieze
- ⊙ kieëze
- ⊖ kees
- ⦿ kuus
- ▬ ta(a)nd
- ▲ baktand
- ⊙ grote tand

van het woord. De aanwezigheid van *kies* in Afrika is dus vanzelfsprekend. Het meervoud luidt *kiese* of *kieste*; dit laatste natuurlijk een hypercorrecte vorm naar analogie van het type *gas(t)-gaste*. Vgl. ook *lies-lieste* 'liezen'.

Vreemd echter is, dat (blijkens de wbb.) in Afrika ook de woorden *maaltand* en *achtertand* in omloop schijnen te zijn. Ze komen weliswaar beide op Nederlands taalgebied voor, maar *achtertand* slechts zesmaal (en nog verdeeld over 4 provinciën) en *maaltand* een twintig keer, doch (met één uitzondering) uitsluitend in België. Van deze beide woorden mag men op zijn minst *maaltand* voor een „mot savant” houden²¹⁹. Ten aanzien van de Belgische vormen was dit vermoeden reeds uitgesproken door J. L. PAUWELS (H Top Dial V (1931) 297; zie bovendien noot 220).

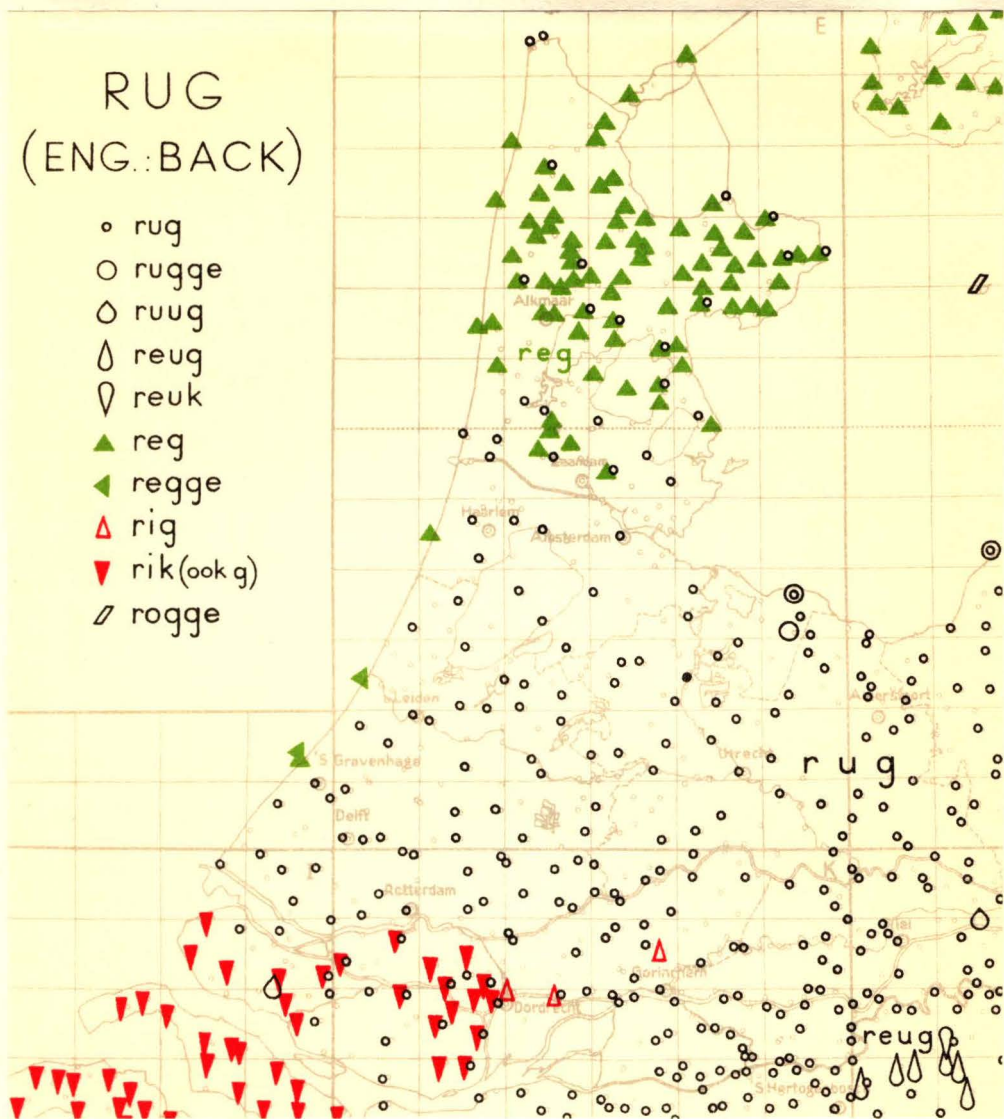
Opmerkelijk is de Afrikaanse vorm *kiestand*, die merkwaardig genoeg ook éénmaal in het Middelnederlands als *kiesetant* geboekstaafd is (in het hs Acq. Ao 1440, dat door DE VREESE in zijn bouwstoffen gekarakteriseerd wordt als „Hollandsch gekleurde Vlaamsche tekst”). VERDAM III 1417 meent, dat hieruit ons substantief *kies* verkort is, maar m.i. kan de veel voorkomende analoge samenstelling *koezetand* in Overijsel vanwege de *n* moeilijk als verbale samenstelling worden opgevat. Een nauwkeurige beschouwing van het Gelders-Overijselse gebied leidt m.i. tot het inzicht, dat *koezetand* een compromis-vorm is die zich ontwikkeld heeft tussen het „Saksische” *koetze*-gebied en het zuidelijke gebied met *-tand*-composita (*kemmelantand*, *kieuwentand*, *achtertand*, *grote tand*, daarnaast ook enkel *tand*). Uit de situatie in de buurt van Zutphen kan worden geconcludeerd, dat de autochthone vormen op de terugtocht zijn en in een zwakke positie zijn komen te verkeren. Immers het daar opgegeven *kies* (met apocope) kan bezwaarlijk anders dan Hollands van oorsprong zijn. Voor het Veluwe *kieze* kan men dat voorlopig niet met zoveel stelligheid beweren, al zal men een zekere skepsis niet geheel kunnen onderdrukken: immers, hoe verder naar het oosten de *ie*-vormen liggen, hoe suspacter hun autochthone herkomst wordt.

Wat het zesmaal voorkomende *kiestand* betreft, de spreiding der vormen wijst erop dat er van een homogeen „gebied” geen sprake is, het zijn kennelijk occasionele vormen met min of meer verdachte *ie*, die in principe overal daar kunnen ontstaan waar een menging van

²¹⁹ Over het weinig originele *achtertanden* behoeft men zich het hoofd niet te breken. Het kon overal ontstaan waar (zoals in Nederland) *voortanden* in dagelijks gebruik bekend is en waar (zoals in Afrika) de positie van *kiezen*, om welke reden dan ook, wankel is geworden.

RUG (ENG.:BACK)

- rug
- rugge
- ⊖ ruug
- ∪ reug
- ∩ reuk
- ▲ reg
- ▼ regge
- △ rig
- ▽ rik(ook g)
- ∕ rogge

kies-sprekers en *tand*-sprekers plaats heeft ²²⁰. Op dezelfde wijze zal ook het bovengenoemde *kiesetant* in een „hollandsch gekleurde Vlaamsche tekst” moeten worden verklaard. Dan wordt het duidelijk, dat onafhankelijk daarvan *kiestand* ook in Afrika kon ontstaan. Het lijkt mij niet onmogelijk, dat de Engelse *tooth*-sprekers hier mede enige invloed hebben doen gelden. Of bestond *kiestand* reeds vóór de Engelse invloed? Opgemerkt dient te worden dat, voor zover mij bekend, de Nederlanders de enige Westeuropeanen zijn, die een (voor hen zéér vanzelfsprekend) principieel verschil maken tussen *kiesen* en *tanden*. Het mag dus op zichzelf wel verwonderlijk heten, dat, niettegenstaande de aanwezigheid van veel vreemdelingen, dit principieële verschil ook in Afrika nog is gehandhaafd. Ik meen *kiestand* als een concessie aan de vele *tand*-sprekers te mogen beschouwen, al blijve dan voorlopig in het midden, in welke periode die concessie is gedaan.

Aan een „import” van *kiestand* uit het Europese stamland valt voorshands moeilijk te geloven.

F. Rug

Bij de beschouwing van MEERTENS' 'rug'-kaart (Taalatlas IV 3) constateren we een ontrondingsgebied van een haast klassiek te noemen „ingwaeonistisch” uiterlijk. De massieve ontrondingsgebieden vindt men in Friesland en Noord-Holland, verder naar het zuiden kan men een zo smal mogelijke „strandstrook” construeren, daarop volgt het massieve ontrondingsgebied van de eilanden, dat zich in een niet zeer brede strook langs de Vlaamse kust voortzet. Een oogopslag op ons kaart-fragment leert ons, dat het Afrikaans met dit ontrondingsverschijnsel niets heeft uit te staan. De normale Afrikaanse vorm is *rug*, zoals op grond van dit Hollandse kaartbeeld te verwachten is. Ook van de andere Ingwaeoonse ontrondingen in woorden als *brug*, *knuppel* ²²¹, *kruk*, *mug*, *put*, *stuk* is in het Afrikaans geen blijk.

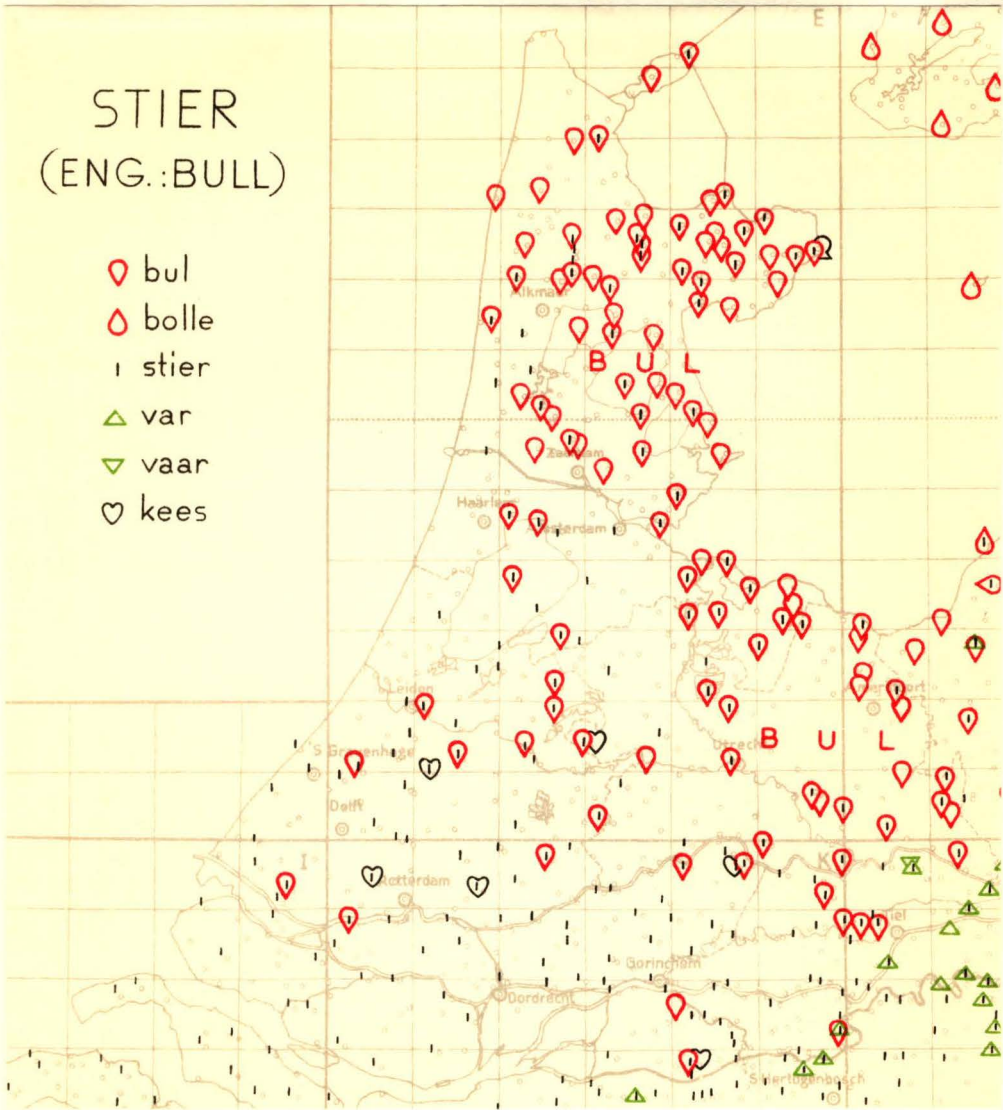
Het is misschien dienstig er op te wijzen, dat in Afrika wel een andere ontronding van de *u*-vocaal (b.v. in *jille*, *hille*, *wirm*) voorkomt, maar deze uitspraak moet beschouwd worden in verband met een algemeen-ontrondende tendentie in het Afrikaans, die kennelijk secundair is en die over 't algemeen als „plat” wordt beschouwd (LE ROUX-DE V. PIENAAR § 287) — wat meestal zeggen wil, dat het verschijnsel associaties wekt aan de taal van de niet-blanke bevolking.

²²⁰ Hetzelfde geldt m.m. voor het „mot savant” *maaltand*. Ook hier is van een „gebied” geen sprake (men zie ten overvloede het kaartje van „de bak- of maaltand” bij PAUWELS t.a.p.). Het woord kon overal burgerrecht verkrijgen, waar aan een „Lehnübersetzung” voor „molares” behoefte werd gevoeld.

²²¹ Wel vindt men *knepel* bij VAN RIEBEECK D II 495 (in gespecialiseerde betekenis?)

STIER (ENG.:BULL)

- bul
- bolle
- stier
- var
- vaar
- kees

G. *Bul*

Uit de kaart van het „mannelijk rund” door mej. HABERMEHL (Taalatlas I 15) blijkt dat het type *bul* gebruikelijk is in heel Nederland-boven-de-rivieren, terwijl het zuidelijk daarvan ontbreekt (met slechts één uitzondering op Zuid-Beveland). Ik heb *bul* vroeger onder de ingwaeonismen gerangschikt (NGN XI (1938) 27) maar er reeds de aandacht op gevestigd, dat het type *bul*, *bol*, *bolle* in het gehele noord-oosten-tot-aan-de-Rijn-toe het uitsluitend gebruikelijke is. Bij nadere overweging geloof ik dat men het beter uit deze groep los maakt ²²² Merkwaardig is ook het ontbreken van het woord in Zeeland en Vlaanderen, die immers in andere opzichten sterk Ingwaeoons getint zijn. Hoe het zij, voor ons doel kunnen wij constateren, dat in Zuid-Holland *bul* en *stier* voorkomen, evenals in Afrika. In Holland is er echter stilistische differentiatie, omdat *stier* ook het leestwoord is. Dat maakt het moeilijk om in elk afzonderlijk gewest met stelligheid te constateren, welk woord het „echte” volkswoord is. De schooltaal kan de invullers beïnvloed hebben. Het ontbreken van *bul* op de Zuidhollandse eilanden vind ik nogal opvallend. Bij de beoordeling van de Zuidafrikaanse dubbelheid houde men er rekening mee, dat *stier* het woord is van de Statenbijbel.

Sommige Afrikaners denken dat *bul* uit het Engels ontleend is. Dit is stellig niet het geval. VAN RIEBEECK en F. DE SMIT gebruiken het reeds (zie ben. blz. 302, 315).

H. *Leer* ‘ladder’

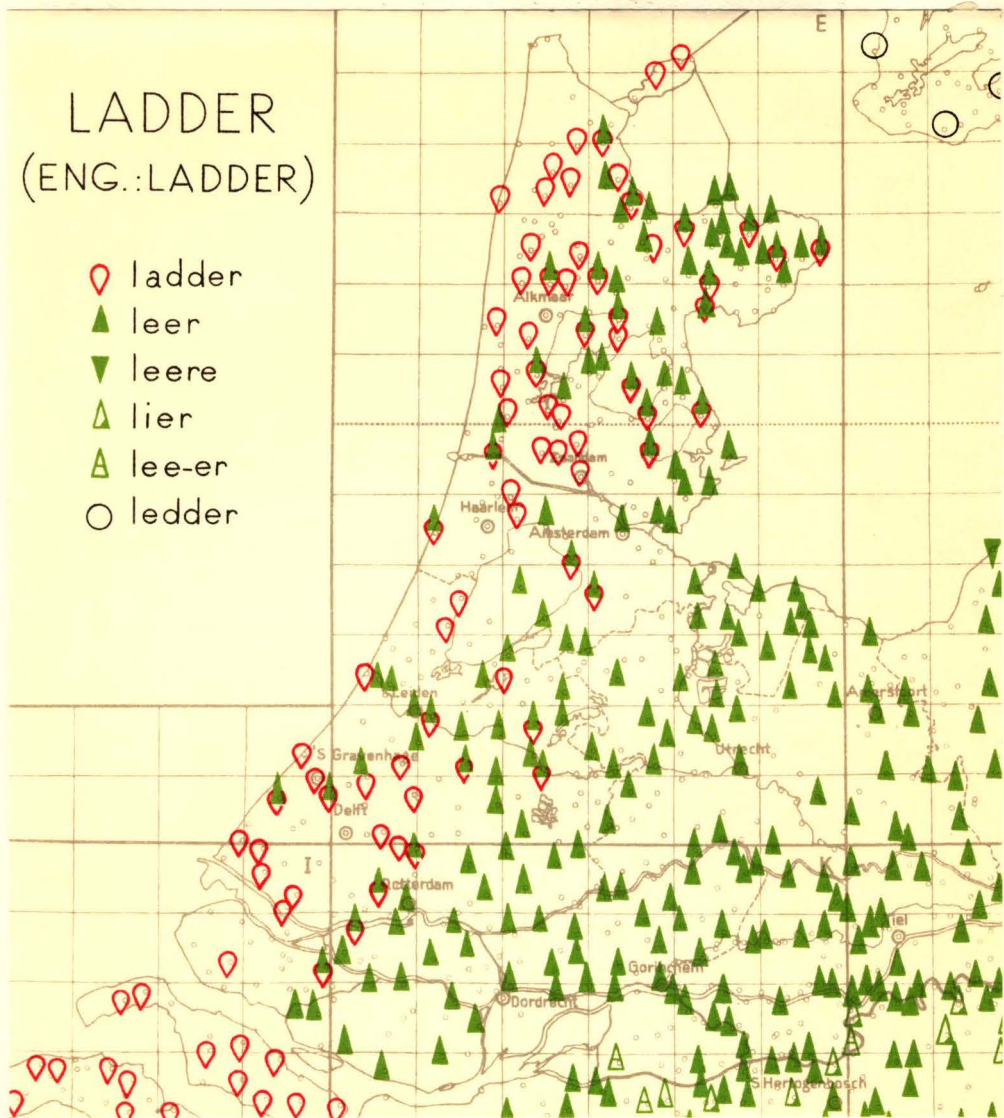
Uit ons kaartfragment ²²³ blijkt, dat *ladder* en *leer* beide Hollands zijn. Uit de structuur is begrijpelijk, dat *leer* de algemene vorm in Afrika is geworden. F. DE SMIT gebruikte het woord reeds in 1662 (zie ben. blz. 329). Daar de Statenbijbel *leeder* heeft behoeft het ons niet te verbazen dat *ladder* in Afrika geen kansen heeft gekregen. Veeleer is het verwonderlijk, dat de positie van dit woord in het moederland zo sterk is geworden, dat het in het „AB” „nagenoeg uitsluitend wordt gebezigd” (WNT VIII 895). Onderzocht dient te worden, of niet-geografische factoren (homonymie b.v.?) hier een rol kunnen hebben gespeeld.

²²² HEEROMA is Ts LXV 273 van mening dat het *bolle*-gebied „waarschijnlijk de chaukische expansie in haar grootste westelijke uitbreiding laat zien”.

²²³ Vgl. v. D. BERG's 'ladder'-kaart, Taalatlas I 4, tevens gepubliceerd in diens proefschrift (1938): Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied.

LADDER (ENG.:LADDER)

- 📍 ladder
- ▲ leer
- ▼ leere
- △ lier
- ◀ lee-er
- ledder

Met een bespreking der in de titel (blz. 145) vermelde woorden zijn m.i. de „Ingwaeoonse” mogelijkheden voor het Afrikaans uitgeput. Niet naar Afrika gekomen zijn zwak-staande ingwaeonismen als *uis*, *mui*, *Weunsdag*²²⁴. Dit geldt ook voor de „relicten” met *eu* als *meu*, *breur*, *reukeloos* (p), *veugen* (p), *seut* (slechts één citaat), die door VERDENIUS in Ts LXII (1943) 207 zijn behandeld en waarvan geconstateerd wordt: „Vast staat dat de groep *eu*-woorden (woorden met *eu* uit *ō* of *au*) in 't begin der 17de eeuw in Holland, in onze kuststreek zwak staat”.

Door het ontbreken van umlaut van lange vocalen²²⁵ kan de herkomst van het Afrikaans als uitgesproken west-Nederlands worden gekarakteriseerd. Maar dat verschijnsel mag niet als ingwaeonisme gekenmerkt worden, omdat het nòch voor het Fries nòch voor het Engels geldt. Eerder zou men de palatalisering van korte *u* in open lettergreep en onafhankelijk van volgende umlautsfactor als zodanig kunnen beschouwen, maar het vermoeden van verwantschap tussen deze palatalisering en die van de lange *û* dringt zich op en dit verschijnsel is wat te „jong” en staat wat te veel apart om het als ingwaeonisme te bestempelen. Op de overige ingwaeonismen blijkt het Afrikaans verschillend te reageren: ingwaeonismen met breed massief verbreidingsgebied als *docht*, *hiel*, *kies*, *wiel* zijn vol Afrikaans eigendom geworden, maar „verschrompelde” ingwaeonismen met „wadden”-verbreiding als *Weunsdag*, *uis*, *mui*, of met gesmaldeelde zones als *ladder* en *reg* hebben geen kans gekregen. Het Afrikaans heeft dus duidelijk de niet-vitale ingwaeonismen laten liggen. Ofschoon geprononceerd „westelijk” en „Hollands” is het Afrikaans toch niet op de „strand”-kant (en evenmin op het meestal sterker Ingwaeoonse Noord-Holland) georiënteerd.

Het best wordt dit geïllustreerd door het geval *ladder/leer*. *Ladder* geldt voor het gebied „proxime Oceano” en *leer* meer in 't bijzonder voor het bij uitstek continentaal-georiënteerde gebied. Zelfs het „AB” *ladder* heeft de sterke positie van het continentale *leer* in Afrika niet kunnen aantasten. De vraag mag gesteld worden of *ladder* in de 17de eeuw wel even sterk heeft gestaan als thans.

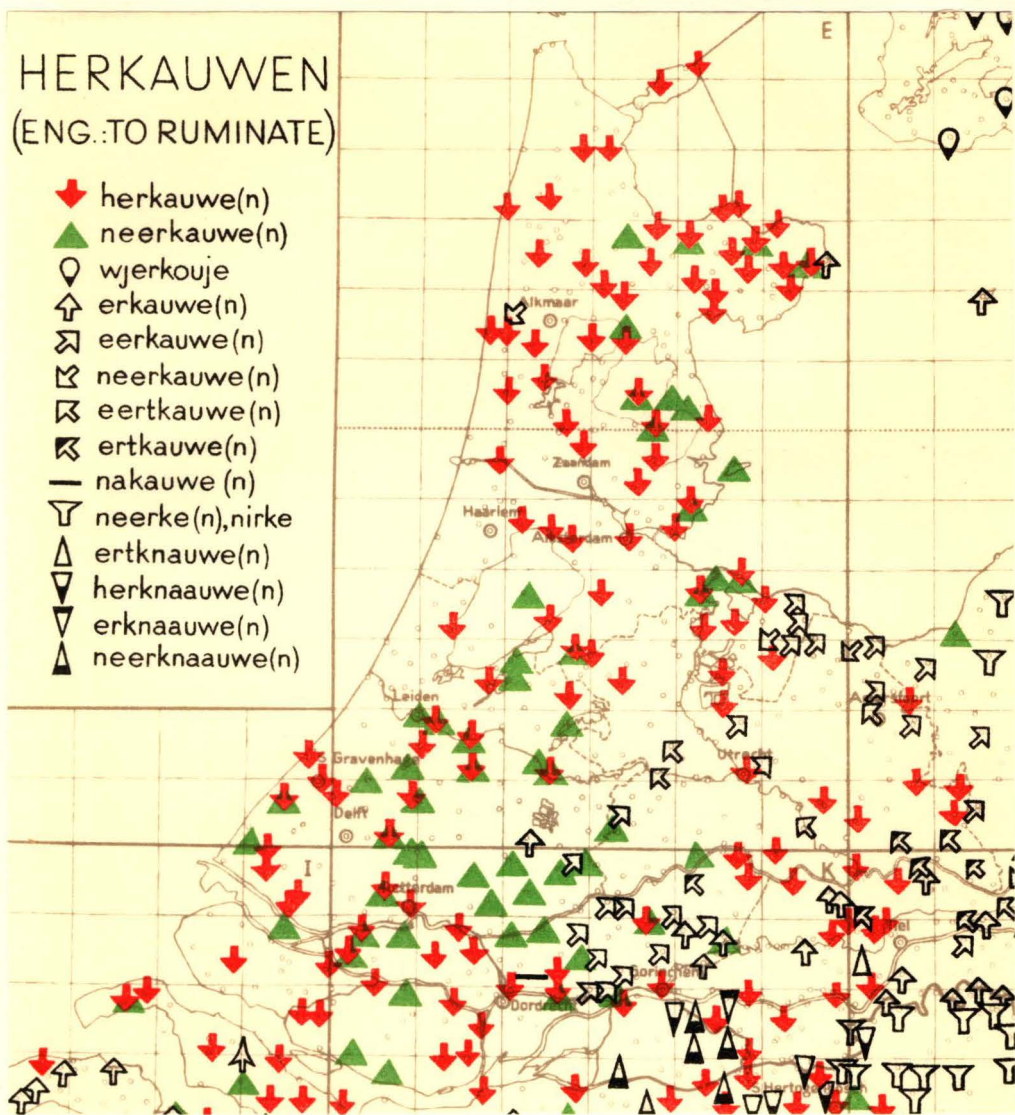
Het komt me voor, dat de ondoelmatigheid van de eenheidsterm „ingwaeonismen” door vergelijking met de weerspiegeling in het

²²⁴ Bij de beschouwing van het 'Woensdag'-kaartje in Ts LV (1936) worden we weer getroffen door het feit dat Afrika niet naar Noord-Holland tendeert, immers de normale uitspraak in Noord-Holland is drielettergrepig (*Woenesdag*), in Zuid-Holland schijnt die niet gebruikelijk te zijn.

²²⁵ Het woord *leeg* werd boven, blz. 64, apart besproken, voor *kês* zie blz. 83 en voor *skêr* noot 141.

HERKAUWEN (ENG.: TO RUMINATE)

- ▼ herkauwe(n)
- ▲ neerkauwe(n)
- ⊙ wjerkouje
- ↑ erkauwe(n)
- ↗ eerkauwe(n)
- ↘ neerkauwe(n)
- ↖ eertkauwe(n)
- ↙ ertkauwe(n)
- nakauwe (n)
- ⊥ neerke(n),nirke
- △ ertknauwe(n)
- ▽ herknaauwe(n)
- ▽ erknauwe(n)
- ▲ neerknaauwe(n)

Afrikaans nog eens te meer aan het licht treedt. Een groep oude kust-verschijnselen-en-retraite is in het moederland min of meer duidelijk te onderscheiden van een meer vitale groep, die men alleen „westelijk” zou kunnen noemen. Maar bij de laatste groep is een breuk in de ontwikkeling niet geheel ondenkbaar : hun vitaliteit vloeit naar 't mij voorkomt niet voort uit hun „ingwaeoons” karakter. Voor een inzicht in de problemen van het Afrikaans heeft de term „ingwaeonismen” nauwelijks enige waarde. Men spreke liever van „westelijke” taal-verschijnselen en onderwerpe ze aan een individuele beschouwing.

15. Niet-dialectische woorden waar het tegendeel verwacht kon worden
(*herkou, naaf, trog, sewe*)

A. *Herkou* 'herkauwen'

Als de aantrekkelijke theorie van VAN GINNEKEN over het ontstaan van *her-* juist is (zie Neoph. XIII, 161 vv.), dan is ons *herkauwen*, althans in zijn eerste bestanddeel, een leeswoord of mot savant. Dit bij een zo typisch agrarisch woord te veronderstellen is niet zo absurd, want ook het Engelse *ruminare* kan bezwaarlijk anders dan van geleerde herkomst zijn. „De *her*-woorden zijn leesvormen” constateert v. HAEREN (NTg XXVIII (1934) 107), „de boekigheid ervan horen we altijd nog aan de lees-uitspraak [her] naast b.v. het inheemse voorvoegsel *ver*” (NTg XXXI, 155).

Het Nederlandse woord neemt een aparte positie in, doordat het (althans in het mij bekende Hollandse taalgebruik; dit in tegenstelling met de constatering van het WNT) de klemtoon op de eerste lettergreep heeft (*hêrkauwen, hêrkauwende* dieren) tegenover *herhdlen, hernemen* enz. Hiermee vervalt het bezwaar dat WNT VI 618 maakt tegen afleiding uit *eder- eer-*, terwijl die herkomst anderzijds door de hele taalgeografische situatie wordt bevestigd. Uit KIEFT's 'herkauwen'-kaart Taalatlas II 2 (waarvan ons kaartje een fragment is) zien we, dat ook het overgrote deel der Zuidnederlandse vormen (vgl. in 't bijzonder de positie in West- en Frans-Vlaanderen) de klemtoon op de eerste lettergreep heeft.

Terloops zij opgemerkt, dat men bij het waarnemen van de sterke verbreiding van de leesvorm *herkauwen* in Holland onwillekeurig herinnerd wordt aan de door mij veronderstelde „schoolse” herkomst van de vormen *boter, kaas* en *molen* (zie boven blz. 78 vv).

FRANCK-V. WIJK beschouwt de vorm *neerkauwen* als „jongere vorm” van *eerkauwen* en met de verklaring van TER LAAN, Nieuw Gr. Wb.

602 uit verbindingen als *koin eerkaauwen* lijkt dat aannemelijk. Hoe het zij, indien het Afrikaans een dialectische vorm had aangevaard, had dat alleen maar *eerkou* of *neerkou* kunnen zijn. Het heeft echter de leesvorm opgenomen. Het feit dat ook de Statenbijbel *herkauwen* heeft, zal daaraan misschien niet vreemd zijn. Volgens Verkl. Afr. Wb. ligt het accent op de eerste lettergreep, LE ROUX-PIENAAR, Uitsprwb. geeft daarnaast ook de vorm met accent op de tweede lettergreep.

B. Naaf

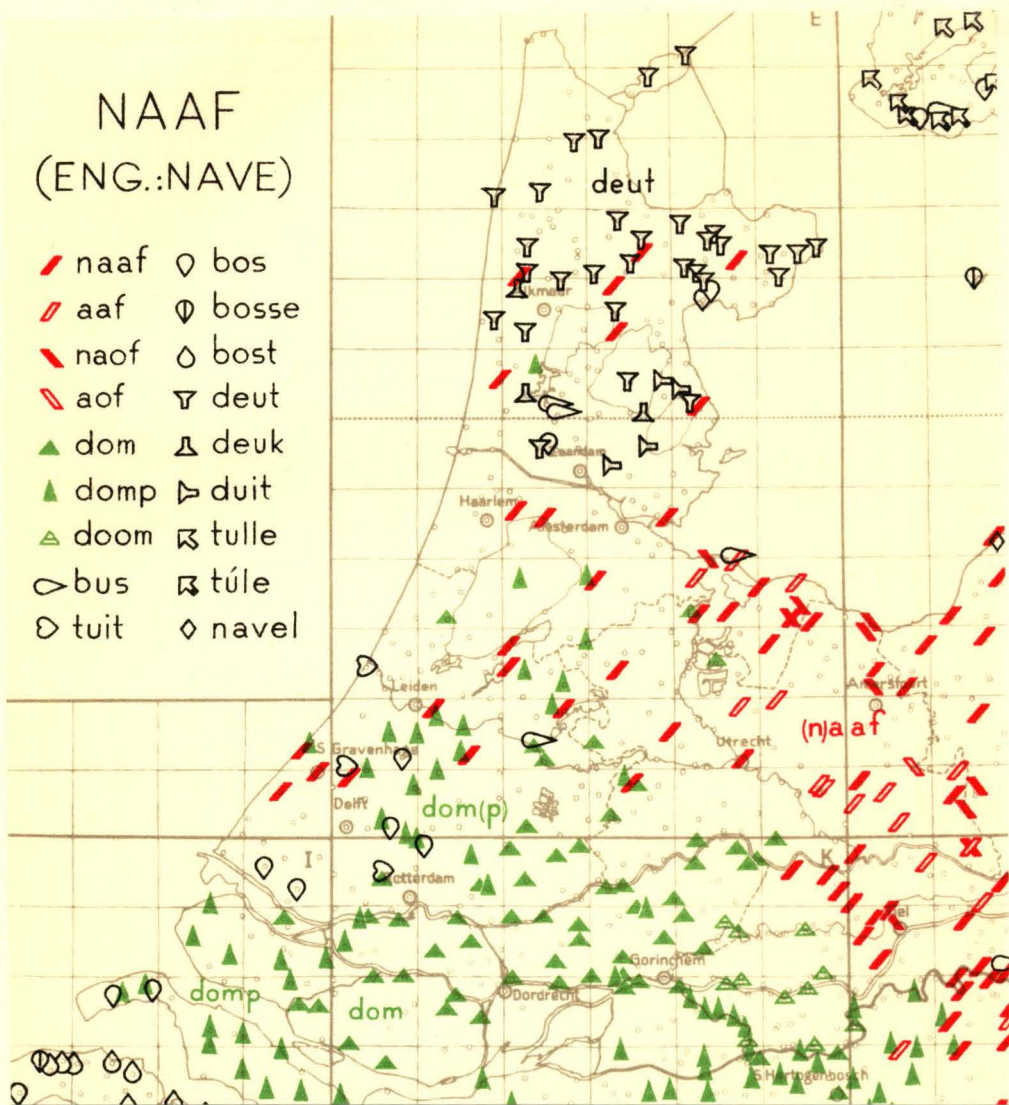
Mijn (geïllustreerde) vraag naar „de naaf van het wiel” was aldus gesteld: „Hoe heet het binnenste gedeelte van het wagenrad (dus dat binnen het uitgestippelde cirkeltje ligt)?” Er waren dus extra-voorzorgen genomen tegen suggestie van bepaalde namen. Ik ben dan ook geneigd, de betrouwbaarheid van de ‘naaf’-kaart, zoals ze door mej. HABERMEHL in Taalatlas III 6 is gepubliceerd, hoog aan te slaan.

Uit deze kaart nu blijkt, dat zuidwestelijk van een boog Hoek-van-Holland-Utrecht-Maastricht (dus bijkans in de gehele zuidwestelijke helft van ons taalgebied) het woord *naaf* — althans in de hier afgevraagde betekenis — niet gebruikt wordt. Deze staat van zaken wordt door KILIAAN wel ongeveer bevestigd: „*Nave* van het rad. *Sax. Sicamb. Fris. Holl.*” (dus niet Vlaams, Brabants of Zeeuws) en VERDAM IV 2223 wijst in diezelfde richting²²⁶. Wat de details van KILIAAN betreft: *Fris.* moet onjuist zijn (in het huidige Fries is *naaf* onbekend) en *Holl.* zal hij te danken hebben aan de tweede druk van JUNIUS 196: „B. Tuyt/velge van t’ rat/ de naeve. G. Le moyeu d’une roue”. In de eerste druk vindt men echter nog „B. Tuydt/ velge vant rat. G. Le moyeu d’ une roue”. Dit *tuydt* moet toch wel het Westfriese *deut* zijn (al weet ik de *d* niet te verklaren; vgl. ook in Noord-Duitsland *Tüte* naast *Düte*). Het is dunkt me duidelijk, wat er gebeurd is. JUNIUS (die niet precies wist wat een „velg” was, zie ook VERDAM IV 2223) bediende zich van het Westfriese *Tuyt*, maar daar hij zich bewust was van het gewestelijk karakter van dit woord, voegde hij er in de tweede druk ter verduidelijking het schrijftaalwoord *naeve* bij (dat het geen gesproken vorm was blijkt uit de *-e*). KILIAAN heeft dit woord dus voor „Holl.” versleten; zijn localisering Tuyt/tuyte als „Holl. Fris.” is juist, maar de toevoeging „j. velghe” niet.

²²⁶ VERDAM vermeldt alleen *navegeer* bij DE Bo. In een citaat geeft hij ook terloops de vorm *dome* voor ‘naaf’, het lemma ontbreekt echter in het Mnl. Wb. (wel geeft het Handwb. *doem* ‘naaf’).

NAAF (ENG.:NAVE)

naaf	bos
aaf	bosse
naof	bost
aof	deut
dom	deuk
domp	duit
doom	tulle
bus	túle
tuit	navel

Een werkelijk massief (en blijkbaar „oud“) gebied met type *naaf* wordt gevormd door de driehoek Amsterdam-Bentheim-Maastricht. Noordelijk van deze driehoek heersen thans de typen *deut* (N-Holland), *twolle* (Friesland), *toete* (Groningen, Drente), zuidelijk strekken zich het omvangrijke *dom*-gebied en westelijk daarbij aansluitend het Vlaamse en Zeeuwse *busse*-gebied uit.

Indien het Afrikaanse *naaf* van dialectisch-Nederlandse herkomst was, dan zou het m.i. een duidelijk oostelijke ontlening zijn — een geval dat, naar we nu al herhaaldelijk gezien hebben, nog nimmer op overtuigende wijze kon worden aangetoond. Utrecht, dat zo vaak aan de kant van het „AB“ staat, speelt ons bij de interpretatie weer eens parten, omdat de kaart even de suggestie van een (vroeger) massief „Utrechts“ *naaf*-gebied wekt. In werkelijkheid telt men in het westelijk deel (en alleen dat, umlautloze, gebied kan immers als stamland van het Afr. in aanmerking komen) toch nog acht *dom(p)*-vormen, die men voorlopig voor „ouder“ mag houden dan *naaf*.

De vocaal van het woord *dom* pleit misschien voor ouderdom. Als we deze vorm nl. mèt WNT III 2776 als een bijvorm van *duim* zouden mogen beschouwen²²⁷, dan zou het gevoegd moeten worden bij de zg. *oe*-relicten. Ook wanneer men het als Brabantisme opvat, wijst trouwens de verre verbreiding in noordwaartse richting (zonder de steun van een leestaalwoord!) op ouderdom. Kortom zoals de feiten zich op 't ogenblik aan ons voordoen, is er geen reden om aan het bestaan van een oud (voor ons is voldoende 17de-eeuws) Zuidhollands *dom(p)*-gebied te twifelen. Het Afrikaans heeft het Zuidhollands-dialectische woord verworpen en het schrijftaalwoord ingevoerd. Naar de oorzaak kunnen we slechts gissen, maar daarbij zullen we niet buiten beschouwing mogen laten, dat *naaf* ook in de Statenbijbel voorkomt en wel in het bij de Boeren zo bij uitstek populaire Eerste Boek der Koningen 7:33. In dit bijzondere geval wil ik trouwens de mogelijkheid niet geheel verwerpen, dat onder de oudste vrije wagenmakers en timmerlieden enkelen uit het *naaf*-gebied afkomstig

²²⁷ Maar het woord *dome* van de Haagse Bijbel (zie noot 226) lijkt mij een beletsel. Zou niet veeleer het Franse *dôme* ten grondslag liggen? De dialectgeografische situatie geeft wel het recht aan een Franse ontlening te denken en *dôme* is nu eenmaal sterk gedifferentieerd van betekenis. In verband met het door DE VREESE gegiste „Vlaamse“ karakter van de Haagse Bijbel (Bouwst. 82) dient te worden opgemerkt, dat *dom* niet Vlaams is.

waren ²²⁸; zij zouden zich van dit woord ook in de ongekunstelde spreektaal bediend kunnen hebben. Wie deze mogelijkheid als fantastisch a priori verwerpt, moge bedenken, onder welke exceptionele omstandigheden dit kleine Nederlandse taaleiland aan de Kaap leefde. De individuele invloed, die in grotere taalgemeenschappen zo zelden kan worden nagerekend, had hier wel degelijk kansen. Zolang die invloed echter nog niet kan worden aangetoond, gaan we het veiligst, als we constateren, dat het Afrikaans, om welke redenen dan ook, de kant van de leestaal (Statenbijbel) gekozen heeft.

Dan rest alleen nog de vraag: waarom heeft de Statenbijbel het kennelijk niet-Hollandse, niet-Brabantse, niet-Vlaamse en niet-Zeeuwse *naaf* verkozen? Ik vind geen bevredigend antwoord op die vraag. Kan *Nabe* van de Luther-bijbel hier mede van invloed zijn geweest?

C. Trog

Ons kaartfragment (ontleend aan HABERMEHL „De voederbak van het Varken”, Taalatlas I 11) doet ons zien, dat het woord *zeunis* (*zeunie*, *zeuning*) het eigenlijke Hollandse woord is. Het is al oud, want KILIAAN vermeldt het reeds: „*Seunie*. Hol. Sicamb. j. vercken-trogh”. Hij ontleent het trouwens aan JUNIUS. Is *trog* even „echt” als *zeunie*? We zullen ons tevreden moeten stellen met te constateren, dat van de beide uitdrukkingen het woord met de kennelijk meest „boerse” kleur niet in het Afrikaans is overgegaan.

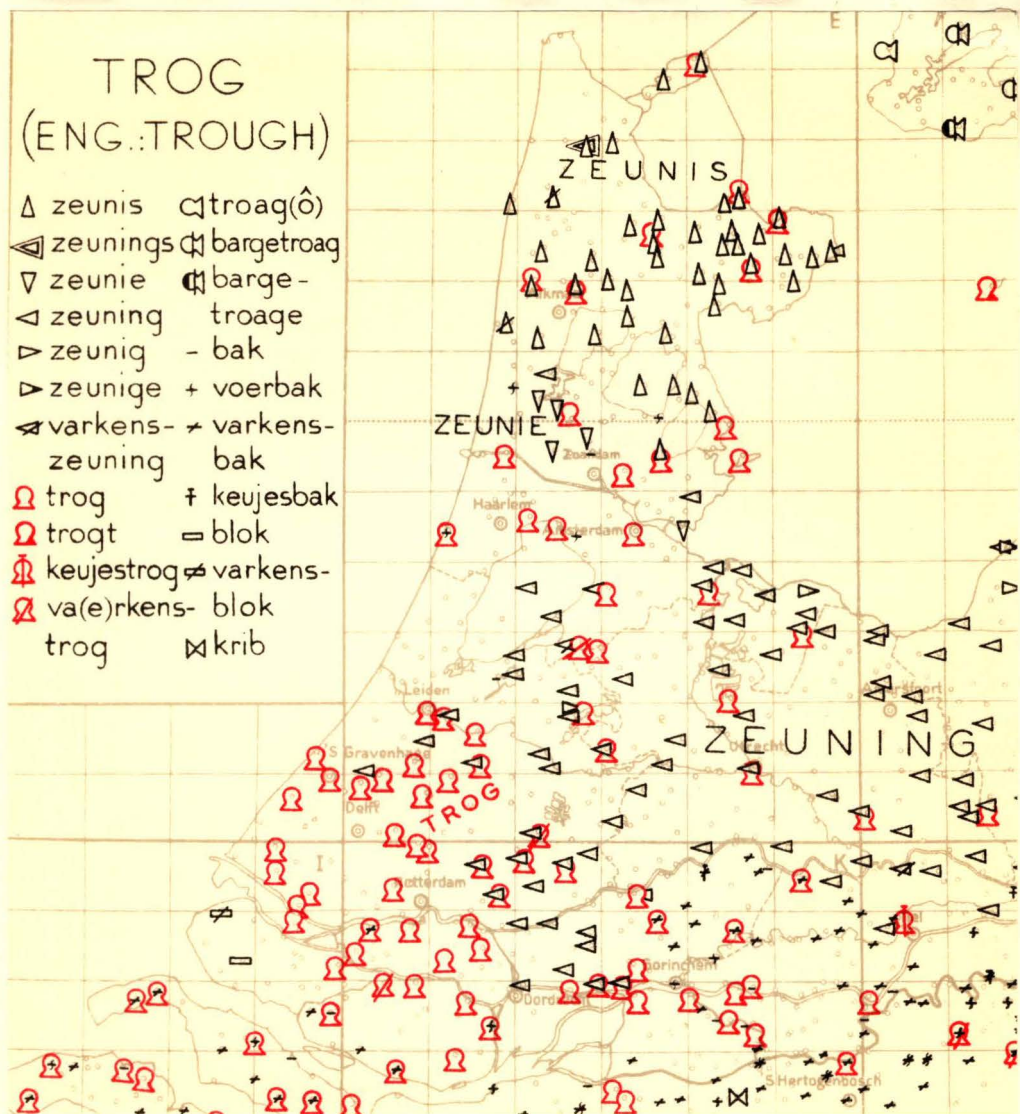
D. Sewe ‘zeven’

VAN GINNEKEN heeft in O’*T* II (1933—’34) 113 vv. trachten aan te tonen, dat het gebied met *eu*-vocaal aan „Hollandsche expansie” te danken is. Wie echter het ‘zeven’-kaartje van mej. TEN HOLT (Taalatlas I 2) aandachtig beschouwt, zal spoedig de onhoudbaarheid van deze theorie moeten inzien. Reeds het op de kaart aangegeven rondingsgebied van EUPEN bevat een waarschuwing, maar hier komt nog bij,

²²⁸ Ik had dit vermoeden geuit vóór mij de uitvoerige gegevens van 1664 (zie blz. 237 vv.) bekend waren en heb mij verplicht geacht het nader te toetsen. Welnu van de twee wagenmakers was althans 1 uit het *naaf*-gebied (Utrecht), de andere uit Gent. Wat de timmerlieden betreft: de baas-timmerman was een Duitser, in rang op hem volgde een Groninger, verder tel ik 2 uit Amsterdam, 1 uit Utrecht, 1 uit Den Bosch, 1 Zweed, 1 Deen, 1 uit Brugge, 2 uit Gent.

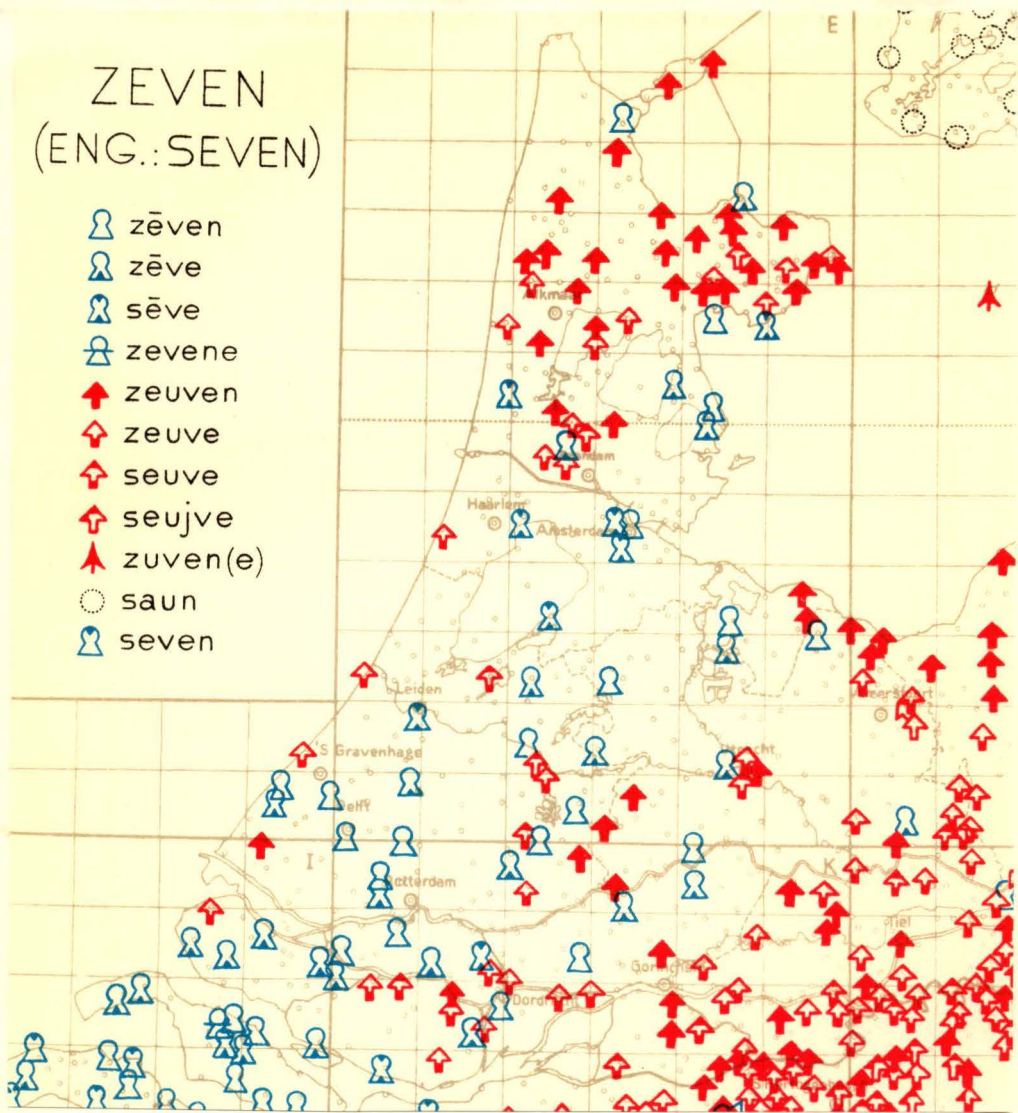
TROG (ENG.: TROUGH)

△ zeunis	◁ troag(ô)
◁ zeunings	⚡ bargetroag
▽ zeunie	⚡ barge-
△ zeuning	troage
▽ zeunig	- bak
▷ zeunige	+ voerbak
⚡ varkens-	⚡ varkens-
zeuning	bak
⊕ trog	† keujesbak
⊕ trogt	□ blok
⊕ keujestrog	⚡ varkens-
⊕ va(e)rkens-	blok
trog	⊗ krib

ZEVEN (ENG.:SEVEN)

- zēven
- zēve
- sēve
- zevens
- zeuven
- zeuve
- seuve
- seujve
- zuven(e)
- saun
- seven

dat ook het bij onze oostelijke provinciën aansluitende Nederduitse gebied *eu* heeft (*söven* komt reeds in het Middelnederduits van de 13de eeuw voor, zie LASCH, Mnd. Gr. § 175). Wel geloof ik, met VAN GINNEKEN, dat (op zijn minst) Zuid-Holland vanouds een uitgesproken labiale hard is geweest (t.a.p. 126). Men opereert voor het kern-gebied van Holland echter niet met het begrip „isoglossen”. Ondanks mijn vele pogingen om in Zuid-Holland „isoglossen” te vinden, heb ik er nog nooit een kunnen ontdekken²²⁹. Uit de vele tot dusver door mij besproken kaartjes blijkt, dat we het voor Zuid-Holland meestal niet verder meer kunnen brengen dan tot een groepering van „echt”-Hollandse, maar her en der verspreide, relicten enerzijds, waarnaast en waartussen „andere” verschijnselen verspreid zijn, die associaties aan „AB” of leestaal oproepen.

Dat de Hollandse *zeuven*-vormen als relicten moeten worden geïnterpreteerd blijkt uit de verspreiding juist over die plaatsen, die zich ook in andere opzichten zo herhaaldelijk als relict-gebieden voordoen.

Het 17de-eeuwse Zuidhollandse karakter van *zeuven* blijkt ten overvloede uit het HWb en HUYGENS (zie Ts LVII (1938) 33). Het *zeuven*-gebied is dus groter geweest. Heeft het heel Zuid-Holland omvat? In analogie o.a. met de huidige verspreiding der *e*-participia (zie boven blz. 141) is het, zolang niet andere feiten aan het licht komen, geoorloofd om ook een zeker parallelisme in de historische ontwikkeling aan te nemen. Temeer daar ook de antithese *zeve(n)-zeuve(n)* eenzelfde stilistische ondergrond heeft als *gemaakt-emaakt*. In beide gevallen gaat (blijkbaar al sinds eeuwen) de strijd tussen leestaalvorm enerzijds en volksvorm-relict anderzijds. Als echter *zeuven* „echt” Zuidhollands is, moet men in het Afrikaans ook *seuwe* verwachten. Inderdaad is deze vorm er dan ook, al maken de woordenboeken er geen gewag van. T. H. LE ROUX vermeldt hem in een adem met *speul*, *feul* en *teu* (tegen), vormen die historisch, dialectgeografisch en stilistisch geheel in dezelfde groep behoren. Het oude karakter der ronding staat daarmee vast. Van de klank in deze drie woorden zeggen LE ROUX-PIENAAR 49: „Vir party sprekers sal die een plat klink en die ander nie, maar tog is dit 'n baie algemene verskynsel in Afrikaans”.

De Hollandse antithese *zeven-zeuven* vinden we dus in Afrika terug. In dit verband moge er op gewezen worden, dat alle Afrikaanse telwoorden met die van de Hollandse omgangstaal overeenstemmen (de

²²⁹ Het 'boter'-kaartje is tot dusver het enige kaartje, waaruit iets als een ouderwetse isoglosse valt af te lezen (zie noot 232).

enige „volks”vorm, nl. *taggentig* naast *tagtig*, is ook in Holland zo zeer verspreid ²³⁰, dat men hem nauwelijks dialectisch, op zijn hoogst „ouderwets” zou kunnen noemen). Pro memorie zij vermeld, dat ook de Statenbijbel *seven* heeft (HEINSIUS § 20). We zien bij het vitale *sewe* duidelijk dezelfde leestaal-invloed werkzaam, die wij ook reeds bij de namen van weekdagen, maanden, jaargetijden enz. konden constateren. Zie blz. 97, 103, 123, 194.

16. Typisch Hollandse of althans „westelijke” woorden

A. *Akker* ‘eikel’

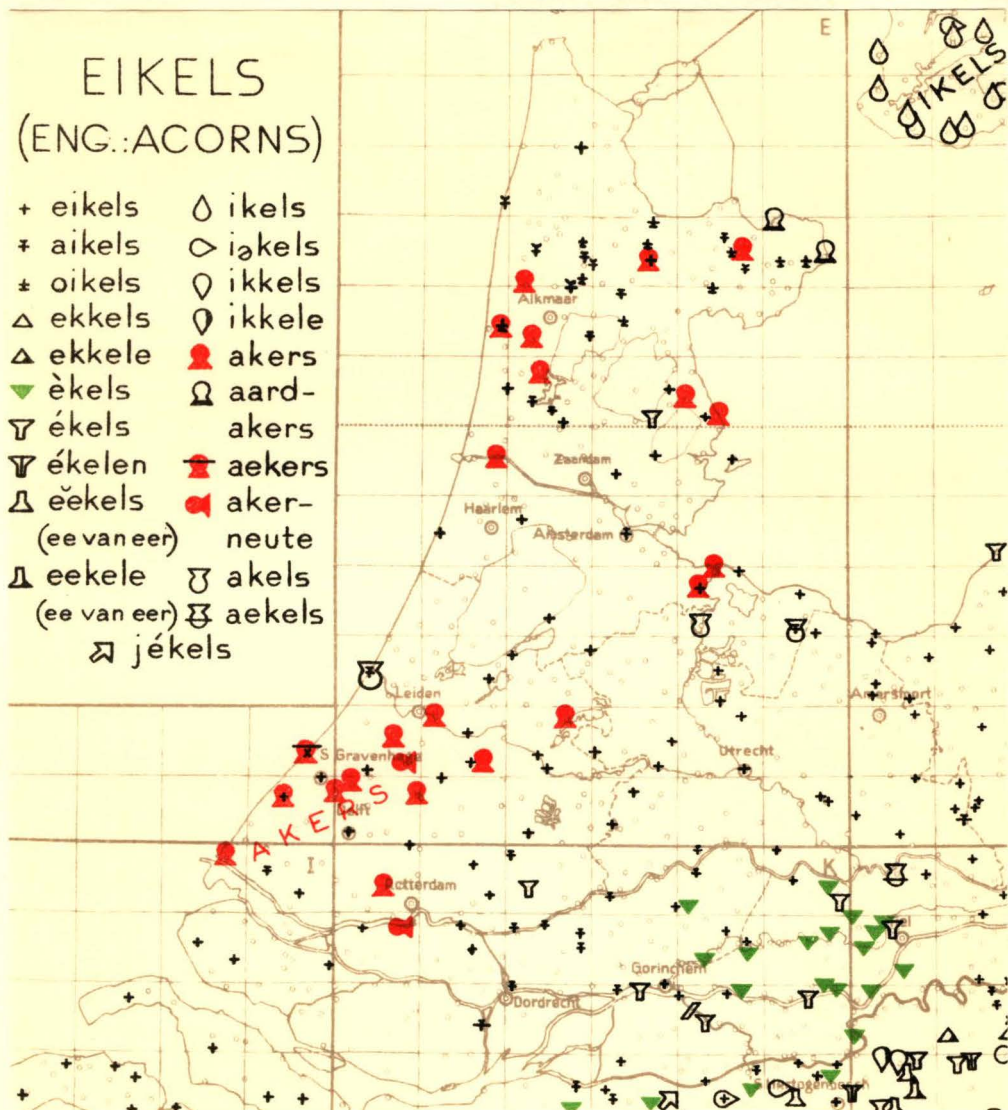
Bij de interpretatie van de ‘eikel’-kaart houde men rekening met het feit, dat in verreweg het grootste gedeelte van Holland de *Quercus Robur* niet in grote groepsverbanden voorkomt. Algemeen is hij slechts in diluviale districten en in het duindistrict. Uit de kaart, die mij vanwege het Instituut van het vegetatie-onderzoek van Nederland verstrekt werd, blijkt dat hij geregeld voorkomt langs de hele duinkust benevens op Tessel en Wieringen en verder in het Gooi ²³¹. Vergelijkt men deze staat van zaken met ons kaartje dan treedt in ‘t licht, dat juist in gebieden, waaraan men het meeste „recht van spreken” mag toekennen, de *aker*-vorm inheems is. Het woord komt blijkens de ‘eikel’-kaart van mej. DE GRAAF (Taalatlas II 7) buiten Holland nergens voor. Dit was reeds KILIAAN bekend : „*aecker*. Holl. j. *eekel*. Glans. Angl. *acorne*”, ook de Westfries JUNIUS geeft reeds „glans . . . *aecker* Holl.”. Het WNT geeft *aker*-citaten van de Hollanders VISSCHER, BERKHEY, ‘s GRAVENWEERT, v. HEEMSKERCK, ASSELIJN, SCHOTEL, LOOSJES. De redacteuren DE VRIES en KLUYVER (beiden Hollanders) merken s.v. *aker* op : „in de volksspraak bij onze landlieden nog algemeen bekend”. Ik ben er dan ook van overtuigd, dat de huidige *aker*-plaatsen slechts een minimum vormen ²³¹. De Gentenaar ZEVECOTE gebruikt ook *aker*, maar hij zal het aan zijn Hollandse omgeving te danken hebben. Geheel op zichzelf staat *aker* bij de Zeeuw DE BRUNE. Het ontbreekt in het huidige Zeeland te enen male. Is het oorspronkelijk ook Zeeuws geweest ? Maar dan toch uitsluitend waar eiken voorkomen, nl. langs de uiterste westkust. Mag men hetzelfde vragen voor Vlaanderen ? Vgl. DE BO *akerneute*, maar dat is een ‘okkernoot’.

²³⁰ Ook het HWb geeft *taggentig*.

²³¹ Men bedenke dat de boomrijkdom in Holland teruggelopen is. Zie EDELMAN en VAN LIERE, Over woudgronden op de zeekei van westelijk en noordelijk Nederland (TAG LXVI (1949) 257—63).

EIKELS (ENG.:ACORNS)

+	eikels	◊	ikels
⊕	aikels	○	iakels
±	oikels	◊	ikkels
△	ekfels	◊	ikkele
△	ekkele	⊙	akers
▼	èkels	⊙	aard-akers
∇	ékels	⊙	aekers
∇	ékelen	⊙	akerneute
⊙	ëkels	⊙	akerneute
⊙	(ee van eer)	⊙	akels
⊙	eekele	⊙	aekels
⊙	(ee van eer)	⊙	aekels
⊙	jékels		

Bij een reconstructie der feiten op de basis van de huidige geografische verspreiding zal men voorlopig de conclusie mogen trekken, dat men hier een geval van „echt” en uitsluitend-Hollands karakter heeft. Een tweede Hollands sjibboleth van dien aard zou ik niet zo gauw weten te noemen²³².

Met deze feiten voor ogen moet ik *eikel* voor een schoolwoord houden, dat — natuurlijk — in de Hollandse gebieden waar geen of weinig eiken groeiden, de beste kansen heeft gekregen. De eigenlijke bakermat van deze vorm kan Utrecht-Gelderland of Limburg zijn. Het enige massieve *eikel*-„gebied” dat er heden in het westen bestaat is Zeeland, maar daar komen de eiken alleen aan de uiterste Noordzeekust voor; dit gewest kan als exporteur van *eikels* (Wort und Sache) gevoelig uitgeschakeld worden. In de hele provincie Utrecht, met uitzondering van een aan Zuid-Holland grenzende strook, komt eikengroei echter regelmatig voor, evenals in het gehele aansluitende gebied van Gelderland boven de Rijn. Tot nader order zal men mogen gissen, dat *eikel* van Utrechts-Gelderse (en hogerop van zuidelijker?) herkomst is.

Afrika heeft het geïmporteerde schoolwoord verworpen en het Hollandisme aanvaard. Afgezien van de reeds boven gegeven feiten pleit dit er op zichzelf reeds voor, dat het woord in het 17de-eeuwse Holland een grotere verbreiding heeft gehad dan uit ons twintigste-eeuwse kaartje valt af te lezen. Dat de *a* in het Afrikaanse *akker* is verkort, baart geen verwondering. Vgl. T. H. LE ROUX § 61 opm. 4 (*begrafnis*, *noortkapper* enz.). De verkorting kwam trouwens ook reeds in het moederland voor, zie WNT „voorheen ook wel *acker* gespeld”.

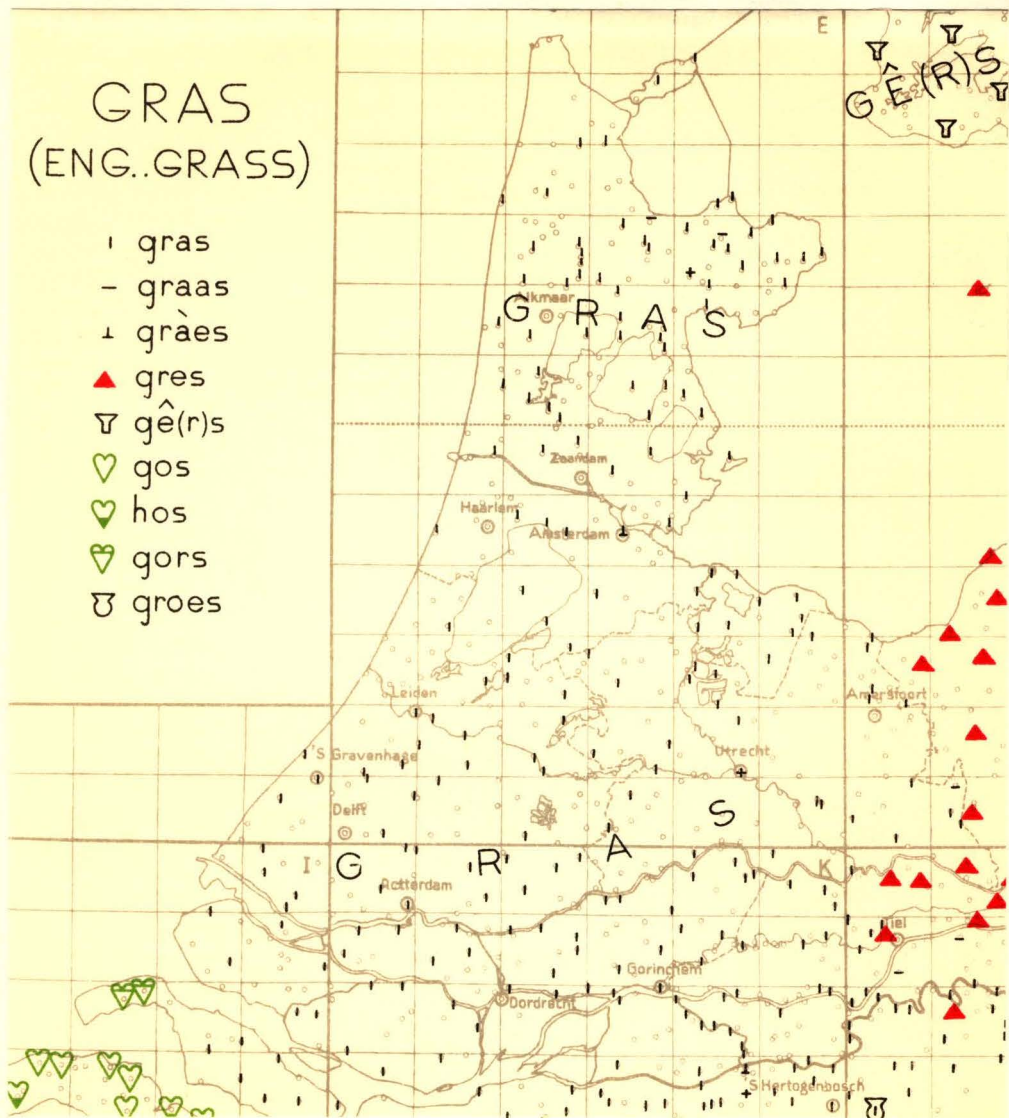
Ten slotte zij nog vermeld dat de eik in de periode-VAN RIEBEECK in Afrika is ingevoerd; in 1663 wordt reeds vermeld dat olijven, sinaasappels, eiken en essen goed aarden (BÖESEKEN, Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap 29).

Woord en begrip *eikel* hebben een belangwekkende cultuurhistorische achtergrond. Men wordt daarvan opnieuw doordrongen, wanneer men op de grote 'eikel'-kaart buiten Holland alléén vormen op *-r* vindt in het uiterste zuid-oosten (Eupen en een enkele plaats in Limburg). Mijn vermoeden dat hier sprake is van een uitloper van een groter Duits *-r*-gebied werd bevestigd door Rhein. Wb I 50 s.v. *Acker*. Vanwaar die overeenstemming van Holland met een zó ver verwijderd gebied? Alle speculaties hierover raken het gebied der taalkundige

²³² *Butter* zweemt er wat naar, maar het is ook Zeeuws; zie blz. 79. Eerder zou vergeleken kunnen worden *zel* 'zal' of de verwarring van 'leggen' en 'liggen'.

GRAS (ENG. GRASS)

- | gras
- graas
- ⊥ grâes
- ▲ gres
- ∇ gê(r)s
- ♡ gos
- ♡ hos
- ♡ gors
- ∩ groes

praehistorie, in 't bijzonder de periode met de „germanische Waldgeruch”, waaruit ook de *wilde verkens*, *everzwientjes*²³³ en dgl. dateren. Op het nauwe verband tussen de verspreiding van eiken en die van (wilde of tamme) varkens heb ik reeds vroeger gewezen. Zie mijn art. over de „keldermot” in Ts LVIII (1938) 109—22.

B. *Gras*

Ik denk dat wel niemand zich ooit het hoofd zal hebben gebroken over de vraag, waar het Afrikaanse woord *gras* vandaan komt, de vergelijking met het Nederlandse *gras* ligt immers voor de hand. Maar in 't bijzonder voor Afrikaners is het niet van belang ontbloom om te weten, dat dit woord in deze uitspraak allerminst algemeen-Nederlands is, maar voornamelijk Hollands en Noordbrabants. Ons kaartje is een fragment van juffr. HABERMEHL's 'gras'-kaart (Taalatlas I 14). Aan de oostkant ziet men een begin van het oostelijke dialectgebied, waarin tot dusver nog nimmer enige positieve taalkundige relatie met het Afrikaans is ontdekt. Men onderscheidt bij het overschrijden van de oostgrens van ons kaartje een Gelders *gres*-gebied, een Overijsels *grös*-gebied en daarbij aansluitend een Drents *gres*-gebied. Friesland zegt *gê(r)s*. Alleen in het uiterste zuidoosten (de provincie Groningen dus) zegt men weer *gras*, maar „Groningse” bestanddelen zijn in het Afrikaans nooit aangetoond.

In het zuidwesten van ons kaartje ziet men de noordelijke uitloper van het Zeeuwse *go(r)s*-gebied. In heel Zuid-Nederland komt het woord *gras* dialectisch weinig voor, het is *gas*, *ges*, *groes*, *graos*, in Hollands- en Belgisch-Limburg *graas*. In al zijn simpelheid laat het kaartfragment ons duidelijk de alleruiterste oostelijke en zuidwestelijke limiet zien van het stamland van het Afrikaans. De grens tegenover Brabant blijft echter, als in zoveel gevallen, open en moet dus op grond van andere taalverschijnselen worden getrokken.

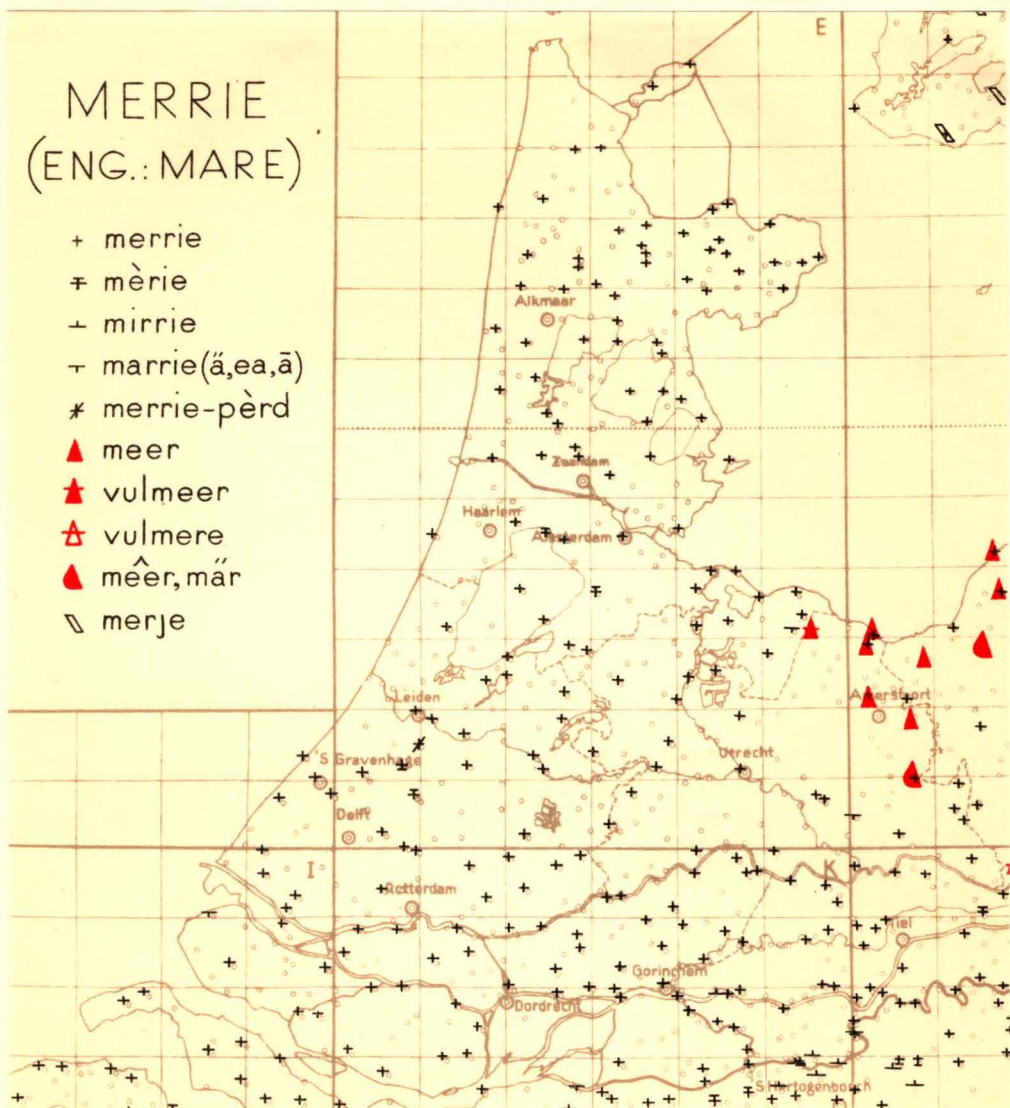
C. *Merrie*

Op de 'merrie'-kaart (fragment van de kaart van mej. DE GRAAF in Taalatlas I 9) zien we de uiterste oostelijke limiet van het stamland weer duidelijk afgetekend (hier begint een zeer omvangrijk *mere*-gebied). In het zuiden zien we pogingen tot aanduiding van een andere vocaal (*mèrie*, *mirrie*, *marrie*). Het Afrikaans heeft het algemeen-

²³³ Deze namen, gegeven aan de „keldermot” ofte wel „pissebed” moeten immers stammen uit een tijd toen daar nog wilde zwijnen en everzwijnen rondliepen.

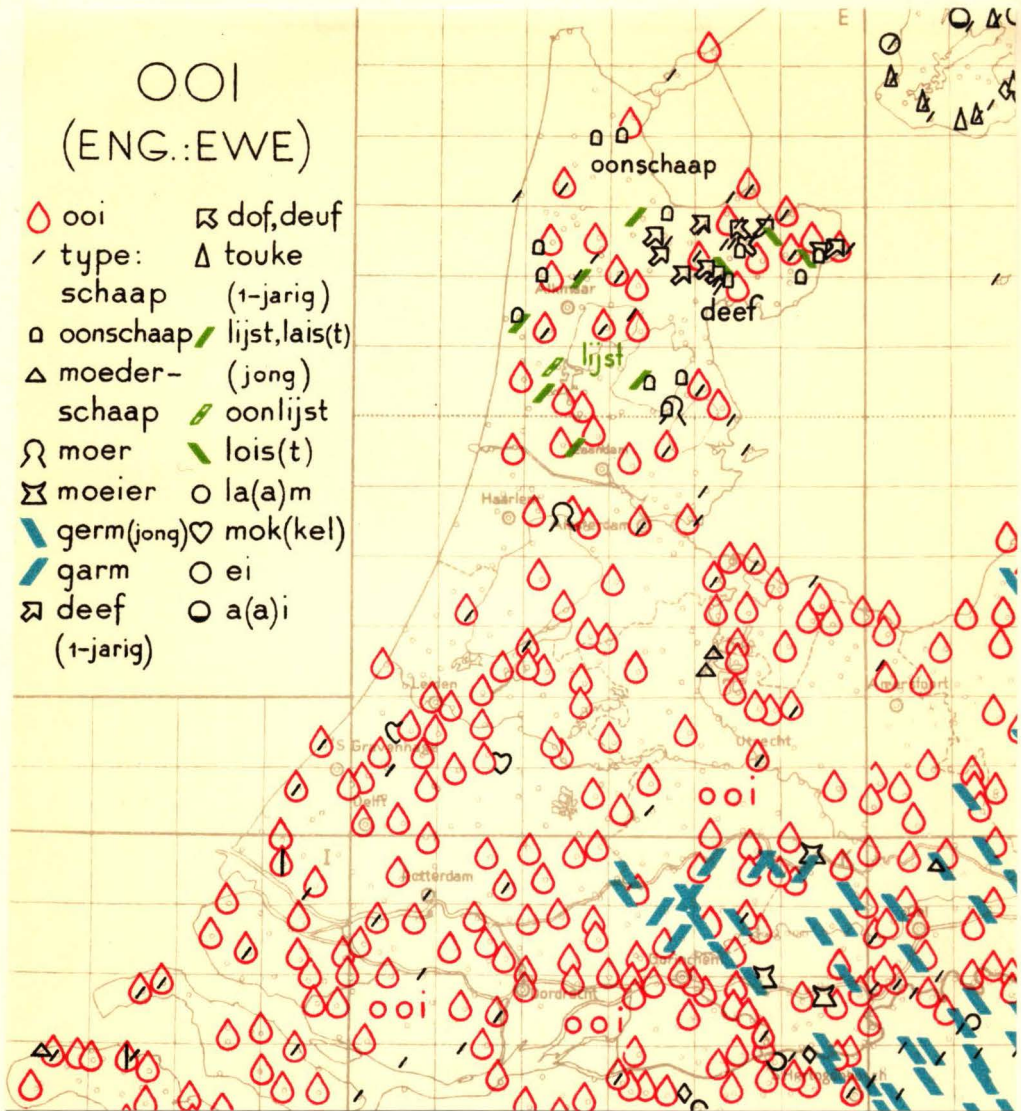
MERRIE (ENG.: MARE)

- + merrie
- ⊕ mèrie
- + mirrie
- ⊖ marrie(ä,ea,ā)
- ⊗ merrie-pèrd
- ▲ meer
- ▲ vulmeer
- ▲ vulmere
- ▲ mēer, mār
- ∇ merje

OOI
(ENG.:EWE)

ooi	doef, deuf
/ type:	Δ touke
schaap	(1-jarig)
o oonschaap	lijst, lais(t)
Δ moeder-	(jong)
schaap	oonlijst
o moer	lois(t)
Σ moeier	o la(a)m
germ(jong)	o mok(kel)
garm	o ei
deef	o a(a)i
(1-jarig)	

Hollandse *merrie* overgenomen. HEEROMA ziet in *merrie* een „Vlaams woord”, dat „verloren terrein heeft kunnen terugveroveren” (NTg XXXV (1941) 348) en meent dat *meer* „in de 17de eeuw in Holland bezuiden het IJ naast *merrie* een heel gebruikelijke vorm was”. Mijn oordeel hieromtrent moet ik opschorten tot ik mij een betere voorstelling kan vormen omtrent de oude *meer*-citaten.

Voorlopig wil ik volstaan met te constateren, dat het Afrikaans het algemeen westelijke *merrie* heeft overgenomen.

D. Ooi

Een fragment uit de kaart „vrouwelijk schaap” van mej. HABERMEHL (Taalatlas III 3) mocht in dit boek niet ontbreken. Immers de schapenteelt is een uiterst belangrijk bedrijf in Afrika en het zou de moeite lonen om eens in bijzonderheden na te gaan, in hoeverre de Afrikaanse terminologie op dit gebied verband houdt met de moederlandse. Het zou voor de hand liggen om aan te knopen bij de taal van Hollandse gewesten, die op het gebied der schapenteelt hun sporen verdiend hebben, zoals Tessel en West-Friesland. Het laatste gebied kenmerkt zich op dit kaartje al door een rijkdom van vormen; zij wekken de verwachting van een rijke oogst met betrekking tot deze bedrijfstak.

Overigens beschouwe men de gehele kaart van het ‘vrouwelijk schaap’ als eerste aanloop van materiaal-ordering. Een juist inzicht in de benoeming van dieren naar sexe, leeftijd, al-of-niet-bevruchtzijn enz. is niet zo gemakkelijk te verkrijgen. We stuiten hier op de grote moeilijkheid, dat naast de verschillende terminologie voor eenzelfde begrip (zoals bij andere kaarten normaal is) herhaaldelijk ook d e z e l f d e namen gebruikt worden voor principiële-verschillende begrippen. Zo kunnen we ten onrechte gaan menen, dat sommige woorden in bepaalde gebieden ontbreken, terwijl ze in werkelijkheid wel aanwezig zijn — zij het in genuanceerde betekenissen.

Een dergelijke moeilijkheid doet zich b.v. voor bij *garm*. Volgens WNT is dit (uitsluitend?) een „Ooi, die nog niet gelammerd heeft”. Wat heeft de invullers van het *garm*-gebied er nu toe gebracht om juist aan dit woord of begrip te gaan denken? ²³⁴ Men bedenke, dat de vraag voor alle invullers dezelfde was. Het ligt voor de hand om aan te nemen, dat bepaalde usances in het bedrijf hiervoor mede verantwoordelijk zijn. Van een ontlening van *garm* naar Afrika is geen blijk.

²³⁴ Die vraag heeft te meer reden omdat op de kaart van het „vrouwelijk konijn” ook een (aanzienlijk kleiner) *germ*-gebied naar voren komt.

We zien dat de Afrikaanse vorm *ooi* dezelfde is als de normaal-Hollandse. In onze oostelijke provinciën overweegt, zoals te verwachten, de normale umlautvorm *eui* (*e*). Zie over het umlautverschijnsel blz. 55. Uit de kaart van mej. HABERMEHL blijkt echter dunkt me, dat *ooi* een zeer vitaal woord is, dat zelfs in het oostelijke umlautgebied is gepenetreerd. Voor Afrika is nog van belang te weten, dat *ooi* ook het woord van de Statenbijbel is.

17. Niet-Noordhollandse verschijnselen als *koei* en *nuut*

A. *Koei* 'koe'

Ofschoon een singularis *koei* als secundaire analogieformatie overal denkbaar is waar ook het meervoud de *i*-vocaal heeft (vgl. de 'koeien'-kaart) blijkt Noord-Holland (met uitzondering van het Gooi) afkerig van deze *i*-vorm. Wanneer we de kaart van mej. HABERMEHL (Taalatlas II 11) ten voeten uit beschouwen, blijkt (West-)Brabant het grootste contingent *koei*-vormen op te leveren. Zeeland heeft grotendeels singularis *koeie* en Zuid-Holland en Utrecht blijken (als zo vaak) met Brabant gelijk-op te gaan. Het Afrikaanse *koei* kan theoretisch dus evengoed Brabants als Zuidhollands zijn en het is uitsluitend de tot dusver gebleken onaantoonbaarheid van primair-Brabantse invloed (op zichzelf om andere redenen niet zo heel waarschijnlijk, zie blz. 224) die ons — in analogie met zo veel andere, meer overtuigende, gevallen — noopt om Zuidhollandse invloeden aan te nemen. Dat *koey* 17de-eeuws Zuidhollands was, is waarschijnlijk, want HUYGENS legt het zijn Delflanders in de mond.

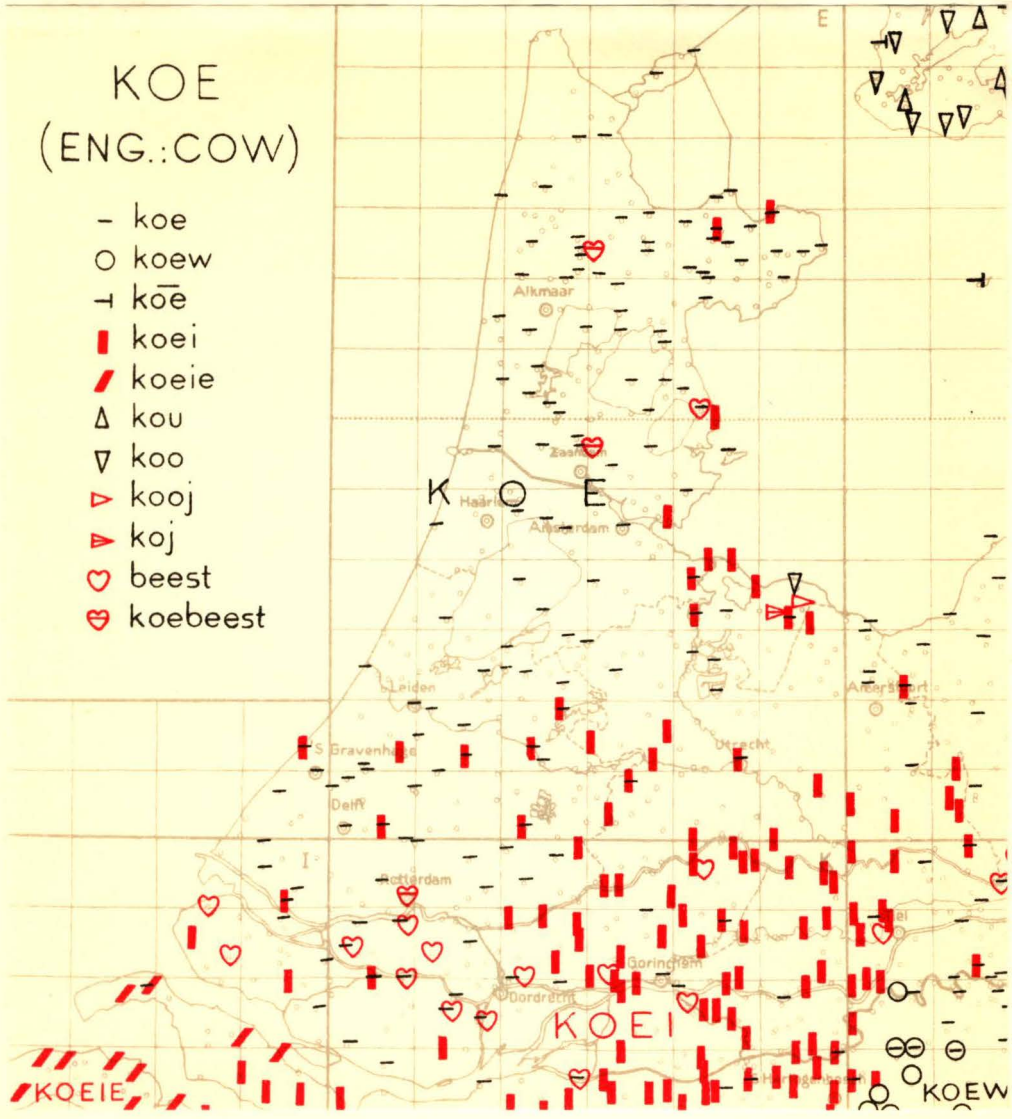
Een zekere historische, taalgeografische en fonologische parallelie met het $d > j$ -verschijnsel is trouwens niet van de hand te wijzen. Uit de Legende van het heilige Kruis noteerde ik : Het gesciede binnen Breda, dat een vrouwe soude driuen *coede* ter weiden waert (Wirth, Het heilige Kruis, aant. blz. 43) en het WNT vermeldt een Oudenaards *coede* van 1545. Deze vorm *coede* past in hetzelfde kader als VAN RIEBECK's *luide* voor *lui* (zie blz. 294). Het staat dus m.i. vast dat het 17de-eeuwse Zuid-Holland en Afrika in hoge mate bij het algemene verschijnsel waren betrokken.

Zeekoey vinden we reeds in 1663 bij WREEDE. Ik vermoed dat de leestaalvorm *koe* (Statenbijbel *koe*) nooit vat op het Afrikaans heeft gekregen, wat bij een zo bij uitstek agrarisch woord geen verwondering kan wekken ²³⁵.

²³⁵ Maar vgl. *herkou* boven blz. 162.

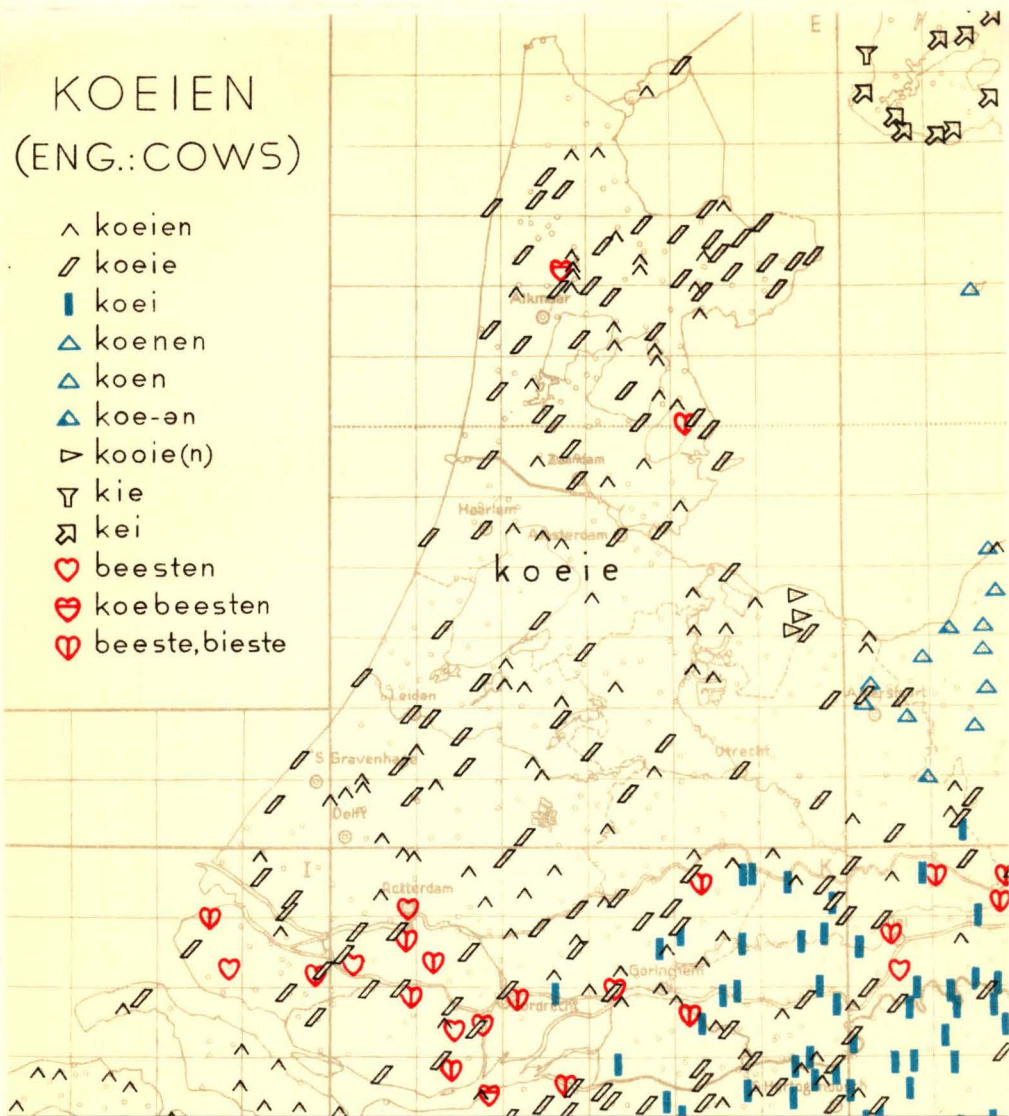
KOE (ENG.:COW)

- koe
- koew
- kōē
- █ koei
- ▩ koeie
- △ kou
- ▽ koo
- ▾ kooj
- ▿ koj
- ♡ beest
- ♡ koebeest

KOEIEN (ENG.: COWS)

- ^ koeien
- ▧ koeie
- ▮ koei
- △ koenen
- △ koen
- △ koe-ən
- ▷ kooie(n)
- Υ kie
- ⌘ kei
- ♥ beesten
- ♥ koebeesten
- ♥ beeste,bieste

Ook het meervoud *koeien* is door mej. HABERMEHL in kaart gebracht, waarvan hierbij eveneens een fragment. Het is interessant, vooral vanwege het Brabantse *koei* in de zuidoosthoek van het kaartje; een dergelijk meervoud is in Afrika onbekend. Opmerkelijk op deze kaart (men vgl. trouwens ook de 'koe'-kaart) is verder dat de inzenders van de Zuidhollandse eilanden, geheel onafhankelijk van elkaar, zo vaak *beesten* (denk aan Afr. *beeste*) invullen, waartegenover echter juist weer opvalt, dat dat op Goeree-Overflakkee nimmer het geval is. Voor de verklaring daarvan dient men beter op de hoogte te zijn van de agrarische gebruiken. Hoe licht kan, om maar iets te noemen, *beest* de betekenis 'os' naderen, wanneer men zich bij de vetweiding voornamelijk van ossen bedient: *vette beesten* 'vette runderen' wordt dan vrijwel synoniem met 'vette ossen'.

B. *Nuut*, *nuwe* 'nieuw, nieuwe'

Het woord *nieuw* komt in het materiaal-AG 1879 voor in de zin „een *nieuw* rijtuig met een oud paard ervoor” en in AG 1895 als los woord („*nieuw*, hij hieuw, krieuwelen”). Het materiaal was onvoldoende voor een bevredigend kaartje en zo besloot ik, het aan te vullen met behulp van de gegevens van Lijst 3 van de academie-lijst („aan wie heeft hij dat *nieuwe* verhaal verteld”). Geheel bevredigend is deze vermenging van materiaal niet omdat niet afdoende kan worden nagegaan of, en waar, er formeel onderscheid wordt gemaakt tussen een predicatieve en een attributieve vorm (het Afrikaans heeft nl. *nuut* als predicatieve, *nuwe* als attributieve vorm). In 't bijzonder zullen er wel meer *nuut*-vormen zijn dan op het kaartje blijkt ²³⁶. Zoveel schijnt echter wel zeker te zijn, dat *nuw(e)* Noord- en Zuidhollands is en dat *nuut* benoorden het IJ niet voorkomt (zie ook BOEKENOOGEN en KARSTEN).

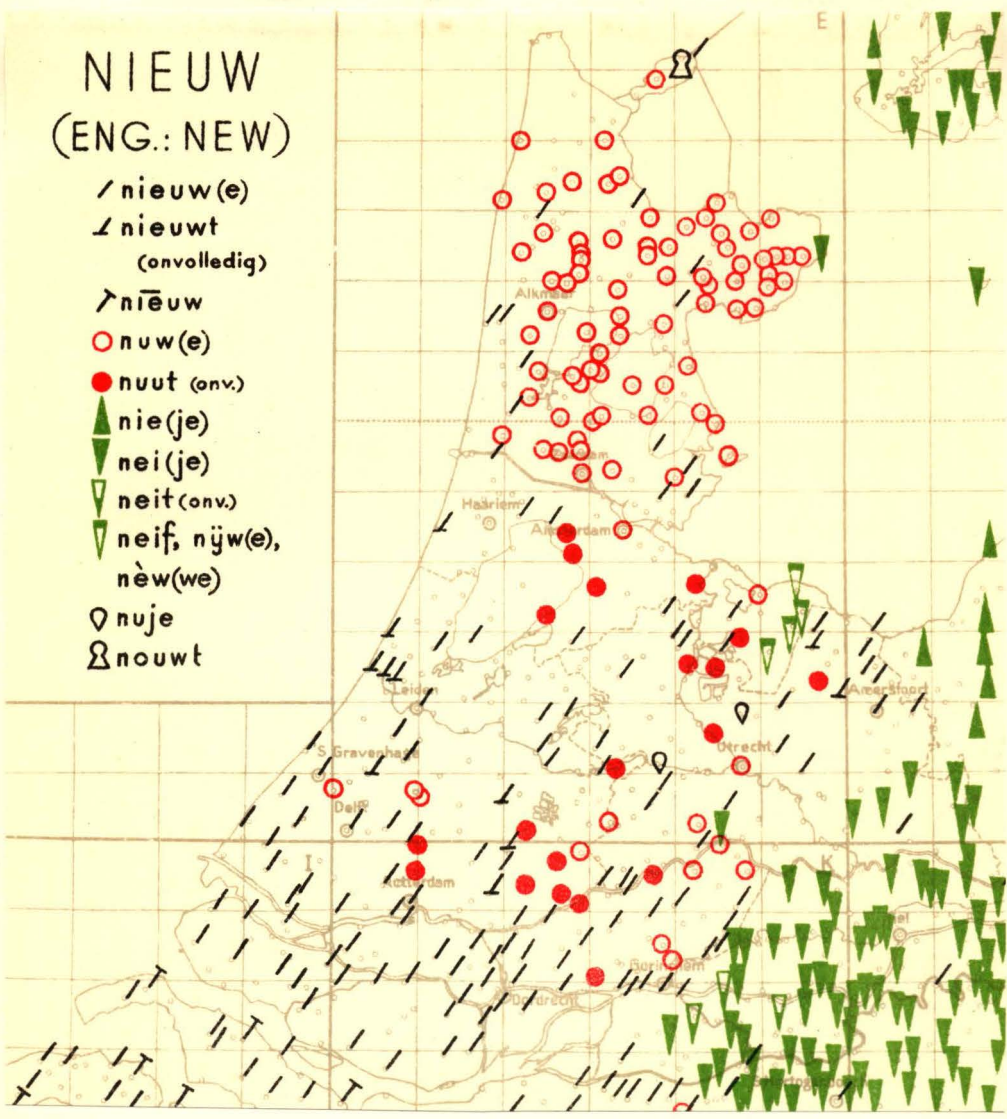
Over het ontstaan van de *t* in *nieuwt* zijn verschillende theorieën. VAN GINNEKEN (Neoph. XIII 251) zag daarin de directe voortzetting van de *t* van *niujata* ²³⁷. W. DE VRIES Ts XXXIX (1920) 121 dacht

²³⁶ Het materiaal-WILLEMS voor Culemborg geeft „*nuud* of *nijd*, een *nijje* japon, een *nuud* jak, *nijje* klompen”. In dit verband dient er op het twijfelachtige herkomst te worden gewezen van de rode stip die ik voor Vuursche E 163b (ten westen van Amersfoort) plichtmatig heb aangebracht, omdat het materiaal-AG nu eenmaal *nuut* en *nuwt* geeft. De merkwaardig geëxponeerde ligging van deze stip wekte mijn twijfel. Op mijn vraag om inlichtingen kreeg ik ten antwoord dat *nuut* niet meer bekend is, ook niet bij oudere bewoners. Wel was *naj* 'nieuw' bekend. Bestaat er wel een apart Vuursche dialect?

²³⁷ Billijkheidshalve zij vermeld, dat COSIJN de *t* van Urks *nijt* reeds als neutrum-teken opvatte (Taal- en Letterbode VI (1875) 39).

NIEUW (ENG.: NEW)

- /nieuw(e)
- ∟nieuwt
(onvolledig)
- ∟nīeuw
- nuw(e)
- nuut (onv.)
- ▲nie(je)
- ▼nei(je)
- ▽neit(onv.)
- ▼neif, nūw(e),
nèw(we)
- nuje
- ⊕nouwt

aan analogie naar *oud*. OVERDIEP, Katwijk 99 denkt aan „verzwaring”²³⁸. Voor de verklaring van de Afrikaanse en Zuidhollandse vormen acht ik de opvatting van DE VRIES te prefereren. Maar in sommige streken kunnen verschillende factoren hebben samengewerkt (aldus naar ik meen ook de opvatting van VAN HAERINGEN in Suppl. en van SCHÖNFELD § 103 1).

De samenhang met het *d > w*-verschijnsel (*oud-ouwe* enz.) en a fortiori met de woordvormen voor ‘oud’ wordt te meer waarschijnlijk, daar in het oostelijke gebied waar men duidelijk *old-olde* zegt, zover ik zie, geen *neit*-vorm optreedt²³⁹.

Bij een beschouwing van Noord-Nederland-boven-de-rivieren treedt de vorm *nieuw* geheel op het tweede plan. In het noorden gaat (en ging reeds in de middeleeuwen) de strijd tussen een westelijk *nuw* (*e*) en een oostelijk *nij* (*e*); voor een tussenliggende *nieuw*-strook is, dialectgeografisch gesproken, geen plaats. Het is eenzelfde strijd als die wij blz. 84 tussen *butter* en *botter* constateerden. Op duidelijker wijze nog dan de *nuw/nij*-isoglosse kwam daar een *butter/botter*-isoglosse aan het licht. We zagen hier de (Hollandse) *butter*-troepen in ouderwetse slagorde geschaard tegenover de (grotendeels Stichtse) *botter*-troepen. Min of meer als „spellebreker” signaleerden wij echter het moderne *boter*-leger dat, uitgaande van diverse steden als steunpunten, een vernietigende aanvalstactiek-over-alle-isoglossenheer heeft toegepast, waardoor de oorspronkelijke dialectgeografische structuur is vervaagd (zij het ook niet onkenbaar gemaakt). Deze sterke positie van *boter* zou zelfs de suggestie kunnen wekken dat *boter* een „Hollands” woord was. Maar deze conclusie wordt ten stelligste weersproken door bijkans het hele „echte” en oude boerenland van Holland en Zeeland (en door de middeleeuwse „Hollandse” gegevens, die wij machtig kunnen worden).

Bij de interpretatie van de ‘nieuw’-kaart kunnen we van het *boter*-geval leren. Wie mocht menen dat een Noordnederlands *nieuw*-„gebied” toch een ietsje duidelijker naar voren komt, zij gewaarschuwd, dat de op de kaart aangegeven *nuw-nuut*-gevallen slechts een fractie van de werkelijkheid representeren. Het staat vast dat veel Hollandse *nuw*-sprekers zich verbeelden dat ze *nieuw* (volgens de letter!)

²³⁸ Vgl. ook PETERS in OTt VII (1938/9) 24—5.

²³⁹ Blijkens het manuscript van de ‘nieuw’-kaart gegrond op eigen mondelinge enquête in de oostelijke provinciën. De Veluwe *t*-vormen door SCHÖNFELD vermeld in NTg XXVII (1933) 282 liggen alle ten westen van de *oud/old*-lijn. Vormen op *t* komen ook in Twente voor, maar voor zover mij bekend, in het apokoperende gedeelte, waar de *d* van *olde* in de verbogen vormen geheel aan de *l* is geassimileerd.

zeggen, wat ze dus ook op de enquête-formulieren invullen ²⁴⁰. Mede een reden om aan te nemen dat de uitbreiding van het *nieuw*-gebied, zuiver dialect-geografisch gesproken, op het kaartje eerder te groot dan te klein is.

Voor de verklaring der Hollandse *nieuw*-vormen heeft men aan een Brabantse expansie gedacht ²⁴¹. Maar uit WEYENEN's 'nieuw'-kaartje (Onderz. § 57) blijkt afdoende dat de *nuw/nij*-isoglosse zich in zuidwaartse richting dwars door Noord-Brabant voortzet. In Oost-Brabant is *nij* algemeen in gebruik en in West-Brabant is *nuw* de normale vorm. Afgezien van enkele hier niet ter zake doende kleine *noew*-gebiedjes vindt men hier alleen in het uiterste noordwesten een *nieuw*-strook. Maar dit is juist het protestantse gedeelte van Brabant dat allicht sterk modern-Hollands ²⁴² is georiënteerd. Evenmin als in het geval van *boter* kan hier dus sprake zijn van een „Brabantse” expansie. Het materiaal van BLANCQUAERT's atlassen leert ons trouwens dat in België het onvermengde *nieuw*-gebied zich van West-Vlaanderen uitgaande langs de kust naar het noorden voortzet tot en met Zeeland en de Zuidhollandse eilanden.

Wanneer men het met andere parallellen zou kunnen staven, zouden sommigen wellicht de verleiding niet kunnen weerstaan om hier van „Zeeuwse expansie” te spreken; maar over 't algemeen kan men van Zeeland zeggen, dat het taalkundig meer als ontvanger dan als gever te boek staat. Mede met het oog op de parallel van *boter* ben ik dus voorlopig geneigd, het gebruik van *nieuw*, althans voor zover het 't vasteland van Holland betreft, voornamelijk aan de invloed van de schrijftaal toe te schrijven. Een vergelijking met de van origine Westvlaamse vormen *duwen* en *waarschuwen* tegenover de echt-Hollandse vormen *douwen* en *waarschouwen* ligt voor de hand. *Nieuw* is vermoedelijk grotendeels evenmin van „echt” Hollandse oorsprong als de woorden van het deftige type *duwen*. De deftige Westvlaamse schrijftraditie van *duwen* en *nieuwe* (tegenover *douwen* en *nuwe* van de algemeen-Hollandse omgangstaal) heeft zich de-eeuwen-door gehandhaafd en dientengevolge ook meer en meer vat gekregen op de uitspraak. Dat Mnl. *nieuwe* in wezen (West-)Vlaams is, lijkt aannemelijk en de huidige verspreiding in België pleit daar niet tegen.

²⁴⁰ In dit verband is het niet van belang ontbloom, te weten dat buitenlanders, die overigens, op de klank af, vrij behoorlijk Nederlands spreken, zich veelal de vorm *nuwe* plegen eigen te maken.

²⁴¹ HEEROMA HD 13.

²⁴² Ook in dien zin, dat het soms — over de hoofden der plaatselijke dialecten heen — met het Hollandse „AB” verwant is.

Rest slechts de vraag, of *nieuwe* in Zeeland primair of secundair is. Waarbij dan als vanzelf de vraag te berde komt, hoe de *nieuw(t)*-vormen in de Hollandse kustdorpen verklaard moeten worden. Zijn ze „oud”, dan wekken zij zowaar associaties aan „ingwaeonismen”. Maar als zodanig kunnen zij (evenmin als in de gevallen *reg*, *breg* en zoveel andere ingwaeonismen met „wadden-verbreiding” (zie blz. 160)) m.i. niet de kracht hebben ontwikkeld tot verdrijving der evident continentaal-Hollandse *nuwe*-vormen. De grote triomf van *nieuw* is hier niet denkbaar zonder de machtige steun van de eeuwenoude (van origine Vlaamse) s c h r i j f t r a d i t i e.

Het is veelzeggend, dat Afrika het tot de echte Hollandse volkstaal behorende *nuwe* heeft opgenomen en het deftige schrijftalige *nieuw* ²⁴³ heeft verworpen (afgezien van een paar, kennelijk deftige, composita). In het predicatieve gebruik van *nuut* gaat Afrika gelijk-op met een groot gedeelte van Zuid-Holland. De Afrikaanse staat van zaken vormt een aanwijzing, dat *nuut* en *nuwe* in het 17de-eeuwse Zuid-Holland nog een zeer krachtige positie hebben ingenomen.

18. Diverse verschijnselen

Ten gevolge van grote leemten in onze kennis der dialecten, en vooral van het oudere Hollands en Afrikaans, moet het onderzoek naar het ontstaan van het Afrikaanse taalsysteem een sterk opportunistisch karakter dragen. Men raapt de bouwstoffen op, die men op zijn pad vindt, trekt zijn (voorlopige) conclusies en stelt zich voor, dit alles naderhand zo in elkaar te voegen, dat er iets als een gebouw uit oprijst. Men verwijte mij niet een eenzijdige „keuze” van materiaal, want die keuze is door geen ander motief bepaald dan door het „houvast” dat ik eraan vond. Veel „gruis” heb ik eenvoudig ter zijde moeten leggen, omdat ik er voorlopig weinig mee weet te beginnen. Bij de ordening en systematisering van de geraapte bouwstenen heb ik niet te veel willen vooruitlopen op de te trekken algemene conclusies en alleen aan een gemakkelijke hanteerbaarheid voor de lezer gedacht. Zo is, om een voorbeeld te noemen, de betiteling van de paragrafen 15, 16, 17 zeer zeker ook van toepassing op tal van verschijnselen, die reeds in vorige paragrafen ter sprake zijn gekomen. Er zijn meer gevallen waarvan de ordening moeilijkheden oplevert, maar ze moeten ergens een plaatsje vinden. Ten slotte restte nog enig materiaal dat mij van belang leek, maar dat ik hier, zonder algemeen etiket, laat volgen.

²⁴³ Statenbijbel *nieuw(e)* (HEINSIUS § 171).

A. Aan

Mijn plan om alle tot dusver beschikbare 'aan'-gegevens in een voorlopige cartografische vorm te gieten heeft wel tot een manuscript-kaart geleid, maar ik zie van publicatie af, omdat ik daardoor gedwongen geweest zou zijn te veel eer te bewijzen aan door mij zéér/gewantrouwe *aan*-vormen, die immers zo gemakkelijk door het gebruikelijke schriftbeeld kunnen zijn veroorzaakt. Het komt mij voor, dat men het in een geval als dit niet zonder een breed-opgezette *m o n d e l i n g e e n q u ê t e* zal kunnen stellen. Van Zuid-Holland meen ik voorlopig alleen voor de Alblasserwaard + Vijfherenlanden te mogen aannemen, dat er (betrekkelijk) „echte” vormen met lange vocaal leven. Een nader onderzoek zal moeten uitmaken, of in die streek korte en lange vormen willekeurig door elkaar gebruikt worden, dan wel of er wellicht een differentiatie naar praepositionaal en adverbiaal gebruik heeft plaats gevonden.

Volgens de veronderstelling van HEEROMA, gegrond op onderzoek der oude bronnen is *an* de oudste Hollandse volksvorm geweest en ook Utrecht zou misschien vanouds, ondanks enkele *ane*-gevallen, *an*-gebied geweest zijn : „*Ane* is dus mogelijk onder Hollandse invloed door *an* verdrongen, mogelijk is echter ook, dat het nooit in Utrecht heeft geheerst en dat de *ane*- of *aen*-vormen in Amersfoortse en Utrechtse bronnen zuiver literair zijn” (HD 106).

Dit alles is wel overeen te brengen met ons noordelijk taalgevoel dat *an* als de gemeenzame volksvorm, *aan* als de deftige literaire vorm waardeert. Uit het materiaal-AG krijg ik trouwens de indruk dat *aan* benoorden de grote rivieren en op de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden nergens inheems is ²⁴⁴. De formulieren-AG voor alle Zeeuwse eilanden ²⁴⁵ en voor Utrecht geven zonder uitzondering *an* op. Verder naar het oosten in Groningen, Drente, Overijsel en Gelderland benoorden de rivieren schijnt de vorm met lange vocaal niet gebruikelijk te zijn ²⁴⁶.

²⁴⁴ Volledigheidshalve dienen de plaatsen van dit gebied vermeld, waarvoor vormen met lange vocaal opgegeven worden : IJselmonde K 47a met *aen* (een zeer oppervlakkig en slecht ingevulde lijst) ; Oost-Voorne I 2 : één, half ingevuld formulier heeft *aan*, een ander, zorgvuldig ingevuld, *an* ; Woerden E 184 : één form. *an*, een ander, ingevuld door een geboren Utrechtenaar, *aen* [is de bekende Utrechtse *ā* bedoeld ?] ; Katwijk E 134 : *aen* (ingevuld door een niet-Katwijker ; men bedenke hierbij dat en Katwijk aan Zee en Rijsenburg *an* hebben). OPPREL en VAN WEEL geven beide *an* op.

²⁴⁵ In Zeeuws-Vlaanderen daarentegen schijnt een zuidelijk *aan(oan)*-gebied te beginnen.

²⁴⁶ Het Fries daarentegen heeft *oan* ; blijkens FriWb hebben alleen de steden en de Zuidhoek^{an} — een (niet op zichzelf staande) coincidentie, die aan Hollandse invloed doet denken.

In Zuid-Holland behoren tot het gebied met lange vocaal blijkbaar alleen de Alblasserwaard en de Vijfherenlanden (gegevens voor Ameide ²⁴⁷ K 27 : *aen* ; Asperen K 76 : *aon*, Giesendam K 97 (blijkens opgave tevens geldende voor Hardinksveld K 98, Giesen Oudekerk, Giesen Nieuwkerk K 68, Peursum K 67, Noordeloos K 64, Schelluinen K 69, Goudriaan K 63, Ottoland K 62) : *an*, *aon* ; Gorinchem K 99 : *aon* ; Schoonhoven K 20 (welke plaats nog noordelijk van de Lek ligt ²⁴⁸) : *oan*. Dit complex ²⁴⁹ zal aansluiten bij het *aon*-gebied van Betuwe en Brabant.

Alles wijst erop, dat VAN HAERINGEN niet zo heel veel bezijden de waarheid zal zijn, wanneer hij constateert : „ieder beschaafd Noordnederlander boven de rivieren spreekt *an* als voorzetsel” (NTg XXXI (1937) 156). Ook ik heb het gevoel dat Noordnederlanders die geregeld *aan* gebruiken, „op zijn Zondags” spreken.

In verband met VERDENIUS' veronderstelling van „handhaving” van *ge-participia* in „hogere milieus” (zie boven blz. 143) mag echter niet worden verzwegen, dat er kringen van intellectuelen zijn, die het *aan*-gebruik cultiveren. Ik voor mij zie in hen niet de dragers van een oude spreektraditie, maar het kan zijn, dat VERDENIUS er anders over denkt. Ook SALVERDA DE GRAVE, die zich de invloed van de geschreven op de gesproken taal liefst zo minimaal mogelijk dacht (NTg XXXII (1938) 145—9) kon zich zeer goed voorstellen dat b.v. *broeder* in de *gesproken* taal naast *broer* is gehandhaafd ²⁵⁰. Dit blijkt ook uit zijn rhetorische vraag : „En is de deftige uitspraak *-je* inplaats van *-ie* (*koppie*, *doossie*) ooit geheel en al aan de circulatie onttrokken geweest?” De intellectuele stedeling zal deze vraag m.i. anders beantwoorden dan de boer. Wie is nu de meest was-echte „Hollander”?

Zie ik het goed, dan is bij deze en dergelijke gevallen niet zo zeer sprake van een antithese behoud-vernieuwing als van een strijd waarvan het diepste wezen, althans na de middeleeuwen, het best kan gekarakteriseerd worden door de tegenstelling conservatisme-van-het-dialect contra conservatisme-van-de-schrijftaal. Natuurlijk ben ook ik

²⁴⁷ Lijst 3 van de Dialectencommissie geeft echter $2 \times an$. AMEIDE is te meer twijfelachtig, daar de *aen*-invuller ook *haend* schrijft. Dit wekt het vermoeden dat een vocaal met *ā*-achtig timbre bedoeld is, die echter vermoedelijk in wezen „kort” is.

²⁴⁸ De correspondent is echter niet te Schoonhoven geboren.

²⁴⁹ Blijkens lijst 3 zouden verder nog de plaatsen Lekkerkerk K 54, Wijngaarden K 59, Hoogblokland K 66 lange vocaal hebben.

²⁵⁰ Men weet, dat DE SAUSSURE de mogelijkheid van doubletforming in die zinten stelligste ontkent.

van mening, dat deze strijd zich ten slotte afspeelt in de „gesproken” taal, maar het feit laat zich niet wegedeneren, dat bij de conservatieven uit het tweede kamp het aantal „intellectuelen” en „lezers” enorm veel groter is dan in het eerste. Men beschouwde schrijftaal-Invloed echter een dertigtal jaren geleden nog algemeen als een zeer/bijkomstige en min of meer „onnatuurlijke” factor. Immers met het eigenlijke taal-„leven” had dit niets uit te staan. Sindsdien is echter een kentering gekomen, zodat althans de m o g e l i j k h e i d van beïnvloeding der uitspraak door het schrift thans algemeen wordt erkend. Die mogelijkheid dient dus ook in het *an-aan*-geval zorgvuldig te worden overwogen. Het zou wel eens kunnen blijken een echte test-case te zijn.

Hoe is op het ogenblik de casus-positie? In de stilistische waardering van *an-aan* zijn HEEROMA, VAN HAERINGEN en ik het geloof ik eens. Men mag hier dunkt me ook KERN blijkens zijn uitlating in Ts XLVIII (1929) 111 nog aan toevoegen. Dit viertal is door geboorte of opvoeding als „Hollands” te beschouwen, maar ze hebben allen, blijkens hun levensloop, behalve hun trouwdheid met de Hollandse volkstaal een sterke oriëntering op de oostelijke provinciën gemeen en kunnen dus geacht worden een zeker Noordnederlands taalinstinct te vertegenwoordigen. Wanneer zij nu overeenstemmend een „kijkje” blijken te hebben op het g e s p r o k e n *aan* boven de rivieren, dan meen ik dat toch wel als een communis opinio te mogen beschouwen. Het heeft er inderdaad de schijn van, om me dan maar bij VAN HAERINGEN aan te sluiten, „dat de strijd tussen noordnederlandse gesproken vorm en zuidnederlandse leesvorm nog niet is beslecht” (NTg XXXI (1937) 156).

Uitgaande van het door zovelen aanvaarde axioma ²⁵¹ : *aan* is géén „Hollands” moet men ook de conclusie aandurven, dat het Afrikaanse *aan* niet uit het Hollandse dialect is overgenomen. De noodsprong van het Afrikaans naar het Brabants heeft behalve de moeilijke aantoonbaarheid van Brabantismen-in-het-algemeen nog het speciale bezwaar, dat de huidige Broabantse uitspraak van het aan Holland grenzende gebied alleen de *oa*-vocaal kent, terwijl alles er op wijst dat diezelfde uitspraak daar reeds in de 17de eeuw gevestigd moet zijn geweest. De enige logische conclusie, dat het Afrikaanse *aan* dus aan (indirecte) schrijftaal-Invloed moet worden toegeschreven, leek mij echter, naar ik moet toegeven, aanvankelijk zo gewaagd, dat ik met een non liquet meende te moeten eindigen.

²⁵¹ Ik wens door deze term te doen uitkomen, dat m.i. het stringent bewijs nog niet is geleverd. Immers alle kaarten moeten, ook in letterlijke zin, nog op tafel komen.

Op zoek naar de zwakke plek in ons betoog, ging ik echter nog eens na, waar de specifiek-Hollandse reconstructie voorlopig nog rammelt. Er zijn m.i. in theorie nog twee mogelijkheden voor een „Hollands“-Afrikaanse aansluiting. In de eerste plaats kan het Hollandse *aan*-gebied groter geweest zijn²⁵². *Aan* zou dan dus aan de verliezende hand (g e w e e s t) zijn. Dit is in strijd met wat wij sinds de middeleeuwen als een continu-proces waarnemen. Terecht zegt immers ook WNT „in de volkstaal „nog” veelal *an*, dat ook bij vroegere schrijvers zeer gewoon was”. *An* is dus ook volgens WNT al sinds lang op zijn retour²⁵³, ook al is het in de ongedwongen Hollandse omgangstaal nog zéér gebruikelijk.

De andere mogelijkheid is, dat het kleine Hollandse *oan*-gebiedje toch als verkapt oud *aan*-gebied moet worden beschouwd en dat dus de streek, die begrensd wordt door de Lek, de Noord en b.v. de *jij/gij*-lijn²⁵⁴ of de *jullie/gullie*-grens²⁵⁵ — in hoofdzaak dus de Alblasserwaard — „de” bakermat van het Afrikaans (althans van het Afrikaanse *aan*) zou zijn. Maar dat klinkt te mooi en te exact om waar te zijn²⁵⁶.

Verwerpt men echter deze beide mogelijkheden, dan mist men de aansluiting van het Afrikaans met het Hollandse *d i a l e c t* en blijft dus alleen de mogelijkheid het te putten uit niet-dialectisch gekleurd „Nederlands”. Dat men hiermee komt in de sfeer van het lees-Nederlands behoeft niet nader te worden betoogd.

Bij nadere overweging echter blijkt de mogelijkheid, dat „Hollanders” een „deftig” *aan* naar Afrika hebben geëxporteerd, niet zó paradoxaal als het aanvankelijk lijkt. Ik kan mij hier beroepen op de analogie van het „Indische Nederlands”, waar *aan* zelfs vrijwel de alleenheerschappij heeft gekregen, ofschoon het toch wel waarschijnlijk is, dat de overgrote meerderheid van hen, die naar de koloniën trokken, van huis uit *an*-sprekers zijn geweest. Als ik wel ben ingelicht, geldt dit

²⁵² Al vraagt men zich bij het zien van de middeleeuwse *an*-burchten Leiden, Delft, Brielle, Schiedam, Rotterdam, Gouda, Dordrecht op HEEROMA's *an/aen*-kaartje wel af, waar men eigenlijk het Hollandse *aan*-gebied zou moeten zoeken.

²⁵³ Ook het HWb brandmerkt *an* reeds.

²⁵⁴ De *jij/gij*-lijn vindt men nader aangegeven op het kaartje van mej. HOL in Ts LIV (1935) 248.

²⁵⁵ WEYNEN, Onderz. 124.

²⁵⁶ Voor een dergelijke veronderstelling vindt men geen enkel aanknopingspunt in de historie. Van de stamouders uit de gehele periode 1657—1777 blijken er twee uit de Alblasserwaard afkomstig te zijn (zie beneden blz. 230). Dat ik de mogelijkheid van individuele invloeden in bijzondere gevallen niet van de hand wil wijzen is reeds op blz. 166 gebleken (zie ook blz. 193), maar ik kan mij niet voorstellen, dat iemand deze mogelijkheid in dit geval ook maar de overweging waard acht.

ook voor het Surinaamse Nederlands, wat alleszins begrijpelijk is, daar men immers constateert „dat de Surinamer inderdaad graag „geschreven Nederlands” spreekt” (Schoonhoven in NTg XXXIII (1939) 90).

In dit verband dient erop te worden gewezen, dat ons „koloniale Nederlands” van het standpunt van de Nederlandse schoolman beschouwd op een betrekkelijk hoog niveau staat. Nimmer heb ik de Indische uitspraak van koloniale Nederlanders dan ook als „plat” horen bestempelen. Spreekt men met hen over wat goed- en wat slecht-Nederlands is, dan blijken zij meestal op het „ouderwetse” taalstandpunt te staan, het woord „correct” ligt hun bij deze discussies in de mond bestorven. Dit is te opmerkelijker, daar het „colonial English”, zover mij bekend, bij de Engelsen een slechte naam heeft, het wekt associaties aan een soort cockney-Engels. De traditie der Nederlanders om beschaafd-Nederlands te spreken blijkt er, zowel in Indonesië als in Suriname, diep in te zitten. Waarom zou het bij de koloniale Nederlanders in Afrika anders geweest zijn?

Beschouwt men de zaak in dit brede verband, dan lijken de bezwaren tegen de „deftige” herkomst van het Afr. *aan* wat te verbleken. Immers ik gevoel zeer wel, dat die in hoofdzaak zullen berusten op de onvoorstelbaarheid van „intellectuele” invloeden op een in oorsprong zo weinig intellectueel idioom als het Afrikaans. Bij de vele discussies over slaventaal, boerentaal, zeemanstaal en nog velerlei „meng”-talen, dreigt men echter wel eens te vergeten, dat er ook zoiets moet hebben bestaan als het beschaafde koloniale Nederlands der ambtelijke en intellectuele kringen, een taal die anderhalve eeuw lang onbetwist aan de spits heeft gestaan. Vooral op punten, waar zich taal-„bederf” openbaarde, hebben die kringen (gesteund door kerk en school) zich een „verzorging” van het Nederlands ten doel gesteld, die niet zonder uitwerking ook op het Afrikaans zal zijn gebleven.

De toestand in het huidige Afrikaans behoeft op zichzelf niet in strijd te zijn met de mening dat *an* de „echte” oude vorm is en *aan* in wezen een schrijftaal-vorm. Al heeft *an* geen acces tot de Afrikaanse woordenboeken kunnen krijgen, het leeft wel in het Afrikaans, zoals reeds uit T. H. LE ROUX § 61 blijkt. Bovendien heeft VAN OORDT uit de veldwagterbriewe anno 1777 van twee verschillende schrijvers *an*-vormen aan het licht gebracht (Taalargief I 18).

In welke Afrikaanse kringen bezigt men andere verkorte vormen als *lat* voor *laat* en *gan* voor *gaan*? LE ROUX noemt die vormen niet uitdrukkelijk „plat”, maar de mededelingen van RADEMEYER § 89 zouden dit kunnen doen vermoeden. Dan zou op *an* dus een dubbel stigma rusten en *aan*, zowel van het standpunt der koloniale Neder-

landse traditie als van dat der Afrikaanse blanken als meer verzorgde vorm worden gevoeld. Een vergelijking met de *ou*>*u*-substitutie ligt voor de hand; zie ook *heur*>*haar* op blz. 350. In beide gevallen zien we die vormen triomferen, die sinds ruim drie eeuwen door Nederlanders en Afrikaners als „beter” zijn gepropageerd.

B. *Bleik-teiken* ‘bleken-teken’

In het Afr. *bleik* heeft men te doen met umlaut van Oudgermaanse *ai*, daarnaast komt ook *bleek* in het Afr. voor. Het geval is geheel te vergelijken met *teiken* ‘target’ (*teiken skiet, teiken gooi*), terwijl daarentegen *teken* gebruikt wordt in alle andere gevallen (b.v. ‘*n teken van reeën, ’n litteken*, zie BOSHOFF 231). Hier heeft dus differentiëring van betekenis plaats gevonden. Het *bleiken*-gebied zoals dat door HEEROMA (HD kaart 31) is afgebakend, omvat stellig de Zuidhollandse eilanden, Alblasserwaard en Zoetermeer E 200 (dus in elk geval een stukje van het vasteland van Zuid-Holland). Voor de rest van het gebied suggereert H’s kaartje dunkt me een wat al te grote zekerheid en homogeniteit²⁵⁷. Het verbreidingsgebied van *teike(n)* in Nederland is iets kleiner dan dat van *bleike(n)*, maar dit verandert niets aan het feit dat beide woorden zuidelijk-Zuidhollands zijn.

De Afrikaanse doubletten *bleik/bleek* en *teiken/teken* zijn kennelijk een uitvloeisel van een Zuidhollandse dubbelheid, die reeds in de 17de eeuw bestond. Of die een gevolg is van Brabantse *ei*-expansie, zoals HEEROMA HD 104 meent, laat ik daar²⁵⁸. Aangezien de Statenbijbel *bleeck* en *teecken* heeft (HEINSIUS § 28) moet de Afr. *ei* van dialectische herkomst zijn. Wanneer men denkt aan de uitbreiding van *vleis* lijkt het niet onmogelijk, dat de *ei* van ‘bleken’ en ‘teken’ in de 17de eeuw een aanzienlijk groter verbreidingsgebied heeft gehad dan thans. De 17de-eeuwse Delvenaar VAN LEEUWENHOEK bezigt nog „vrijwel zonder uitzondering” de vormen *teijkenaar, teijkenen*. Als typisch „geleerdewoord” daarentegen in overgrote meerderheid *aenteekeninge* (JUDI MENDELS in NTg XLI, 125).

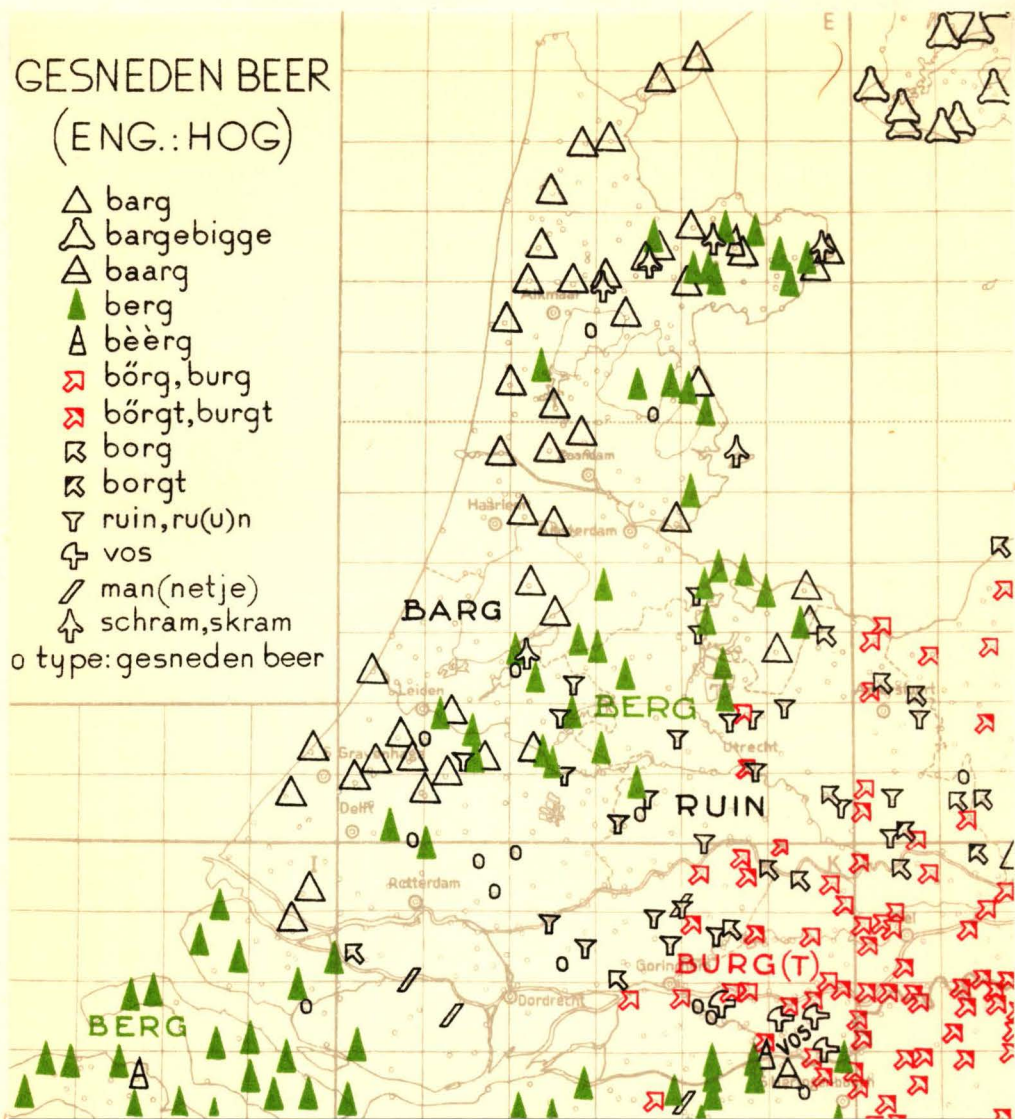
Met de hier besproken doubletten vgl. de beide paren *gemynte/gemeente* en *myning/mening*, waarop T. H. LE ROUX 23 de aandacht vestigt.

²⁵⁷ Dat geldt in ’t bijzonder voor Zeeland, waar het materiaal-AG in dit geval slechts voor 7 plaatsen is ingevuld, waarvan twee (Hulst I 42 en Kadzand I 103) een *ee* opgeven. Voor de provincie Utrecht is trouwens ook slechts materiaal (voor een deel niet van prima kwaliteit) aanwezig voor 10 plaatsen, waarvan alleen Eemnes E 162, Spakenburg F 121, Woudenberg F 169, Zuylen E 190 een *ei* opgeven.

²⁵⁸ Temeer daar HEEROMA’s reconstructie betrekking heeft op het vóór-17de-eeuwse verleden.

GESNEDEN BEER (ENG.: HOG)

- △ barg
- △ bargebigge
- △ baarg
- ▲ berg
- △ bèèrg
- ✂ börg, burg
- ✂ börgt, burgt
- ✂ borg
- ✂ borgt
- ∇ ruïn, ru(u)n
- ⊕ vos
- / man(netje)
- ⬆ schram, skram
- o type: gesneden beer

C. *Burg* 'gesneden mannelijk varken'

Met *waai* behoort *burg* tot die woorden, die vooral eigen zijn aan Midden-Nederland en die men desnoods wel „oostelijk” getint mag noemen, niet zelden echter met het voorbehoud, dat juist de noord-oostelijke provinciën een ander equivalent hebben. De vorm van het *burg*-gebied heeft zelfs enkele trekken gemeen met die van het *waai*-gebied, o.a. in die zin, dat ook hier weer de Alblasserwaard met „oostelijke” *burg*-vormen bezet is. VAN RIEBEECK gebruikt ook de vorm *burg* (een van de alderbeste en vetste burgen D III 648) en het woord is dus al vroeg naar Afrika gekomen. Men kan het tot het oudste Afr. taalbezit rekenen.

De opmerkelijke beschouwer van het hierbij afgedrukte kaartje (fragment van de kaart van mej. HABERMEHL in Taalatlas II 14) kan het niet ontgaan, dat zich ten noorden en westen van de *burg*-uitlooper een „vacuum” bevindt dat (hoewel zeer dun) is besprenkeld met *ruin*, *man* (*netje*) en type *gesneden beer*, surrogaat-woorden, die het gemis van een eigen dialect-woord maskeren (in 't klein dus eenzelfde situatie als bij *waai* (zie beneden blz. 198). Men zal de agrarische gebruiken van dit gewest beter moeten kennen, voor men zich aan een verklaring kan wagen.

Al mag men dus niet vergeten, dat ten aanzien van *burg* en *waai* een vacuum is te constateren in die streken, die zich over 't algemeen juist door de grootste taalverwantschap met Afrika kenmerken, het feit van de oostelijke kleur is dunkt me niet te ontkennen. Vanwege het exceptionele van deze gevallen zou men haast geneigd zijn, te vragen of VAN RIEBEECK en zijn Culemborgse vrienden (zie beneden blz. 289 vv.) hiervoor verantwoordelijk kunnen worden gesteld (Culemborg thans: *waai* en *borg*). Boven onder 'naaf' (blz. 166) heb ik reeds één keer, met dezelfde aarzeling, individuele invloeden, althans aanduidend, moeten overwegen. Merkwaardig is dat voor Culemborg *naaf* als enige term wordt opgegeven (wat, gezien het noordelijk-aansluitende Veluwe *naaf*-gebied wel juist zal zijn.)

D. *Dinsdag*

„In *Dinsdag* hoort men de gutturale *n*, zodat de spelling *Dingsdag* juist is” (aldus LE ROUX, Klankl. 99). Ondanks deze levende uitspraak heeft *Dingsdag* geen acces tot de Afr. woordenboeken kunnen krijgen. Op grond van het bij *aan* opgemerkte kan men gissen waarom: de Nederlandse school heeft, tegen de volksuitspraak in, de vorm *Dinsdag* voor „juister” gehouden. Dat de Afrikaanse scholen zich daarbij

aansloten, ligt te meer voor de hand, omdat bij alle namen van jaar-getijden, weekdagen, telwoorden enz. de Hollandse schoolvorm als „massgebend” werd beschouwd. Ik houd echter nog altijd voor juist de constatering van WNT „Het wegvallen van de *g* in de jongere taal is kunstmatig bewerkt”²⁵⁹.

De isoglossen van het ‘Dinsdag’-kaartje van DE VRIES in Ts XLVIII (1929) berusten, met name voor Zuid-Holland, op een onjuiste interpretatie van het, al te schaarse, feitenmateriaal. Ik begin met het opsommen der gegevens-AG: Alblasserdam K 53 *Deinsdag*, Den Bommel I 46 *Diensdag*, Dirksland I 23 *Diensdag*, Dordrecht K 94 *Deinsdag* *Dynsdag*, 's-Gravendeel K 93 *Deinsdag*, Den Haag D 5 *Dinsdag*, Herkingen I 42 *Diensdag*, Zuid-Beierland K 86 *Dijnsdag*, IJselmonde K 47a *Dijnsdag*, Katwijk aan Zee E 133 *Dinksdag*, N.-Tonge I 43 *Diensdag*, Oud-Alblas K 50 *Deinsdag*, Ouddorp I 19 *Dinsdag*, Ouderkerk a. d. IJsel K 12 *Dinsdag*, Ridderkerk K 49 *Dijnsdag*, Rotterdam K 5 *Dynsdag* (2 ×), Scheveningen D 1 *Dinsdag*, Sliedrecht K 96 *Deinsdag*, Sommelsdijk I 24 *Diensdag*, Vlaardingeng K 42a *Deinsdag*.

Wanneer men daarnaast nu het kaartje van het ‘mannelijk paard’ (zie het fragment op blz. 196 en Taalatlas II 13) legt, dan blijkt daarop een *hainst-heinst*-gebied naar voren te komen, dat kennelijk „echt” is en dat, naar men mag gissen, in feite nog wel wat groter zal zijn (de suggestie van het algemeen bekende schrijftaalwoord *hengst* moet niet worden onderschat). Met andere woorden: alle *Deins*- en *Diens*-vormen kunnen **Dings*-vormen zijn. Dit vermoeden wordt m.i. bevestigd door OPPREL § 41: „*hainst* voor *heingst*, *hengst*, *Dijnsdag*; *Pijnstere* en *wijsnbrouw*”²⁶⁰. Vgl. *deis* ‘dinges’ bij RADEMEYER § 194. In al deze gevallen is een gutturaal klankwettig weggewallen.

Voegt men hier nog bij, dat o.a. VAN RIEBEECK de vorm *Dingsdag* passim gebruikt, dan komt een „Zuid”hollands **Dins*- wel zeer in het gedrang. De Afr. situatie sluit echter organisch aan bij een verhouding: schoolvorm *Dinsdag* versus algemeen-Hollands-dialectisch *Dingsdag*.

E. De geronde vocaal in *gunter*

Geronde vormen in Afrika kunnen enerzijds van oud-Hollands-dialectische herkomst zijn, anderzijds kunnen zij door klankoverdrijving

²⁵⁹ Ook v. HAERINGEN Suppl. blijkt door het art. van DE VRIES niet te zijn overtuigd: „De oude etymologie geeft van de feitelijke vormen zóveel eenvoudiger rekenschap, dat het niet gewenst is die op te geven”.

²⁶⁰ Vgl. *wysbrou* bij LE ROUX 44.

ontstaan zijn tengevolge van een autochthoon Afrikaanse tendentie tot ontronding. Daar nl. deze ontronding als „plat” gevoeld wordt, komen de geronde vormen veelal in een veel sterkere positie te staan dan dat in het moederland het geval is. Wie in Afrika al te veel ontrondt, wekt associaties aan de taal der kleurlingen, terwijl de geronde vormen in Holland associaties oproepen aan de taal der plattelanders. Er is trouwens in het geval van *gunter* een afdoende reden voor de overneming van dit woord in geronde vorm: over de hele uitgestrektheid van Zuid-Holland, met uitzondering van Goeree-Overflakkee wordt *gunter* gezegd.

Wanneer we nu naast *gunter* ook *ginds* in de Afr. woordenboeken opgenomen zien, dan zal dat vermoedelijk daaraan te danken zijn, dat er nooit een concurrerend Afr. *gun(d)s* heeft bestaan.

De onverbrekkelijk met elkaar verbonden rondings- en ontrondingsverschijnselen in Afrika zouden een aparte monografie verdienen, waarbij ook aandacht diende te worden besteed aan schriftelijke correspondentie van minder-ontwikkelden.

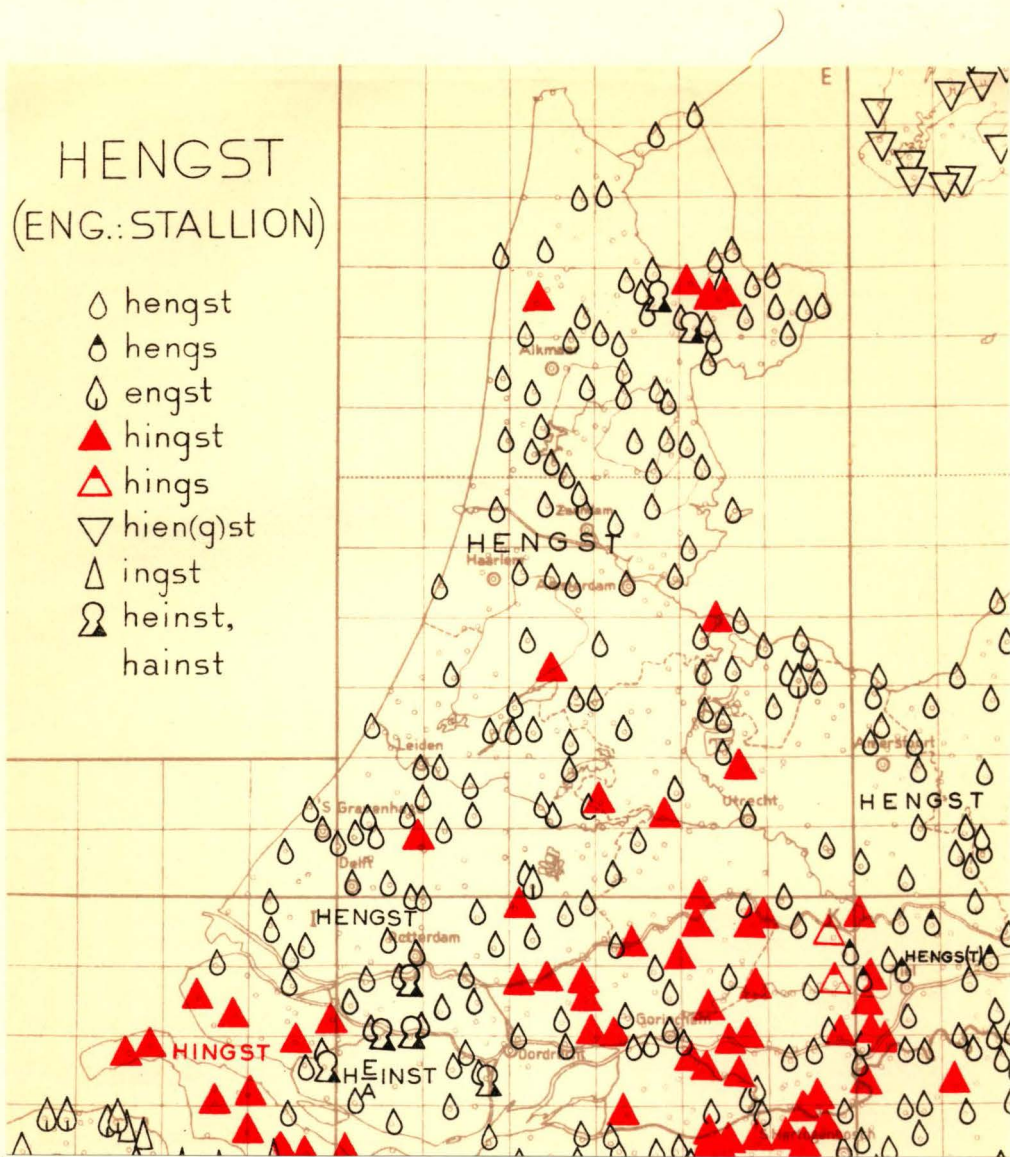
Naar aanleiding van het „Afrikaanse” *ginds* der woordenboeken is hier misschien plaats voor enkele principiële opmerkingen omtrent de verhouding van de „echt” Afrikaanse taalschat tot de min of meer gekunsteld of deftig aandoende woordvoorraad.

Het „echte” Afrikaans is, als de dooier van een ei, krachtens zijn ontstaansgeschiedenis omgeven dóór, als het ware drijvende in: een „massa” van Nederlands of Hollands taalmateriaal. Zonder dat omgevende fluidum wordt het een min of meer theoretische abstractie, die niet op de werkelijkheid van spreken en schrijven is gebaseerd. In volledige ei-vorm wordt de taal ons dan ook in de Afrikaanse woordenboeken opgediend en terecht, want het Afrikaans is thans geen „dialect” meer, maar een taal, en een woordenboek, dat de taalschat beschrijft, dient rekening te houden met alle stijlen, ook de ouderwetse en de deftige. Blader ik een woordenboek van mijn moedertaal door, dan kan ik dozijnen woorden aanwijzen, waarvan ik mij mondeling nooit zal bedienen. Behoren ze daarom niet tot mijn taalschat? Stellig wel, want ik kan ze in voorkomende gevallen schriftelijk gebruiken en op zijn minst beheers ik ze passief. De actie tegen de „dode schrijftaal” — hoe zuiverend ze in menig opzicht gewerkt moge hebben — schiet haar doel voorbij zodra een A(lgemeen) B(eschaafd) als enige n o r m wordt gepropageerd, immers feitelijk wordt daarmee alle eiwit voorbarig over boord geworpen.

In Afrika behoort m.i. in principe tot het „hele ei” al het taalmateriaal, waarvan Nederlanders of Afrikaners zich in hun onderling

HENGST (ENG.:STALLION)

- ◊ hengst
- ◊ hengs
- ◊ engst
- ▲ hingst
- ▲ hings
- ▽ hien(g)st
- △ ingst
- ⊕ heinst,
hainst

verkeer aan de Kaap, mondeling of schriftelijk, bediend hebben gedurende de periode 1652 tot heden. Ten volle dienen hiertoe gerekend te worden de Statenbijbel en VAN RIEBEECK's dagverhaal, maar ook de vele journalen, reisbeschrijvingen enz., die daarop gevolgd zijn. Verklaart men alles wat buiten het eigeel ligt voor „dood”, dan berooft men zichzelf van belangrijke voedingsstoffen. In werkelijkheid doen de lexicografen dit dan ook niet, zij voeren getrouw en onverdroten een grote hoeveelheid „ballast” (in het oog van de leek) mede. In mindere of meerdere mate doen dit alle woordenboeken van cultuurtalen. Dat is redelijk, want niemand begraaft zijn oude bloedverwanten, vóór werkelijk afdoende is uitgemaakt, dat ze aan het oog moeten worden onttrokken. Het laatste oordeel of woorden van het type *ginds* (nog) Afrikaans zijn, berust bij de Afrikaners-zelf.

F. *Hings* 'hengst'

De kaart van 'hengst' (fragment van Taalatlas II 13, ontworpen door mej. HABERMEHL) is opgenomen om te doen zien, dat in verschillende plaatsen van Zuid-Holland symptomen van de door LE ROUX Klankl. 43 geformuleerde klankwet (*e* wordt *i* voor nasaal) aantoonbaar zijn. Nader onderzoek zal moeten uitmaken, welke gebieden in dit opzicht het meest met Afrika verwant zijn. Daartoe schijnt ditmaal dat van OPPREL niet te behoren (zie § 9, die echter wel heel beknopt is). Vormen zonder *t* zullen wel iets meer voorkomen dan uit het kaartje blijkt, de *t* uit de leestaal zal wel eens een gesproken *t* hebben gesuggereerd.

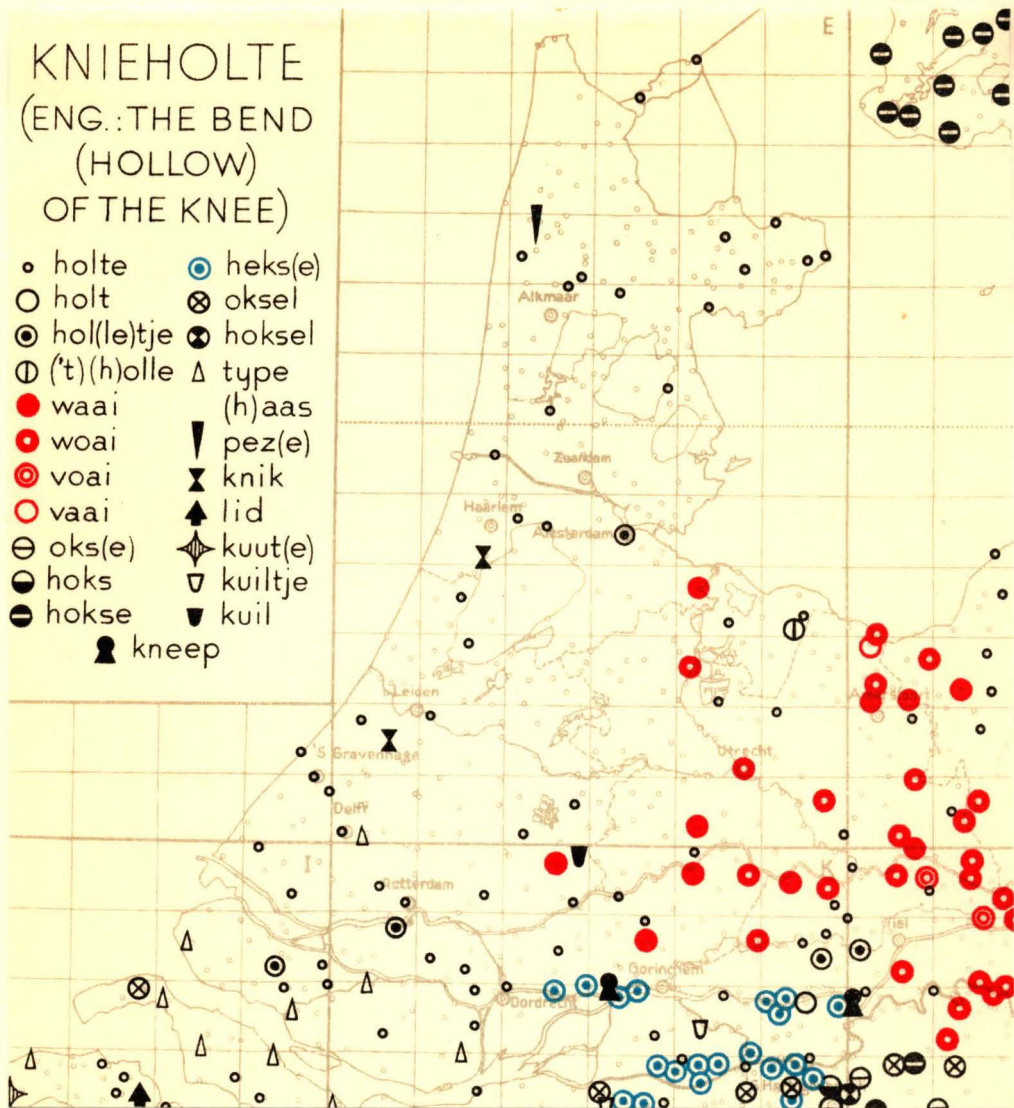
G. *Waa* 'knieholte'

Op de 'knieholte'-kaart van mej. DAAN (Taalatlas IV 4) worden we geconfronteerd met een nagenoeg volledig Hollands vacuum. Nagenoeg volledig, want de sporadische vertalingen met *holte* vermogen de werkelijk aanwezige dialectarmoede niet te verbergen. Immers *holte* zal wel een geleerd woord zijn. Noch bij BOEKENOOGEN noch bij KARSTEN wordt het vermeld. Het geval is te vergelijken met het ontbreken van de 'varken'-vergelijkingen voor het woord 'keldermot' in Holland. Ts LVIII (1938) 120 heb ik trachten aan te tonen, dat het vacuum hier eveneens met een 'mot savant' is opgevuld, al maakt het eindresultaat dan niet een zo armelijke indruk als het *holte*-gebied.

Terwijl het gehele overige Nederlandse taalgebied zich juist kenmerkt door een rijkdom van vormen (ik noem slechts *waai*, *hoks(e)*, *hoamen*, *haas*, *hees*, *hies*, *wagen*) kan de Hollander het blijkbaar zonder het woord (en het begrip) stellen.

KNIEHOLTE (ENG.: THE BEND (HOLLOW) OF THE KNEE)

• holte	⊙ heks(e)
○ holt	⊗ oksel
⊙ hol(le)tje	⊗ hoksel
⊕ ('t)(h)olle	Δ type
● waai	(h)aas
● woai	▼ pez(e)
⊙ voai	⌵ knik
○ vaai	▲ lid
⊖ oks(e)	⬠ kuut(e)
⊖ hoks	▽ kuiltje
⊖ hokse	▼ kuil
♣ kneep	

Waa is waarschijnlijk nooit Hollands geweest. KILIAAN vereenzelvig het met *braai* (*waede waeye*, Germ. Sax. Sicamb. j. *braede/braeye*, sura²⁶¹). Men vgl. ook JUNIUS: „sura . . . Al. *Wadem am schenckel*. B. *De kite aen de schene*/ oft *de bra van 't been*. G. *Le mol de la iambe*. Men kan aannemen dat hij uit eigen Westfries dialect woord noch begrip *waai* heeft gekend.

Zoals de kaarten thans op tafel liggen, moeten we inderdaad aannemen, dat het Afrikaans hier een oostelijk taalverschijnsel in zich heeft opgenomen, al is het dan strict genomen in zoverre nog wel „Hollands” dat het heden in de Alblasserwaard voorkomt. Anderzijds is het meer Midden-Nederlands dan „oostelijk”, daar het in de zogenaamd „Saksische” gebieden ontbreekt.

Oudste citaat in het Afr. anno 1799: „[dat hij] een sweer hat aan de waaij van sijn been [en dat] hij onmogelijk te paart kos reijden” (Taalargief III 11). Een zweer op die plaats is inderdaad een afdoend beletsel om te paard te gaan zitten.

H. *Mossie* ‘mus’

Hoe vertrouwd ouderwets „Hollands” klinkt ons dit woord in de oren! Men vindt de vorm *mos* bij BOEKENOOGEN, OPPREL en VAN WEEL en kan daar tevens naslaan, welke andere woorden „die gewoonlijk *u* hebben” zich door een (vermoedelijk oudere) *o* kenmerken. Ik heb dit *o-u*-probleem aangesneden in Deftige en gemeenzame taal 11 vv. VAN DEN BERG somde later NTg XXXVII (1943) 244 nog een aantal *o*-vormen bij HUYGENS op, waar de moderne taal *u* heeft. Onder klankwetten valt het verschijnsel niet te vatten, de groep schijnt uit elkaar geslagen en ieder woord gaat zijn eigen weg, al schijnt de eindoverwinning veelal aan de *u*.

Het Afrikaanse *mossie* verschijnt zover ik zie als eenling met „oude” *o*. Dat is m.i. een aanwijzing, dat het van de aanvang af in Afrika hèt gebruikelijke woord geweest is. Onder de vele vreemde dieren die de kolonisten in Afrika aantroffen moest het *mossie* (dat slechts weinig van zijn Europese soortgenoot afwijkt²⁶¹) wel sterke vaderlandse associaties wekken en de naam bleef dus eens voor al vast. Dat gevoelsmotieven aan het behoud van de „ouderwetse” *o* niet vreemd behoeven te zijn, moge ik illustreren met een citaat uit een kort briefje van JAN WOUTERSZ, die met een paar helpers lange tijd een waar Robinson-bestaan op het Robbeneiland moet hebben geleid. Zijn zakelijke vraag aan de

²⁶¹ Reeds SCHREYER, *Reise nach dem Kaplande 1669—77*, 54 vermeldt „Sperlinge in grosser Anzahl”.

commandeur om „wat sla- en raepsaet" en „rijs" besluit hij met de woorden : „versoekende mede als dat ons een haen met 2 a 3 hoenders toezendt om hier te loopen ; *soude dan oock lijcken oft een boeredorp was*". Het zinnetje trof mij, omdat het mij zo diep deed beseffen, dat deze pioniers niet alléén stukken op het schaakbord der Oostindische Compagnie waren, maar ook mensen met menselijke gevoelens en verlangens. Het zou mij dan ook niet verwonderen, als ook bij de handhaving van het *o*-relict *mossie* soortgelijke gevoelsmotieven van vertrouwdheid en intieme huiselijkheid een rol hebben gespeeld, als die wij kunnen vermoeden bij verschillende *oe*-, *uu*- en *ie*-relicten (in een Nederlands gezelschap als *boezelaar*, *robbedoes*, *doffer*, *knoest*, *poes*, *proesten*, *snoet*, *snoes*, *duvel*, *gruzelementen*, *grienen*, *kiekeboe*, *piepen*, *uitsliepen*, zou een woord als *mossie* stilistisch niet detoneren).

Dat *muschken* van de Statenvertaling geen vat op dit woord kon krijgen, behoeft wel nauwelijks betoog, daarvoor was de deftige en in de spreektaal volstrekt onaanvaardbare diminutief-uitgang *-ken* een overwegend beletsel. De *u*-vocaal had bovendien verminderde kansen omdat *missie* 'kleine muts' vrij zeker ook reeds in Afrika bestond (de vorm *Clapmusbergh* in D I 264 is stellig „echter" dan *mutsken* D II 1545).

I. *Rot* 'rat'

De formulieren-AG — voor zover voor dit woord ingevuld ²⁶² — geven voor Zuid-Holland en Utrecht zonder uitzondering *rotte(n)* (de vraag luidde „muizen en rotten"). Uit de antwoorden voor Zeeland blijkt, dat positief niet tot het *rot*-gebied behoren : Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Beveland ²⁶³, daarentegen wel ²⁶⁴ : Walcheren, Noord-Beveland en Schouwen.

De schrijftaalvorm *rat* zal wel Zuidnederlands zijn. Dat het Afrikaans de Hollandse volksvorm *rot* heeft overgenomen ligt in de lijn.

K. *Reun* 'ruin'

Op het kaartfragmentje (naar Taalatlas II 10, ontworpen door mej. HABERMEHL) ziet men het in het oosten beginnende *ruun*-gebied zich aftekenen (het uiterste oosten heeft *roen* (*e*)). In de rest van het gebied

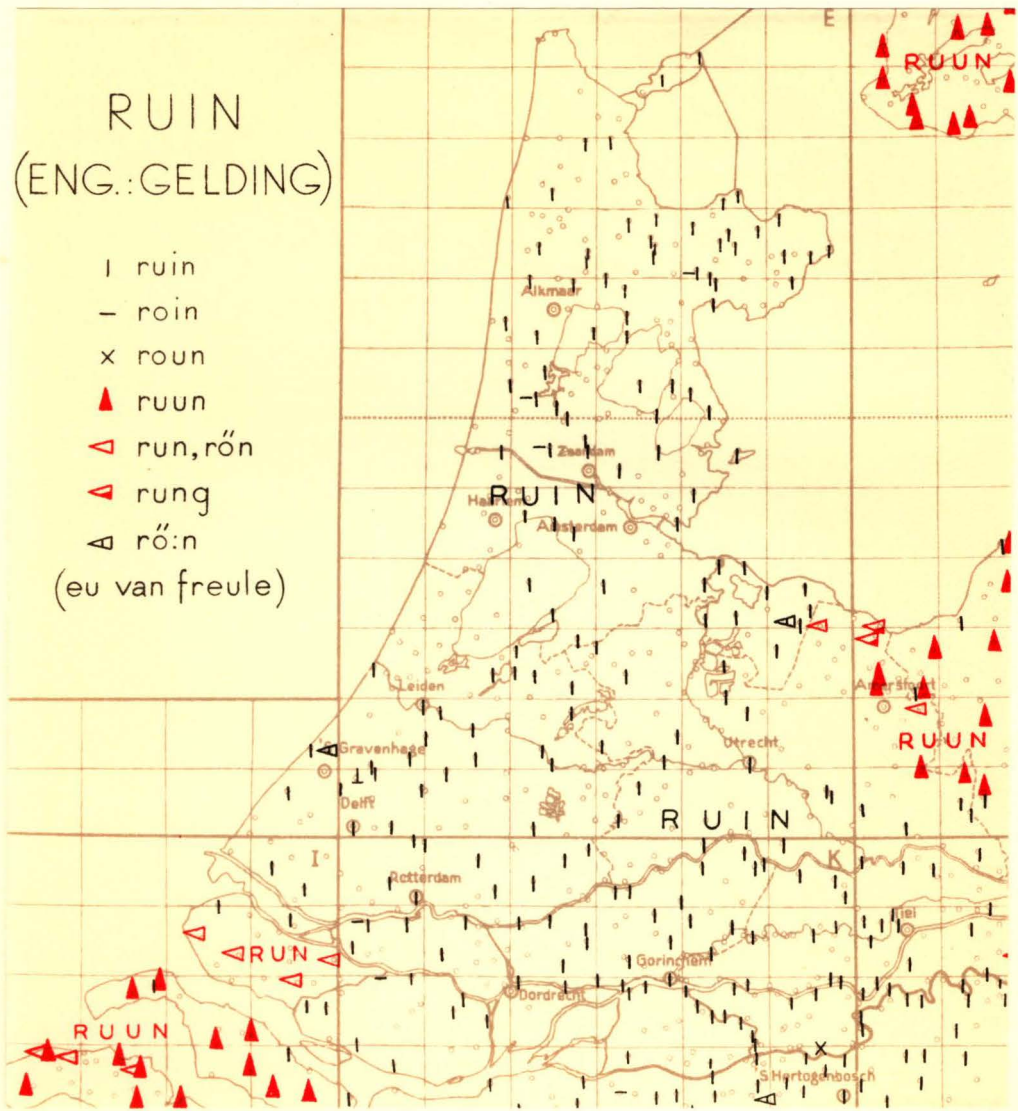
²⁶² De invulling laat nl. nogal te wensen over, vooral in Utrecht, waar slechts vier plaatsen (Amersfoort, Amerongen, Renswoude en Utrecht) vertegenwoordigd zijn.

²⁶³ HEEROMA HD 109 vermeldt hierbij ook nog Tolen — terecht, naar mij door een Tolenaar werd bevestigd.

²⁶⁴ De *a* is hier te overtuigender, daar de vraag „muizen en rotten" juist de *o* kon suggereren.

RUIN (ENG.:GELDING)

- I ruin
 - roin
 - x roun
 - ▲ ruun
 - ▷ run, rōn
 - ▷ rung
 - ▷ rō:n
- (eu van freule)

blijkt in het uiterste westen en zuidwesten wel neiging tot verkorting, maar voor 't overige vinden we op ons kaartje geen aanwijzingen, dat er in Zuid-Holland iets gaande is als de ontwikkeling die LE ROUX Klankl. § 18 beschrijft : „Vrij algemeen is de afwisseling van *eu* met *ui* in *sleutel* naast *sluitel*, *peul* naast *puil*, ndl. *puilen*. In Worcester o.a. worden de vormen met *ui* bepaald als plat beschouwd. Men hoort ook *slytel*, dat uit *sluitel* ontstaan is door ontronding, zie § 27. In sommige andere distrikten, o.a. Stellenbosch, vindt men *eu* naast *ui* nog in *geut* naast *guit*, *smeul* naast *smuil*, *peul* 'husk' naast *puil*. Men hoort ook *reun* naast *ruin*' (vgl. § 66 : „*reun* is de gewone vorm naast *ruin*'”).

Ofschoon verwarring van *eu* en *ui* sporadisch wel in (Noord-)Holland voorkomt (Schermerhorne schooljongens spellen wel *euien* voor *uien* en *kuiken* voor *keuken*, zie Expansie 112) ben ik geneigd de *ui-eu*-onzekerheid voor een autochthoon-Afrikaanse aangelegenheid te houden (die misschien samenhangt met de specifiek-Afrikaanse tendentie tot ontronding). Daar de *ui* als „plat” geapprecieerd wordt, kan het geen al te grote verwondering wekken dat de (in wezen dus eigenlijk „hypercorrecte”) vorm *reun* alleen acces tot de woordenboeken heeft gekregen. Maar *ruin* zal toch wel de oudste rechten hebben.

In het woord *reun* of *reunhond* 'mannetje hond' zijn blijkbaar de Hollandse woorden *ruin* (mnl. *rune*) en *reu* (ohd. *rudo*) dooreen gelopen.

L. *Spinnekop* 'spin'

Het Afr. *spinnekop* voor 'spin' is (behalve in Overijsel en aangrenzende gebieden) thuis in een westelijke strook van het Nederlandse taalgebied, die in hoofdzaak Zuid-Holland en westelijk Brabant omvat. Men vgl. de 'spin'-kaart van BLANCQUAERT in diens publicatie : De Nederlandsche dialectnamen van de spin, den ragebol en het spinneweb.

M. *Ta* en *même* 'vader' en 'moeder'

Naar aanleiding van het 18de-eeuwse Haagse *taat* en *mem* heb ik er reeds in Ts LVII (1938) 44—5 de aandacht op gevestigd, dat deze woorden een „stel” vormen en dat men mag veronderstellen, dat beide verbreidingsgebied in Holland enige gelijkenis gehad heeft. Wanneer WNT constateert dat *mem* „o.a. in N.-H. en ook in Vl. nog bekend” is, dan is dat evenmin volledig als de constatering bij *taat* : „in N.-Holl. en op verschillende daarbij behoorende eilanden”. Dat *taat* en *mem* wel gelijk ook tot de Zuidhollandse volkstaal hebben

behoord, blijkt o.a. nog uit LEOPOLD, Van de Schelde tot de Weichsel I 258, waar *taaet* en *mem* worden opgegeven voor Noordwijk aan Zee.

Beide woorden mogen dan als „Lallwörter“ overal kunnen opduiken, het blijft toch een opmerkelijk feit, dat we ze in Afrika als „stel“ terugvinden: *ta* ‘vader’ (kleurlingentaal) en *même* ‘kleurlingmoeder’. Ik zou ze voorlopig nog geen van beide van het Hollandse pretendent-schap willen uitsluiten. Mogelijk zijn ze in gebruik gekomen en gebleven aan de zelfkant der blanke samenleving, waar de laagst-ontwikkelde blanken toch nog min of meer ‘toon’ aangevend waren voor de zwarten en bruinen.

N. *Vat* ‘grijpen, nemen’

In het Afrikaans wordt *vat* gebruikt in een eigenaardige betekenis, die men in het Hooghollands niet kent en die men daar veelal het best met *pakken* zou kunnen weergeven. Uit de taalkaart *pakken* ‘grijpen, nemen’ van VAN GINNEKEN (OTt I 43) leren wij, dat deze betekenis ook in patria geboekstaafd is. Ik moet er echter op wijzen dat dit kaartje (op grond van welk materiaal is het vervaardigd?) een niet erg betrouwbare indruk maakt. Het staat vast, dat dialectische vormen van het type ‘nemen’ en ‘grijpen’ o.a. in al onze noordoostelijke provinciën geregeld voorkomen²⁶⁵. Wie de 15 kolommen van *nemen* in het WNT doorleest, zal v. GINNEKEN’s bewering trouwens reeds naar waarde weten te schatten. Men vgl. verder o.a. de artikels *griepen* en *neem* bij TER LAAN; maar ook in het overige gebied liggen de voorbeelden „veur ‘t griepen“. Zonder te willen ontkennen, dat *pakken* (in de betekenis ‘grijpen, nemen’) een volkswoord is, of misschien liever: geworden is, moet ik er toch de nadruk op leggen, dat de ons ter beschikking staande gegevens er op wijzen, dat dit dialect- (en tevens cultuur-) woord sterk aan de winnende hand en dus vermoedelijk voor een groot gedeelte van het Nederlandse taalgebied jong is — wat reeds in WNT XII 179 is geconstateerd. Ik laat daar, of men (zonder voorafgaande nauwkeurige definities en voorbeelden) een kaartje met „isoglossen“ kan maken, maar in elk geval zijn de grenzen van het *vatten*-gebied zoals door VAN GINNEKEN aangegeven toch als onjuist te beschouwen. Blijkens AG zegt men o.a. te Ameide K 27: *een stoel vatten, een glas bier vatten, een kaartje vatten* (het praet. luidt *viet*). Sliedrecht K 96 zegt *een baksie vatten* ‘koffie drinken’. Hoe ver dit (al te summier omschreven) verschijnsel verder in Zuid-Holland is verspreid, kunnen we, bij gebrek aan materiaal, niet nagaan.

²⁶⁵ Uit de correctie-noot OTt I 82 blijkt dat v. G. door één inzender op de onjuistheid althans voor de Achterhoek is gewezen.

O. *Vleis* 'vlees'

Het Afr. heeft *vleis* of *vlees*. Volgens LE ROUX Klankl. 55 „hoort men meestal *flys*, terwijl *flees* meer voor deftig geldt". Volgens BOSHOFF 231 „bestaan *vlees* in my spraakgebruik alleen nog in die stereotype uitdrukking: „*nog vis nog vlees*"; in alle ander gevalle gebruik ek *vleis*". In Nederland is de vorm *vleis* zeer verspreid in alle provinciën benoorden de grote rivieren. De *vlees*-vormen vindt men vooral in de stedelijke en stedelijk-beïnvloede gebieden. Hieruit volgt, dat een 'vlees'-kaartje voor de opsporing van het stamland-in-engere-zin generlei dienst kan doen. Het voornaamste wat we eruit leren is, dat in het westen behalve Noord-Holland-benoorden-het-IJ ook het zuiden van Zuid-Holland een hardnekkig *vleis*-gebied is. Maar *vleis*-sprekers konden overal elders vandaan komen — zelfs uit den Haag, want het Haagsch Woordenboekje brandmerkt de vorm *vlyis*.

Daar de Statenbijbel *vleesch* heeft verwondert het ons niet, te lezen dat men in het Afr. nog uitdrukkingen kent als *die weg van alle vlees gaan*, *die vlees is swak*, *jou eie vlees en bloed*, maar *vleis* is kennelijk het oude, uit het (Zuid-)hollandse dialect overgenomen woord.

P. *Vremt* 'vreemd'

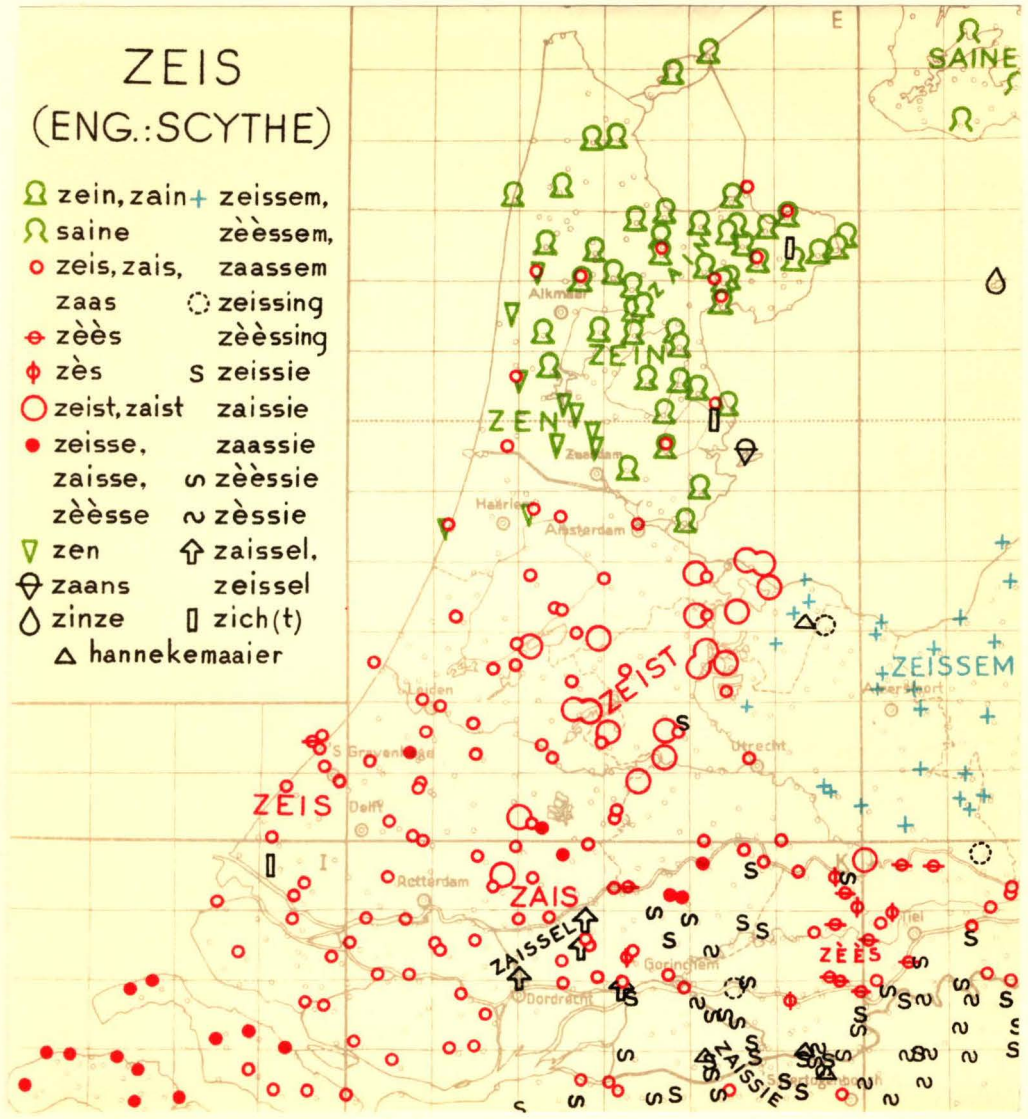
De aandacht zij gevestigd op deze vorm bij VILJOEN 53 (gespeld *fremde*). Het kan zeer goed een oude vorm zijn, want VAN RIEBEECK gebruikt hem (zie blz. 307). Noordhollands uitsluitend *vreemd* (BOEKEN-OOGEN in album-KERN 247). Voor de aanwijzing van de noordelijke grens van het *vreemd*-gebied ontbreken de gegevens. DIRC POTTER schrijft *vremdicheit* (DE VOOYS in T's LVIII (1939) 51). HWb *vremd*, OPPREL 31 *vremdeghaid*. De Statenbijbel heeft echter *vreemd* (HEINSIUS § 171).

Q. *Sens* 'zeis'

Het Afr. *sens* kan volgens BOSHOFF, Etim. Wb òf Duits *Sense* òf dial. Ndl. *se(i)nse* zijn". Oud-dialectisch relict of moderne vernieuwing? Ziedaar een vraag die zich bij landbouwgereedschappen wel eens meer kan voordoen en waarvan de beantwoording er in bijzondere gevallen toe kan leiden, dat men zich omtrent de gang van zaken ettelijke eeuwen vergist. Vast staat dat de vorm *seynsen* reeds bij KIL. voorkomt en dat soortgelijke vormen ook Middelnederlands zijn (zie VERDAM). Zo zullen dunkt me de Zeeuwsvlaamse vormen *zeinze zenze*, die mevrouw GISPEN-NIJKAMP Taalatlas I 13 vermeldt, als autochthoon moeten worden beschouwd (zie ook de verwante vormen in België). Het schijnt echter (blijkens het kaartfragmentje dat hierbij is afgedrukt)

ZEIS (ENG.:SCYTHE)

- 🟢 zain, zain+ zeissem,
- 🟢 saine zèèsem,
- 🔴 zeis, zais, zaassem
- zaas ⦿ zeissing
- 🔴 zèès zèèssing
- 🔴 zès s zeissie
- 🔴 zeist, zaist zaissie
- 🔴 zeisse, zaassie
- zaisse, s zèèssie
- zèèsse ~ zèèssie
- 🟢 zen ↑ zaissel,
- 🔴 zaans zeissel
- 🔴 zinze ▭ zich(t)
- 🔴 hannekemaier

evenzeer vast te staan, dat de vorm *zenze* op het platteland van Noorden Zuid-Holland nergens (meer ?) gebruikt wordt. De enige noordelijke plaatsen, die met het Afr. *sens* corresponderende vormen opgeven, zijn Marken E 92 (*zaans*) en Urk F 77 (*zinse*) — beide vissers-eilanden ! Relict of ontlening ? Enkel aan de hand van deze kaart valt dat niet uit te maken. Ons leestaalwoord *zeis* is in Afrika „bekend”, maar meer ook niet. In de Statenbijbel komt het woord niet voor.

Pro memorie mogen hier nog enige losse Afrikaanse taaleigenaardigheden worden vermeld : *Afrika* (met korte *ä*, HWb *Affrekaan*), *genog* (HWb *genog*), *ik gong*, *ik stong* (VON WIELLIGH 67), *ijster* (v. WEEL *iezder*), *kastrol* (HWb *kastrol*, v. WEEL 42, 11), *Katkiseer* (HWb *kattekezeeren*), *katkisatie* (HWb *kattekesatie*), *laning* (OPPREL 69 *laning*), *mot* (HWb *mot* ‘hij moet’), *niewers* (OPPREL 15 *niewers*), *oest* (Ouddorp *oest* ‘oogst’), *oop* (OPPREL 75 *oop* ‘open’), *runnik* (OPPREL 7 *runneke* ‘hinniken’), *sop* (HWb *sop* ‘sap’, zie ook v. WEEL 143), *sperwel* (voor de suffixverwisseling vgl. *kurrepel* ‘karper’ bij OPPREL 3 en verder *vondel* ‘vonder’ in het AG-materiaal voor ‘s-Gravendeel en Schoonhoven), *vakerig* (WNT merkt op „meestal in de schrijftaal (zie echter Dek)”, maar het wordt ook dialectisch te Ameide en Zoetermeer gebruikt), *vullis* (HWb *vullis* ‘vuilnis’), *wysbrou* (LE ROUX Klankl. 44, vgl. OPPREL 3 *wijnsbrouw* ‘wenkbrouw’). Zulke verschijnselen bevestigen de nauwe verwantschap van het Afrikaans met de dialectisch-gekleurde (Zuid-)Hollandse volkstaal. Te meer is het te betreuren, dat ons maar in een klein percentage der parallellen exacte dialectgeografische gegevens ter beschikking staan.

19. Voorlopig resultaat van het taalgeografisch onderzoek

Dat het vocaalsysteem van het Afrikaans overwegend Hollands is, blijkt uit de diftongering van *i* en *û* (inclusief relicten), het gedrag van oorspronkelijk lange vocalen-met-umlautsfactor, de vorming der diminutiva en uit het typisch Hollandse karakter der aanspreekvormen (het Brabantse *gij* ontbreekt). Typisch Hollands zijn ook de *eu*-woorden *geut*, *heuning*, *meul*, *neut* en vormen als : *nou* en (verouderend) *waarskou*, *akker* ‘eikel’, *blom* ‘bloem’, *vleis* ‘vlees’. Meer in ‘t bizonder Zuidhollands is het gehele systeem van diminuering (vgl. vooral de karakteristiek Zuidhollandse vorm *bietjie*), de *d* > *j*-substitutie in *paaie*, *laai*, *tafellaai* enz., de vorm *nuut* voor ‘nieuw’. Vormen van uitsluitend-Zeeuws, uitsluitend-Brabants of uitsluitend-oostelijk karakter kwamen niet aan het licht. Ten aanzien van het Brabants houde men rekening met het feit, dat verschillende Zuidhollandismen ook Brabants zijn of waren, zodat een stellige afbakening op uitsluitend taalgeografische gronden

niet altijd gemakkelijk is. Voor sprekende oostelijke invloeden vonden we geen aanwijzingen. Zo bleek zelfs de opmerkelijke vorm *leeg* volop Zuidhollands te zijn, *botter* en *skottel* zijn weliswaar „aan de oostelijke kant” maar zij waren 17de-eeuws Amsterdams en zijn tot op de huidige dag Goois, niet zuiver oostelijk dus. *Zog*, waarvan de vocaal nogal oostelijke associaties wekt, blijkt ook in vele plaatselijke dialecten van Zuid-Holland nog hèt woord voor ‘zeug’ te zijn, zodat het als „Zuidhollands” naar Afrika gekomen kan zijn (VAN RIEBEECK *zogen* (mv)). De meest „oostelijk”-getinte vormen in het Afrikaans zijn *burg*, *naaf* en *waai* ‘knieholte’, welker verbreidingsgebieden echter aan de zoom van Zuid-Holland liggen en die men veeleer „middennederlands” dan „oostelijk” moet noemen.

Wanneer nu in dit hoofdstuk een min of meer Zuidhollands ekleur van het Afrikaans is gedemonstreerd, dan dient er nadrukkelijk op te worden gewezen, dat daarmee geenszins de juistheid is aangetoond van de (op zichzelf voor de hand liggende en vroeger dan ook door velen gemaakte) gevolgtrekking, dat „de” Afrikaners of althans hun oudste stamouders, grotendeels van Zuidhollandse afkomst zouden zijn. In hoofdstuk IV zal, met behulp van de beschikbare historische gegevens, het tegendeel worden aangetoond. Het duidelijk negatieve resultaat van dit historisch onderzoek maant tot voorzichtigheid ten aanzien van alle gevolgtrekkingen, die iets verder reiken dan de Zuidhollandse kleur der Afrikaanse taal. Immers, wat zou, gegeven deze Zuidhollandse bijdragen tot het Afrikaans, meer voor de hand liggen dan aan te nemen, dat ook de overige Nederlandse provinciën (en misschien zelfs de aansluitende Nederduitse) naar evenredigheid hun taalkundige bijdragen hebben geleverd? Deze vraag moest in het bovenstaande betoog reeds meer dan eens ter sprake komen, maar het is toch gewenst haar nog eens nadrukkelijk te stellen.

De taalkundige onderzoeker kan het niet helpen, wanneer bij het zeven van de beschikbare taalkundige gegevens telkens en telkens weer materiaal op de zeef blijft liggen, dat Zuidhollands is of dat althans duidelijker associaties wekt aan Zuid-Holland dan aan andere provincies. Onwillekeurig begint daardoor de kwestie Zuidhollands-of-niet op de lezer de indruk te maken van een „Leitmotiv” in het betoog. Het gevaar dat sommigen dit (m.i. door het materiaal-zelf gedicteerde) „Leitmotiv” als een soort van particulier stokpaardje van de auteur zullen gaan beschouwen, lijkt mij niet denkbeeldig. Hoe, als men eens een andere wijze van zeven toepast? Is de zeef-zelf wel deugdelijk voor alle gevallen? Deze mogelijkheden onder het oog te zien, is de taak van het volgende hoofdstuk. Men vatte het op als een soort van „tegenproef” op hoofdstuk II.